

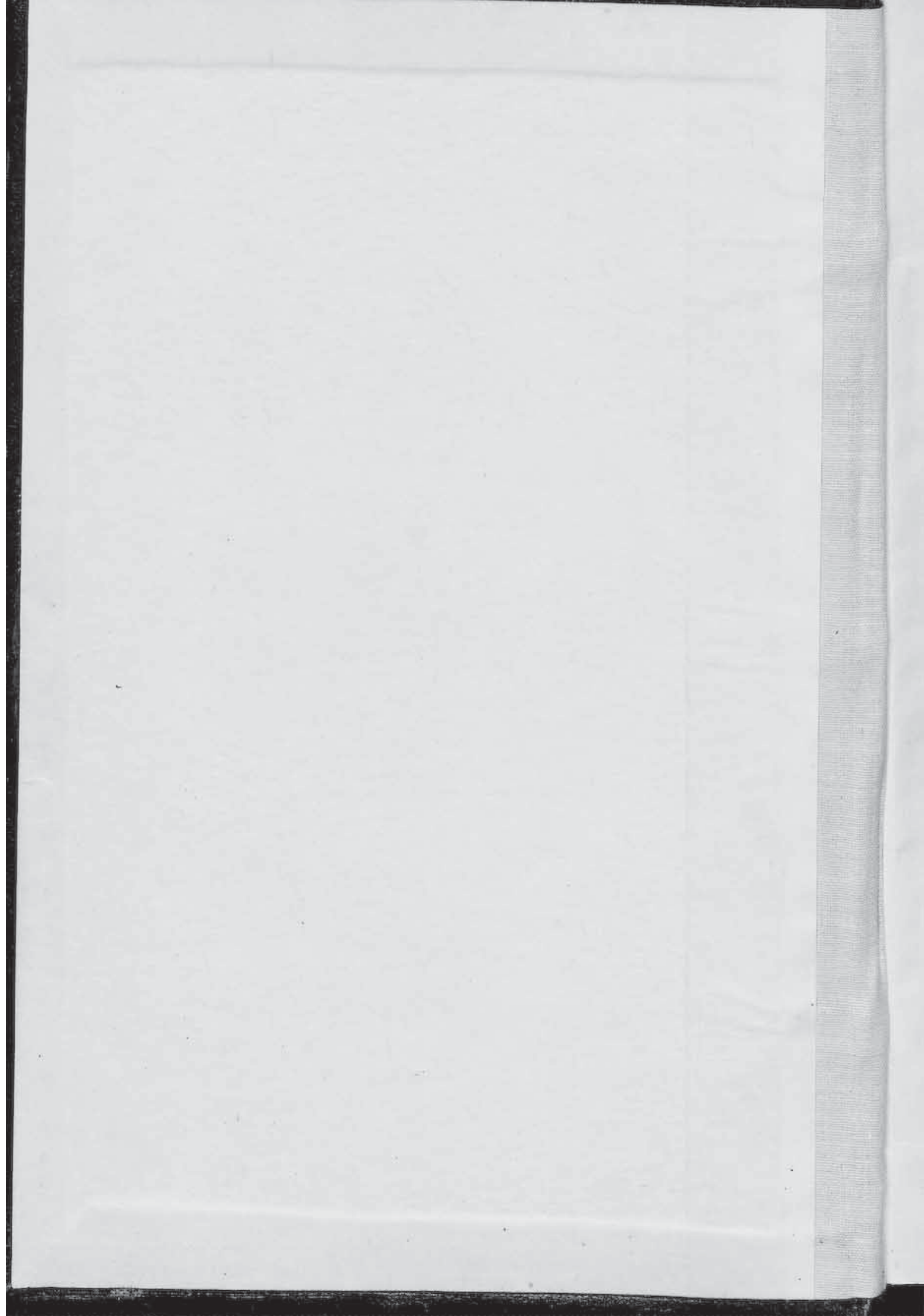
Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1928

11942000686

COBIS 0

Rp. II-102/IV-1-4/28

Народна и универзитетска
библиотека — Скопје

ЧС. II 74/IV

lib. B 686/942
ср - 16 - - -

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IV, кн. 1.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IV, fasc. 1.

ДАРЪ

ОТЪ

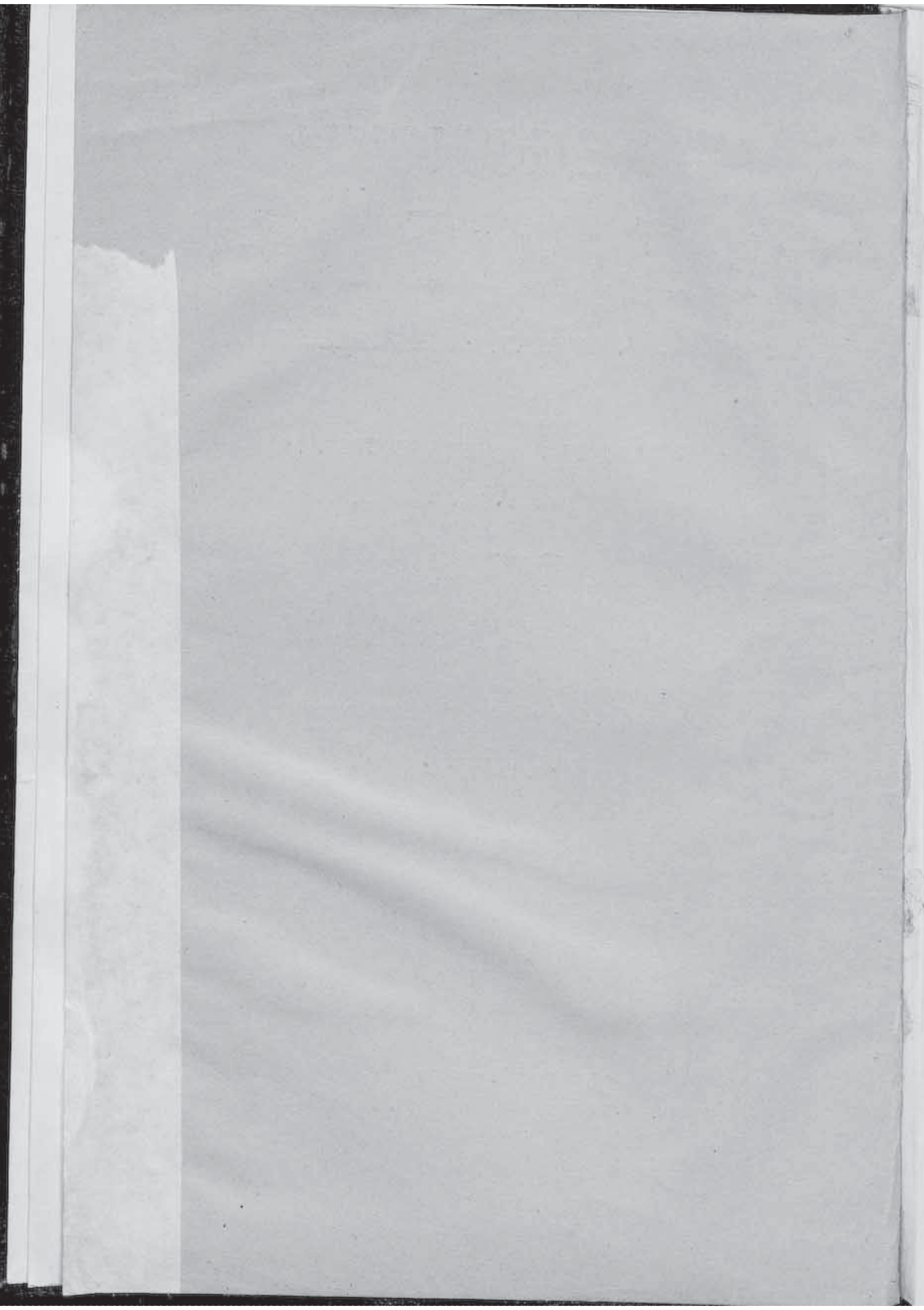
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1928.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

PC II 102/1928
ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IV, КН. 1.

686/42
REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IV, FASC. 1.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1928.

БИБЛИОТЕКА — Скопие

Инв. № 686/1942

ДАРЪ

от Македон. Уоч.
Келъ Меймун

СЪДЪРЖАНИЕ

	стр.
Д-ръ Владиславъ Алексиевъ, Приносъ къмъ византийско-българскитѣ правни отношения. Еклогата съ огледъ на завещанието	1
Д-ръ Павелъ Орѣшковъ, Жинзифовъ като журналистъ	31
Проф. Ив. Снѣгаровъ, Градъ Охридъ. Исторически очеркъ	91
Ст. Романски, Две приказки отъ Солунско изъ неиздадената сбирка на Ст. Верковичъ	139

Рецензии и книжовни вестн

Jaroslav Bidlo, Dějiny slovanstva (История на славянството).— V Praze, 1927, гол. 8 ^o 292 стр.—Рецензия отъ Л. Милетичъ	149
D-r Jan Slavík, Ruská politika na Balkáně ve světle nových pramenů (Д-ръ Янъ Славикъ, Руската политика на Балкана въ свѣтлината на нови източници). Вж. Slovanský Přehled, гоѣ. XIX, Praha, 1927. — Рецензия отъ Д-ръ Б. Йоцовъ	157
Пакъ за македонскитѣ ромъни. — Отъ Ст. Романски	167
Къмъ въпроса за т. н. „адмиративъ“ въ българския езикъ — Отъ Д-ръ В. Бешевлиевъ	174
Съдържание на книгата въ резюме на французки	175—198

TABLE DES MATIÈRES

	Pages
D-r Vladislav Alexieff, Apport à l'histoire des relations juridiques byzantino-bulgares. L'Eklogue au point de vue des successions	1
D-r Pavel Orechkov, Raïko Jinzifov comme journaliste	39
Prof. Iv. Snégarov, La ville d'Ohrida. Aperçu historique	91
St. Romansky, Deux contes de la région de Salonique, extraits du recueil inédit de St. Verkovitch	139

Comptes rendus

Jaroslav Bidlo, Dějiny Slovanstva (Histoire des Slaves). Prague, 8 ^o 292. — Compte rendu par L. Milétitch	149
Dr Jan Slavík, Ruská politika na Balkáně ve světle nových pramenu (La politique russe dans les Balkans mise en lumière par de nouvelles sources d'information). Voir Slovanský Přehled XIX. 1927, Prague. — Compte rendu par Dr. V. Iotsov	157
Encore sur les Roumains de la Macédoine. — Par St. Romansky	167
Au sujet de l'ainsi nommée „forme admirative“ dans la langue bulgare. — Par D-r V. Béchévliev	174
Les articles de la Revue en résumés en français	175—198

ПРИНОСЪ КЪМЪ ВИЗАНТИЙСКО-БЪЛГАРСКИТЪ ПРАВНИ ОТНОШЕНИЯ.

ЕКЛОГАТА СЪ ОГЛЕДЪ НА ЗАВЕЩАНИЕТО

Отъ Д-ръ Владиславъ Алексиевъ.

I.

Еклогата въ византийското и църковно-славянското право.

Следъ падането на Западната империя (476 г. сл. Хр.) римското право е престанало да съществува за народитѣ ѝ. Господари на империята сж станали варваритѣ, които сж наложили своя отпечатъкъ въ всички области на живота. Специално въ областта на правото, на мѣстото на римскитѣ понятия сж изникнали нови разбирания. Римското право, престанало да съществува за варварскитѣ народи, е продължило своя пътъ въ другата, източната половина на империята, въ която чрезъ Юстиниановитѣ закони отново е придобило официаленъ характеръ. Източната империя е възприела правото на загиналата Западна империя, обаче като право присадено, неподходно и за нейнитѣ народи. Затова цѣлата правна история на Византия отъ Юстиниана до падането ѝ е една непрекъснатата борба между принципитѣ на завещаното отъ Римъ право и правнитѣ понятия на тия народи, не зависимо отъ съществуването на Юстиниановото право и неговитѣ отражения въ кодификационната дейность на следващитѣ императори, не зависимо отъ тенденциитѣ, вложени въ законодателството на императоритѣ отъ македонската династия за повратъ къмъ чиститѣ форми на римското право.

Византия не е била унищожена отъ варваритѣ, но въ нейния съставъ сж влѣзли сжщо така „варварски“ народи, които сж имали свои разбирания, свои вѣрвания, свой мирогледъ, неподходни за разбиранията, вложени въ римското право. Християнската ера дойде да отдалечи още повече тия

схващания отъ схващанията на Римъ. Отпечатъкътъ на последнитѣ именно разбирания е, който дава честитѣ смѣсици на римското право съ правото на тия народи, смѣсици, наблюдавани въ законитѣ на следъ-юстиниановата епоха.

Особено идването на славянитѣ на Балканския полуостровъ незабелязано създава условия, различни отъ условията, при които е било прилагано правото на Юстиниана. Тѣзи условия сж откликътъ на едно ново социално и народностно разпредѣление на общественитѣ сили на Източната римска империя, която въ своитѣ европейски владения въ значителна степенъ се е обливала вече отъ славянския мирогледъ, отъ славянскитѣ схващания, за което свидѣлствуватъ византийскитѣ хронисти (Comeniat, in Theophan. continuat. 495), цитирани така често въ науката, имаща за целъ да разучи бита на българитѣ, тѣхнитѣ толкова интересни самоуправни институти, отношенията на семейството къмъ последнитѣ, разпредѣлението и владението на земята и пр.

По този начинъ това, което западнитѣ народи сж направили съ римското право, като сж го отхвърлили и останали да си служатъ съ своитѣ *Leges Barbarorum*, за да се върнатъ столѣтия по-късно къмъ възприетото чрезъ възраждаща се Италия Юстинианово право¹, славянскитѣ народи и специално българитѣ на Изтокъ сж го направили, макаръ въ по-друга форма, още презъ раннитѣ срѣдни вѣкове, не само като възприели Юстиниановото право, но сжщо и като упражнили влиянието си върху неговитѣ византийски форми.

Василевски,² като говори за племеннитѣ, семейноправни и социални разбирания на българитѣ, населяващи околноститѣ на Солунъ въ началото на X-я вѣкъ, съ право твърди, че за това именно население на империята сж били изработени закони, които по-вече да отговарятъ на схващанията му, на неговия битъ и неговитѣ традиции, отколкото Юстиниановото право, установяващо въ предѣлитѣ на Източната римска империя правоотношения, чужди на мирогледа на българитѣ. Тѣзи закони, тѣзи по-късни правни сборници, появили се въ епохата, следваща Юстиниана, сж, които, превеждани отъ но-

¹ Rudolf Sohm, Institutionen (12-te Aufl.), Leipzig, стр. 131.

² В. Г. Васильевскій, Законодательство Иконоборцевъ, вж. октомвр. кн. на Ж. М. Н. Пр., 1878, Уставъ о земскихъ дѣлахъ, стр. 105 сл.

основа на Юстиниановитѣ закони, въ своитѣ отклонения отъ последнитѣ напомня ония срѣдновѣкови сборници отъ закони, които сж извѣстни подъ името ранни западни правни паметници на VI-то столѣтие¹.

Повечето отъ авторитѣ, които се занимаватъ съ Еклогата, споменаватъ мимоходомъ, че въ нея има елементи, отклоняващи я отъ Юстиниановото право.² Но авторитѣ обикновенно се мжчатъ да си обяснатъ това положение почти единствено съ общия упадъкъ въ правото, като подържатъ, че юриститѣ на епохата, непознаващи добре латински езикъ, на който сж били написани множеството императорски закони, новели, рескрипти, черковни канони и пр., сж предпочитали да смѣсватъ Юстиниановото право съ разнитѣ мѣстни влияния.³

Пълно ли е това обяснение?

Въ самия предговоръ на Еклогата срѣщаме да се споменава едно обстоятелство, твърде характерно за повдигнатия въпросъ, отъ разрешението на който зависи и мѣстото, което ще дадемъ на Еклогата въ византийското право.

Въ предговора на паметника се казва, че Исаврийскитѣ императори Лъвъ и Константинъ сж сметнали за належаще, съобразно съ новелитѣ имъ (*παρ' ἡμῶν νεαρῶν*) да създадатъ законъ, достъпенъ, лесно разбираемъ и съдържащъ практикуваната (въ сждилищата) материя (*ἐπὶ συχναζόντων πραγμάτων*).⁴ Изразъ твърде характеренъ, подъ който се разби-

натото свое издание. Mortreuil обаче, често употребява изрѣка *manuel de lois*, като преводъ на *Ἐκλογία τῶν νόμων*, като бележи, че изворитѣ даватъ и други названия: само *νόμος* (lex), или *νεαρά διατάξεις* (novella constitutio), или *ἐγχειρίδιον* (Enchiridium), отъ тукъ и тълкуването *manuel de lois* = нарѣчникъ.

¹ Rudolf Sohm, *Institutionen*, Leipzig, 1905, стр. 123 сл.: *Edictum Theodorici*, *Lex Romana* (на Източната Готска държава), *Lex Romana Burgundionum*, *Lex Romana Wisigothorum* — *Breviarium Alarici*.

² Heimbach, *Geschichte des gr. römischen Rechts im Mittelalter* (въ Gruber's *Enc. der Wissenschaften und Künste*) стр. 428. — Al. Albertoni — *Per una esposizione del Diritto Bizantino*. Imola, 1927, стр. 49. Ср. още Βάσις, *περὶ τινῶν καρίων τῆς Ἐκλογῆς Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου*, въ сп. *Βυζαντις*, I, 1909—1910 стр. 43.

³ Mortreuil, *Histoire*, I, стр. 359: „... il était devenu presque impossible de débrouiller la confusion qui régnait de la jurisprudence byzantine. — Heimbach, *Geschichte*, *ibid*, 214 сл.

⁴ R. E. Zach. v. Ling., *Collectio librorum juris graeco-romani*, стр. 11; K. E. Zach. v. Ling., *Prochiron* XXIV—XXXII; Сравни сжщо

ратъ не само дѣлата, обектъ на сждебната практика, но още и случващитѣ се, повтарящитѣ се въ живота правила.

Съзнанието, което съставителитѣ на тоя малъкъ правенъ сборникъ иматъ, че неговото съдържание представлява нѣкакво отклонение отъ по-раншното установено право, ги прави още отъ началото да предупредатъ ползуващитѣ се отъ закона, особено онѣзи, които живѣятъ въ провинцията, да иматъ предвидъ, че постановленията му ще държатъ за практикувани въ живота правила, — едно характерно отклонение, отличаващо се значително отъ езика, който държатъ промугаторитѣ на чистото Юстинианово право¹, което обикновено е създавало практиката, а не се е оставало да бжде ръководено отъ нея. Ако славнейшиятъ квесторъ² и другитѣ лица отъ сждебното ведомство,³ на които императоритѣ сж възложили да съставятъ сбирката, биха ни дали въ предговора по-дълги обяснения върху произхода на материалитѣ, ние по-лесно бихме различили разнитѣ влияния, като отдѣлимъ последнитѣ отъ постановленията, взети отъ римското право.⁴ Но това не се прави, и ние ще трѣбва сами да си отваряме пжтя, за да установимъ чуждитѣ, предимно славянскитѣ влияния въ тоя толкова интересенъ паметникъ, части отъ който по-късно влизатъ въ преводитѣ на Номоканона, за да намѣрятъ широко разпространение като отдѣлни закони (Законъ Соудный Людемъ)⁵ въ България.

у Mortreuil, Histoire, I, стр. 367: той превежда израза *ἐπὶ συνηγοριῶν πραγμάτων* съ *les conventions les plus fréquentes*.

¹ Rudolf Sohm, Instit. стр. 156, über das reine römische Recht und die edle Linien des klassischen Rechts.

² K. E. Zach. v. Ling., въ Coll. libr. jur. gr. r. говори, че императоритѣ сж заповѣдали на славнейшия квесторъ (*ὀρίσαντες τῷ τε ἐνδοξοτάτῳ Κοισίστῳ*) и пр., безъ да споменава имена, вж. стр. 13; Mortreuil, като [цитира Leunclavii] (Jus graeco-roman. 79—82) въ томъ I, стр. 367, дава имената на Ницетасъ, и още веднажъ Ницетасъ и Мариусъ, като съставители на Еклогата.

³ *δικαστικοῖς κεφαλαίοις*, *ibid.* стр. 13.

⁴ Вж. по предмета Heimbach, Geschichte, 218.

⁵ Освенъ студиитѣ на С. С. Бобчевъ и Г. Т. Данаиловъ, първата въ Пер. Спис. LXII, втората въ М. Сбор. XVIII, върху Законъ Соудный Людемъ, вж. още: Х. Орошакъ въ Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss. XXX (1916) и Г. Губидѣльниковъ въ „Юридич. прегледъ“ кн. 2 и 3, год. 1907.

Пълниятъ текстъ отъ надслова на паметника гласи :

Ἐκλογή τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη παρὰ Δέοντος καὶ Κωνσταντίνου τῶν σοφῶν καὶ φιλευσεβῶν ἡμῶν βασιλέων ἀπὸ τῶν Ἰουστινιανού, τῶν διγέστων, τοῦ κώδικος, τῶν νεαρῶν τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ διατάξεων, καὶ ἐπιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρώποτερον ἐκτεθεῖσα ἐν μηνὶ μαρτίῳ ἰνδ. θ' ἔτους ἀπὸ κτίσεως κόσμου ζσμή¹

Три главни момента характеризиратъ съдържанието на надслова :

Еклогата е съставена и получила сила на законъ въ времето на иконоборцитѣ Лъвъ и Константинъ. Материалътъ, който тя съдържа, е взетъ отъ Институциитѣ, Дигеститѣ, Кодекса и новелитѣ на Юстинианъ. Еклогата е издадена презъ 9-та индиктна година отъ възкачването на престола (на императора), или 6248 г. месецъ мартъ отъ сътворението на свѣта.

Съмнение нѣма, че промулгаторитѣ на Еклогата сж Лъвъ Исаврийски и Константинъ Компронимъ, царували отъ второто десетилѣтие до последната четвъртъ на VIII-я вѣкъ. Това съмнение не съществува особено следъ като Лингенталъ употреби три четвърти отъ своя деветдесетъ годишенъ животъ, по пжтищата на най-добросвѣстното проучване на материята, да предаде по-вѣрно картината на толкова интересната византийскоправна мозаична сграда.

¹ Coll. libr. jur. gr. r., Ecloga Leonis стр. 9; вж. латинския преводъ въ Prochiron на K. E. Zach. v. Lingenthal (Heidelb. 1837) стр. XXIII—XXIV: Ecloga legum compendiaria per Leonem et Constantinum sapientes ac pios nostrum imperatores, ex Institutionibus, Digestis Codice et Novellis magni Iustiniani Constitutionibus et correctio in id, quod aequius melius est, promulgata mense Martio Indict. IX anno a creatione mundi VIMCCXLVIII. Въ гръцкия текстъ, като година, презъ която е издадена Еклогата, се сочи 6248 (ζσμή) отъ сътворение на свѣта, или 740 г. сл. Хр.. Въ поменатото издание (1837 г.) се дава 6247 като година на промулгацията, или 739 г. сл. Хр.. Тази разлика въ годинитѣ не е неволно направена грѣшка, а възприета отсетне поправка, възъ основа на нови проучвания върху ржкописитѣ на паметника. Затова въ латинския текстъ взимаме направената отъ самия Лингенталъ поправка за гръцкия текстъ. По въпроса за промулгационната година на Еклогата подробности вж. Heimbach, Geschichte 217 сл. Ср. сжщо Motreuil, l. Sources officielles du droit, l'Ecloga complète, стр. 370 сл.; Genis, Das Promulgationsjahr der Isaurischen Eclogie, въ Byzantin. Zeitschrift XXIV (1923—1924) стр. 346—350.

Въ досега познатитѣ ржкописи, Еклогата носи имената на императоритѣ Лъвъ и Константинъ Компронимъ, а не както нѣкога се е мислило на Лъвъ VI и Константинъ Багренородни отъ династията на македонскитѣ императори.¹ Само единъ отъ до сега познатитѣ ржкописи² сочи погрѣшно като промуглгатори на Еклогата не иконоборцитѣ Лъвъ и Константинъ, а приемницитѣ на Василий I.³

Подведенъ отъ това смѣшание, само Вите⁴ е, който за дълго е обосновавалъ своитѣ изводи върху произхода на Еклогата въ зависимостъ отъ епохата и законодателната дейность на Василий I и приемницитѣ му.

Отбелязваме това обстоятелство и бързае да подчертаемъ, че ако се приеме подобно становище, би значило да се промѣни възгледътъ на всички, които сж отправили издирванията си въ областта на византийското право съ огледъ на преводитѣ на византийски закони и канони презъ епохата на просвѣтителитѣ Кирилъ и Методий. Епохата на двамата солунски Братя е епоха предшествуваща Василия и неговитѣ приемници. Ако бихме възприели имената въ инскрипцията, тѣй както ги дава поменатиятъ авторъ, би трѣбвало да приемемъ, че Еклогата, като частъ отъ номоканонскитѣ пре-

¹ K. E. Zach. v. Lingenthal, *ὁ πρόχειρος νόμος* — de juris gr. enchiridiis XIX—XXI. Като цитира погрѣшното мнение на нѣкои отъ предшественицитѣ си (K. Witte): porro Eclogam, quae a Leone et Constantino Imperatoribus promulgata est, non Leoni et Constantino, quorum ille Isauri hic Compronimi cognomen habet tribuunt, sed eam a Leone et Constantino, Basilii Macedonis filio et nepote, editam esse existimant, — Лингенталъ казва: Primus hos errores ditexit et rectum vidit vir celeberrimus E. A. Bienerus. Cp. E. A. Biener, Beiträge zur Revision des justin. Codex, 1835, VIII 273: Die Ecloga ruht her von Leo dem Isaurier und dessen Sohn Constantin, wahrscheinlich 739 — in den Vorreden des Prochiron und der Epanagoge wird sie als ein verwerfliches, schlechteres Werk bezeichnet. Cp. още Heimbach, Geschichte, 218; Mortreuil, Histoire, I. 360 сл.

² Vallicell. F 47, pol. 301 sqq; Zach. v. Ling., Imperatorum Basilii Proch. (Heidelb. 1837), Cap. I § 1, XX: Ecloga qualem Leunclavius edidit in codicibus M. S. S. minime reperitur.

³ Leone et Constantino, Basilii Maced. filio et nepote, вж. *πρόχειρος νόμος* de jur. gr. ench. XIX—XXI.

⁴ Karl Witte, cp. Zeitschr. für geschr. Rechtswiss., VIII, 199 Rheinisch, Mus. für jurispr., III, 1833, стр. 48—59, цитиранъ у Zach. v. Ling. Prochiron. XV, и Mortreuil, Histoire, стр. 369.

води, е влѣзла въ тѣхъ едва къмъ края на IX-тия вѣкъ и че до тогава България не е познавала нито кратката редакция на Законъ Соудный Людемъ, нито другитѣ ѝ вариации.¹ За такова предположение споменатитѣ и открити единъ следъ други ржкописи не даватъ никакво съмнение.² Едно подобно становище се напълно опровергава и отъ обяснението, което намираме въ предговора на Епанагогата, въ която се казва, че законитѣ на Исаврийскитѣ императори трѣбва да бждатъ отхвърлени като лоши закони.³ Като се сжди по това характерно Василиево осжждане на цѣлото Исаврийско законодателство, трѣбва да се приеме, че Василий I е ималъ предвидъ и Еклогата,⁴ обстоятелство, подчертано както отъ старитѣ така и отъ новитѣ автори.⁵

¹ F. A. B i e n e r, Beitrage, 273, пръвъ установи погрѣшното становище на K. Witte. Вж. още под. л. стр. 7. Ср. сжщо M o r t r e u i l, Histoire, I, 305: Ainci tombe la conjecture de Witte qui a cru trouver dans ce manuscrit la preuve que le rédacteur de la Collectio constitutionum ecclesiasticarum avait fait usage d'après un travail intermediaire.

² Отъ тия ржкописи по-голѣмъ интересъ за насъ биха могли да иматъ намиращитѣ се въ непосредствена близость, а именно въ единъ екземпляръ τῆς μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου; два екземпляра τῆς μονῆς τῶν Ἱβήρων (на Ватопетския и Иверския манастиръ въ Св. Гора).

³ Coll. libr. jur. gr. r., Epanagogae Proemium, 62.

⁴ Mortreuil, Histoire, I, 371.

⁵ Juris Orientalis, libr. III, Paris. gr. 1573. Сравни сжщо Γ. Α. Παλλῆ καὶ Μ. Πότλη, въ тѣхния „Сборникъ на божественнитѣ книги“—Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων, ἐκδ. Αθήνησιν, 1852—59, 4 т., II, 203. Отсетне, 1861, къмъ тѣзи сборници сж били прибавени още два тома. Дължимъ да отбележимъ тукъ, че Πότλης, професоръ въ Атинския университетъ, отъ къмъ срѣдата на миналото столѣтие до 70-тѣ години, е българинътъ Бодлевъ отъ Охридъ. На стари години Бодлевъ се настанява да живѣе въ нѣмскитѣ страни и тамъ продължава да работи въ областта на византийското и каноническо право. Съвременикъ на покойния Марко Балабановъ, Бодлевъ не може да не му е билъ познатъ отъ Атина. Бодлевъ е известенъ и на западнитѣ учени като добъръ познавачъ на византийското и каноническо право. Върху дейността на Бодлевъ като ученъ [ще имаме случай да се повърнемъ съ специална работа.

На второ мѣсто, надсловътъ на Еклогата дава да се види, че изворитѣ, отъ които съставительтъ ѝ е черпилъ материалъ, сж Юстиниановитѣ закони. Ето защо въ зависимостъ отъ това се налага единъ погледъ върху материята на паметника, за да можемъ по-добре да си обяснимъ указанията на надслова по отношение на произхода на материалитѣ и съдържанието и значението на самата Еклога.

Цѣлата материя е раздѣлена на осемнадесетъ глави.¹ Първитѣ три засѣгатъ годѣжа (*περὶ συστάσεως μηνστείας καὶ λύσεως αὐτῆς*),² сватбата (*περὶ γάμων ἐπιτετραμμένων καὶ κεκωλυμένων*)³ и зестрата (*περὶ προικὸς*).⁴ Следъ тѣхъ идватъ подарѣцитѣ *inter vivos et mortis causa* (*περὶ δωρεῶν ἀπλῶν ἢ μετὰ θάνατον*).⁵ Титулитѣ пети и шести третиратъ материята, върху която ще имаме случай да се повърнемъ специално: за тия, които сж възпрепятствувани да завещаватъ, за писанитѣ и неписани завещания (*περὶ τῶν κεκωλυμένων διατίθεσθαι προσώπων, καὶ περὶ διαθηκῶν ἐγγράφων καὶ ἀγράφων*);⁶ за наследствата, непридобиващи се съ завещание, за даренията, за ония, които губятъ правото да наследватъ, понеже сж се показали неблагоприятни (*περὶ τῶν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομιῶν καὶ λεγάτων καὶ περὶ τῶν ἐξ ἀχαριστίας ἐκπιπτόντων*).⁷

По редъ идватъ следъ това: титулитѣ за опекунството (*περὶ ὀρφανῶν καταλειφθέντων καὶ τῆς τούτων κορυατωρείας*),⁸

¹ Размѣритѣ на Еклогата, въ сравнение съ ролята, която е играла сж твърде скромни. Въ оригиналнитѣ ржкописи Еклогата има веднажъ 16, други пжтъ 21, а понѣкога 23 титули, които, въ общи черти, по съдържание, отговарятъ на Еклогата съ 18 титули, за която се приема, че по разпредѣление на материята е оная сжщата, която сж издали Львъ Исаврийски и Константинъ Компронимъ. Това обстоятелство би било отъ интересъ при едно специално проучване на Еклогата, въ паралелъ съ Законъ Соудный Людемъ. Еклогата съ 18-тѣ титули е издадена отъ Iohannes Leunclavius Amelburnis, v. Clas, Studia ex variis Europae Asiaeque bibliothecis, Frankfurti, 1596. Cp. още Mortreuil, Histoire, I, стр. 368.

² Tit. I, с. 1—4: *τοῦτέστι δι' ἀρράβωνων ἢ ἡρὸν ὑποβολῶν.*

³ Tit. II, с. 1—13.

⁴ Tit. III, с. 1—2.

⁵ Tit. IV, с. 1—6.

⁶ Tit. V, с. 1—8.

⁷ Tit. VI, с. 1—13.

⁸ Tit. VII, с. 1.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

за манумисията (*περὶ ἐλευθεριῶν καὶ ἀναδουλώσεων*)¹ и веднага следватъ договоритѣ. Тука спадатъ титулитѣ отъ девети до тринадесети включително.² За свидетелитѣ сж отредени два титула,³ а за *peculium'a castrense et quasi castrense* — единъ титулъ.⁴ На край идватъ титулътъ за наказанията,⁵ който почти изцѣло лежи въ основитѣ на нашия най-старъ правенъ паметникъ, Законъ Соудный Людемъ, и титулътъ за подѣлба на военната плячка.⁶

При това разпредѣление на материята, което дава Еклогата, веднага пада въ очи смѣшението, което правятъ съставителитѣ ѝ отъ гледна точка на правилната и възприета почти въ всички предшествуващи правни сборници систематизация. Отначало се говори за личното право, въ което сж вмъкнати постановления, спадащи къмъ съпружеското и наследственото право; следъ това се редятъ задълженията и договоритѣ, а най-сетне идватъ публичното право и военното право, къмъ което се прибавя и припечеленото въ време на война. Наказателното право е застъпено въ специаленъ, обширенъ титулъ, състоящъ се отъ петдесетъ и две статии.

Прави изведнажъ впечатление, че вещното право е почти изцѣло изоставено. Съставителитѣ на Еклогата сж се задоволили да дадатъ само нѣкои напътвания за това, което било въ всѣкидневна употреба. Тѣй като спороветѣ за право на собственостъ, въ една епоха на непрекъснати войни, сж били по-малко,⁷ квесторътъ лесно е разрешилъ въпроса да не

¹ Tit. VIII, с. 1—9; тукъ влиза специално материята за освободенитѣ и заробенитѣ.

² Tit. IX, с. 1—2; tit. X, с. 1—5; tit. XI, с. 1; tit. XII, с. 1—6; tit. XIII, с. 1.

³ Tit. XIV, с. 1—2; tit. XV, с. 1—3.

⁴ Tit. XVI, с. 1—5 (*περὶ στρατιωτικῶν ιδιοκτητῶν πραγμάτων καὶ καστρενσίων κερδῶν ὑπεξουσίῶν αὐτῶν τυγχανόντων*).

⁵ Tit. XVII, с. 1—52 (*ποινάλιος τῶν ἐγκληματικῶν κεφαλαίων*).

⁶ Tit. XVIII, с. 1 (*περὶ διαμερισμοῦ σκόλων*). Всички титули на Еклогата сме цитирали тѣй, както материята е установена у Zachariae von Lingenthal, въ *Collectio librorum juris graeco-romani* (Lipsiae, 1852); *Ανέκδοτα* (отъ сжщия, Lips, 1848) и *Jus graeco-romanum*, tom, IV: Ecl. gr., Ecl. ad. Proch. mutata et Epanagoge aucta (Lipsiae, 1865). По сжщия въпросъ, сравни Mortreuil, *Histoire*, I, стр. 368, който дава заглавията на отдѣлнитѣ титули споредъ Леуноклавий.

⁷ Alf. Lombard — Constantin V, стр. 121 сл.

вика на помощъ въ това отношение Юстиниановото право. Обстоятелството, че Еклогата не засѣга и сервитутитѣ, говори, какво спороветѣ по тѣхъ сж били разрешавани на мѣстна почва, възъ основа на обичайното право, нѣщо много по-лесно за новитѣ социални условия, създадени следъ идването на славянитѣ, отколкото подвеждането на тия спорове подъ формулата на общитѣ постановления на римското право. Друго. Още въ първия титулъ за законното оформяване на годежа Еклогата постановява да се иска не само съгласието на родителитѣ, а още и това на роднинитѣ (*καὶ τῆς ἐκ γονέων καὶ συγγενῶν αὐτῶν συναίνεσεως*)¹, едно постановление, което не се срѣща нигде въ Юстиниановото право и което напомня славянскитѣ разбирания за брака, за близостъта, която се установява между рода на момата и рода на момъка.² Родовитѣ и семейни понятия въ своитѣ проявления сж една светиня и днесъ за нашето селско население. Който иска да прекрачи прага на семейството и рода и да поиска момата, той трѣбва да има съгласието на цѣлата челядь и на рода. Сжщо въ титула, засѣгащъ материята за годежа: годежъ се позволява само съ *hupobolum* и само писмено (*τοῦτέστι δ' ἀρραβώνων ἢ ὅσον ἐπὶ βόλων ἢ δ' ἐγγράφων*).³

Нѣма данни, по които да сждимъ, че въ стара България строгитѣ разбирания по отношение на годежа сж отивали до тамъ, щото тѣхното оформяване непременно да е ставало въ писмена форма. Влиянието, което славянскитѣ мирогледъ е указалъ по пжтищата на „практикуванитѣ дѣла“ върху съставителитѣ на Еклогата, ни дава основание да мислимъ, че квесторътъ и другитѣ лица, които сж съставляли паметника, сж искали да подчертаятъ веднажъ възприетото становище, какво момата, която напуща родителската кжща, трѣбва да има всички гаранции, че честъта на родители, роднини и родъ не ще бждатъ изложени на поругание съ единъ неудържанъ годежъ.

Въ следващия титулъ намираме едно друго постановление, което сжщо липсва въ Юстиниановото право и което не може да бжде въ зависимостъ отъ византийското право въ

¹ Tit. I, c. 1.

² Ср. С. С. Бобчевъ, Ист. на бѣлг. право, 529 сл.

³ Tit. I, c. 1.

тѣсния "смисълъ на думата. То гласи, че бракътъ, сключенъ въ писмена или устна форма, е законенъ само между мжжа и жената, когато не сж на възраст по-малка, мжжътъ отъ петнадесеть, жената — отъ тринадесеть години (*Συνίσταται γάμος χριστιανῶν, εἴτε ἐγγράφως εἴτε ἀγράφως, μεταξύ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς τοῦ εἶναι ἑκατέρων τὴν ἡλικίαν πρὸς συνάφειαν ἡρμοσμένην, τοῦ μὲν ἀνδρὸς ἀπὸ τῆς ἐτοῦς χρόνου, τῆς δὲ γυναικὸς ἀπὸ τῆς ἐτοῦς χρόνου*)¹.

Споредъ изворитѣ на византийското право отъ по-късната епоха пуберитетната възраст, макаръ и да се намира подъ влиянието на правото на Еклогата, приема по-други форми.² Петнадесетата, респ. тринадесетата годишна възраст, като установена възраст на пуберитетна зрѣлостъ, срѣщаме най-вече у славянскитѣ народи. До каква степенъ тая възраст е възприета отъ славянскитѣ народи като редовенъ институтъ, се вижда и отъ готовността, съ която съставителитѣ на Законъ Соудный Людемъ сж я предали, тѣй както я дава Еклогата: „Совершается бракъ христианскихъ или написанный или ненаписанный, между моужемъ и женою, како быти обою въ возрастѣ къ сочтанію обрученома: моужеву оубо отъ пятнадцати лѣтъ, женѣ-же отъ трехънадесять лѣтъ, обѣма хотящема совѣщаніемъ родителю“.³ Руската Правда сжщо, подъ влиянието на Методиевитѣ преводи, преминали отъ България въ Русия, държи за опредѣлената отъ Еклогата възраст.⁴ Руското право, споредъ едно постановление, което се срѣща въ Киевската легенда,⁵ опредѣля сжщата възраст като установена при правото на сина да разполага съ припадащата му се частъ.

Ограниченията за встъпване въ бракъ на роднини съ роднини сж по-строги въ Еклогата, отколкото ограниченията,

¹ Tit. II, c. 1. Едно постановление, което сжщо не срѣщаме нигде въ Юстиниановото право, Ср. Rud. Sohm, Inst., стр. 122 и стр. 443 (der Begriff der Familie).

² Ср. Zach. v. Ling., Proch. tit. X, c. 1, стр. 72.

³ Ср. Номоканона, споредъ печ. Кормчия, гл. 49, зач. 2, ст. 1.

⁴ Leopold Karl Goetz, Das russische Recht, Stuttgart, 1912 („Русская Правда“, стр. 391 (т. III), основавайки се на проучванията си върху старитѣ руски паметници, поддържа, че често 15 годишната възраст за сина (мжжа) покрива и пълнолѣтието (die Emancipationsfähigkeit des Sohnes gegenüber dem Vater).

⁵ Goetz, ibid. 390 (III).

които срѣщаме въ Юстиниановото право. Тѣй, роднини и отъ по-далечни линии не могатъ да встъпватъ въ бракъ. Въ отдѣла за брака, tit. II, с. 2, следъ като се разглеждатъ случаитѣ на близко родство, при което не може да бжде сключенъ бракъ, се споменаватъ братовчедитѣ (*οἱ λεγόμενοι ἐξ ἀδελφοί*), тѣхнитѣ деца (*οἱ ἐξ αὐτῶν τιττόμενοι παῖδες*), сватовщината (*οἱ ἐξ ἐπιγαμίας γνωρίζόμενοι συγγενεῖς*). Изобщо, за всѣ какво кървосмѣшение, даже на далечни роднини, върху които Юстиниановото право не се спира, Еклогата прокарва най-строги постановления, които, паралелно съ влиянието, указано въ това отношение отъ християнството, напомнятъ славянскитѣ обичаи, непозволяващи кървосмѣшението въ рода.

Този принципъ на строги съблюденія на родственитѣ качества при встъпването въ бракъ, е последванъ отъ принципа за запазване интереситѣ на рода, отъ който произхожда мжжътъ, респективно жената, когато отъ брака не е имало деца: мжжътъ, който е преживѣлъ жената, независимо отъ това, дали е въ добро материално състояние, или не, получава само една четвъртъ отъ принадлежащото на жената, когато отъ брака не е имало деца. Жената получава, въ случай че е преживѣла мжжа, една четвъртъ, ако отъ брака не е имало деца. Но това, което тя получава, не трѣбва да надминава десетъ литри злато (*κομίζεσθαι τὴν γυναῖκα ἐκ τῆς ἀνδρός ὑποτάξεως ὑπὲρ ἐξ ἀλαιδίας χάσου τέταρτον μέρος κατὰ τὴν εὐπορίαν τοῦ ἀνδρός ἕως λιτρῶν 10*)¹. Последниятъ случай въ църковно-славянскитѣ преводи е миналъ както следва: „Аще ли кто совокупится с оубогою женою законнымъ бракомъ, и оумретъ моужъ—яко литръ десять“.² Въ случай, че мжжътъ нѣма други роднини, фискътъ получава останалото (*ἢ μὴ ὑπόντων κληρονόμων εἰς τὸ μέρος τοῦ δημοσίου*).³ Преживѣлиятъ съпругъ обаче, преди пълнолѣтието на децата, ако не е миналъ въ вторъ бракъ, не може да се отдѣли отъ тѣхъ.⁴ Това постановление е едно отъ твърде характернитѣ, които сжщо тѣй

¹ Tit. II, с. 9. Основаната монетна единица въ Византия е била така наречената и перпир, стойността на която, оценена въ наши пари, дава 14,40 лв. златни. Въ една литра злато се наброявали 72 иперпири (желтици).

² Номоканона, по печ. Кормчия, гл. 49, зач. 2, ст. 6 долу.

³ Tit. II, с. 9. на края.

⁴ Tit. II, с. 7.

не срѣщаме въ Юстиниановото право¹ и които напомнятъ мирогледа на славянитѣ, населяващи предѣлитѣ на Византийската империя.²

Отклонението на бащата или на майката, споредъ правото на Еклогата, е позволено само следъ пълнолѣтието на децата. Въ такъвъ случай бащата, респ. майката взиматъ въ случай на смъртъ на едного отъ тѣхъ, колкото всѣко дете по отдѣлно.³

Еклогата внася известни свои разбирания и по отношение на развода. Така, разводътъ е позволенъ само въ крайни случаи, ако жената не иска да съжителствува (*Λύεται ὁ ἀνὴρ ἀπὸ γυναικὸς... ἔαν μὴ καταμύσῃ αὐτῷ*).⁴ А жената може да иска разводъ, ако мжжътъ въ продължение на три години се окаже неспособенъ да съжителствува (*ἔαν ἀδυνατήσῃ ὁ ἀνὴρ ἐπὶ τριετία ἀπὸ καιροῦ τοῦ γαμικοῦ συναλλάγματος*, смѣтано отъ деня, въ който брачната спогодба е била размѣнена). Тенденцията, вложена въ правото на Еклогата по тази материя, срѣщаме, въпрѣки отстранението на Исаурийскитѣ закони отъ Василий, и въ Епанагогата.⁵

Що се отнася до дарението, безъ разлика дали то е сключено писмено или устно, Еклогата иска трима, петима, респ. седмъ души свидетели за оформяването му. Това строго обвързване на дарителя, което не срѣщаме въ Юстиниановото право, е не по-малко характерно. Тръгнали въ тоя редъ на грижи да запазятъ собствеността за семейството, съставителитѣ на Еклогата постѣпватъ по сѣщия начинъ и съ завещанието на човѣкъ, който, като е раненъ на война и като е претърпѣлъ злополука на пжтъ, се доближава до смъртта (*ἐν πολέμῳ πληγεὶς καὶ ἐν ὁδῷ περιπατῶν πρὸς τὸ θανεῖν ἐγγίστη*);⁶ дарението трѣбва да бѣде освидетелствувано отъ седмъ, петъ, трима, или най-малко двама съ изпитана честностъ свидетели, въ случай че на мѣстопроизшествието не се намѣри нѣкой

¹ За респ. институтъ въ Юстиниановото право, вж. R u d, S o h n, *Instit.* стр. 126 сл., стр. 492.

² В. И. В а с и л ъ в с к и й, *Законод. Иконоборцевъ*, 102 сл.

³ *Coll. libr. jur. gr. r., tit. II, c. 7.*

⁴ *Tit. II, c. 13.*

⁵ *Епанаг., tit. XVII, c. 1, стр. 109 сл.; περὶ γάμων κεκολυμένων.*

⁶ *Tit. V, c. 8.*

юристъ и въ случай, че нѣма възможность да се състави писмено завещание.¹

Ето и други характерни мѣста на Еклогата: Станалиятъ по болестъ глухъ или нѣмъ, може да завещава писменно (*οἱ δὲ ἢ τινας ἀσθενείας τοιοῦτοις νοσήμασι περιίπτοντες, γραμμάτια γινώσκοντες ὑπογράφοντες ἰδιοχείρως διατιθέσθωσαν*)² Братя, които заедно сж наследили бащинъ имотъ, и ако следъ смъртъта на родителитѣ единиятъ бжде взетъ на военна служба, а другиятъ не, раздѣлятъ наследството по взаимно съгласие. Ако наследството остане нераздѣлено и братята живѣятъ въ продължение на десетъ години заедно, то което придобиятъ, смѣта за общо, и го раздѣлятъ по равно. Ако ли други три години следъ десетгодишния срокъ братята не се раздѣлятъ и следъ изтичането му поискатъ да направятъ това, войникътъ взима своето (конъ, седло, юзда, кола, панцеръ) и следъ това си дѣлятъ всичко останало на равно, като братя.³

Това постановление, макаръ и да не е едно отклонение отъ принципитѣ, възприети отъ Юстиниановото право⁴ по предмета — грижата за войницитѣ е съществувала и въ Римъ — говори за старанието на съставителитѣ на Еклогата да оградятъ интереситѣ на войнишкото съсловие и да създадатъ правила, отговарящи на семейноправнитѣ разбирания и институти на селското население,⁵ отъ което сж рекрутирани войницитѣ.

Що се отнася до случаитѣ за дѣла по наследството, които се отклоняватъ отъ Юстиниановото право, трѣбва да се отбележи, че споредъ Еклогата, бащата и майката изключватъ братята и сестритѣ. Когато нѣма деца и внуци, наследството се пада на бащата и майката, дѣдото и бабата (*εἰ δὲ καὶ οὐκ εἰσὶ τέκνα ἔγγονα, ἔστι δὲ πατὴρ καὶ μήτηρ, πάππος καὶ μάμαη οἱ ἐγγύτεροι κληρονομεῖσθωσαν*),⁶ едно постано-

¹ *ibid.* tit. V, c. 8.

² Tit. V, c. 1, долу.

³ Tit. XVI, c. 1. Сравни по сжщия въпросъ у П. Мутафчиевъ, Войнишки земи и войници въ Византия презъ XIII и XIV в., Сборн. на Ак. на Наук. 1923 г., стр. 20.

⁴ Rud. Sohm, Institut, стр. 492.

⁵ Ср. нашата студия върху славянското семейно право, Ist die Zadruga-Hauskomunion eine juristische Person? Leipzig, 1910, стр. 19 сл.

⁶ Tit. VI, c. 2.

вление, напомняще семейния авторитетъ на родоначалника, който съсредоточава въ себе си управителнитѣ функции на имотитѣ на семейството, независимо отъ настѣпващитѣ въ него промѣни. Това се усилюва и отъ обстоятелството, че дѣдото и бабата (родоначалницитѣ) конкуриратъ съ братята и сестритѣ отъ една и сѣща майка и единъ и сѣщи баща. Неодноутробнитѣ братя и сестри наследватъ следъ възходящитѣ и едноутробнитѣ¹.

Като прибавимъ на край постановленията за настояничеството, напр. че вмѣсто настояничеството по законъ изпѣква институтътъ на орфелината и че външни лица могатъ да бждатъ викани за настояници, само ако тѣ сж специално означени въ завещанието,² а сѣщо тѣй като прибавимъ и материята, която регулира робския институтъ (*περὶ ἐλευθεριῶν καὶ ἀποδουλώσεων*)³ и се отклонява отъ строгитѣ наредби на римското право, всичко останало отъ Еклогата наистина напомня Институциитѣ, Дигеститѣ и пр., обаче измѣнено по единъ особенъ начинъ: това, което при Юстиниана се дава като правна норма, като кратъкъ, ясенъ и прецизенъ законъ, въ Еклогата взима църковно-правно значение и получава църковно-правно обяснение.⁴

На що се дължатъ тѣзи отклонения отъ Юстиниановото право? Както вече имахме случай да споменемъ, загатвания се правятъ и въ самия предговоръ на паметника съ отбелязването, че постановленията му сж съобразни съ създадената практика. Не бихме могли обаче правилно да изтълкуваме смисъла на предговора, ако не вземемъ предвидъ дветѣ главни условия, при които е билъ издаденъ сборникътъ: на първо мѣсто контакта на римското право съ славянския мирогледъ, на второ мѣсто новата християнска ера и нейното влияние въ Византия. Предговорътъ на Еклогата съдържа и друго характерно напѣтване. Промулгаторитѣ на сборника подчертаватъ, че той е предназначенъ за ония, които живѣятъ далече отъ столицата.⁵ Какво значение има тази уговорка? Да се предположи

¹ Tit. VI, c. c. 3—4.

² За писменото и устното установяване на наследството ср. Tit. VII, c. 1.

³ Tit. VIII, c. c. 1—9.

⁴ Heimbach, Geschichte, 218; Mortreuil, Histoire, I. стр. 199 сл.

⁵ Coll. lib. jur. gr., г. стр. 11, горе, ср. още Βάσις, *Περὶ τινῶν χαρίων τῆς Ἐκλογῆς Λέντος καὶ Κωνσταντίνου*, въ атинското списание »Βυζαντίς» I (1909—1910) стр. 32.

Важна печатна погрешка, къмъ стр. 19:

На стр. 19, въ забележката, петия редъ отъ долу на горе, следъ

Теод. Зигелъ дава въ книгата си. . . .

да се прибави следния изпуснатъ при печатането пасажъ:

Лекции по славянско право (*Lectures on Slavonic Law*), Лондонъ 1902 (срв. критиката на М. М. Ковалевски, помѣстена въ Юр. Прегл. кн. 6, г. 1903) значението на вариантите за старо-българското право. Сжщо Херменегилдъ Иречекъ дава въ книгата си. . . .

че Еклогата не е служила на сждебната практика въ Цариградъ, би значило да се дѣлятъ законитѣ на такива, предназначени за столицата, и други — за провинцията, нѣщо непознато въ Византия. Значението на тази бележка отъ предговора на Еклогата е да се подчертае специалниятъ характеръ на сборника, като удобенъ, кратъкъ нарѣчникъ за провинцията, схващанията на която по редъ правни въпроси ще да сж били по-други отъ схващанията на столицата, гдето и юристи и граждани все по-лесно сж могли да се справятъ съ сложната система на византийското правораздаване. Това наше предположение се засилва и отъ набелязаното въ предговора на Епанагогата, въ който Василий говори за Исаврийскитѣ лоши и несъобразни съ добритѣ закони сборници¹, сборници — това се подразбира — които съ своето право сж отишли много повече насреща на схващанията на народа, отколкото на Юстиниановото право. За тоя народъ историята говори, че презъ първата половина на VII-я вѣкъ, вѣкътъ предшествуващъ онзи, презъ който е била издадена Еклогата, гжсти славянски маси настѣпватъ въ предѣлитѣ на Източната римска империя и заематъ опустошенитѣ отъ честитѣ варварски нашествия земи.² Тѣзи славянски маси сж, които създаватъ и за социалния и за правовия животъ на Византия условия, различни отъ условията, при които по-рано е било прилагано Юстиниановото право. Отъ тая епоха започва началото на онова бавно, постепенно и сигурно влияние, което славянскитѣ разбирания оказватъ върху присаденото вече на Изтокъ римско право. Отъ следващата следъ това пѣкъ епоха води началото си интересътъ на славянскитѣ народи и специално на българския къмъ византийското право и къмъ Еклогата, която въ разни времена на византийското владичество въ България е действувала и изцѣло като официално право. Къмъ тия важни моменти се прибавя и влиянието на християнството, което покрай държавнитѣ интереси на Българското царство и на Византия хвърля елементитѣ на културно общуване помежду имъ и отваря пѣтя на църковно-славянското право.

¹ Coll. libeg. iur. gr. r. (изд. Z a c h. v. L i n g.) стр. 62 отъ предговора на Епанагогата.

² В. И. Васильевскій, Законод. Иконоб. стр. 105; К. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 410 (нѣмското издание).

По този начинъ, Еклогата на Исаврийцитѣ преди да е минала въ България и чрезъ Методиевитѣ преводи¹ и компиляции отъ рода на Законъ Соудный Людемъ да е станала достояние на църковно-славянското право, тя е действувала въ Византия като единъ отклоняващъ се отъ Юстиниановото право и отъ по-късното византийско право законъ, създаденъ подъ силно славянско влияние.

Значението на Еклогата обаче не спира съ ролята, която е играла като официаленъ законъ. Канониститѣ сжщо тъй често я използватъ за свои цели, специално въ областта на бракоразводнитѣ дѣла, както използватъ и останалитѣ императорски закони.² Затова мѣстото на Еклогата въ византийското право, а по-късно и въ църковнославянското се определя отъ вниманието, което ѝ даватъ веднажъ свѣтската властъ, други пжтъ канониститѣ: едно завидно мѣсто на кжсъ, удобенъ за използване правенъ сборникъ, третиращъ въпроси отъ граждански и наказателенъ характеръ.³

Пжтътъ на Еклогата въ византийското право говори за нейния пжтъ въ България, въ едно време, когато последната приема християнството отъ носителитѣ на българската писменостъ и на българската просвѣта. Въ България, Еклогата идва съ превода на Номоканона, и то не изцѣло, а само въ отдѣлни части: поменатиятъ Законъ Соудный Людемъ — това е единъ компиляционенъ преводъ на нѣкои отъ статиитѣ на XVII титулъ съ славянски и канонически примѣси (строгитѣ наказания се замѣняватъ съ епитемии, църковни наказания и пр.)⁴ и Судебникъ святаго правовѣрнаго великаго царя Константина.⁵ Въ връзка съ превода за насъ се

¹ Fr. Miklosich, *Acta et diplomata graeca medii aevi*, Wien 1860—1889, стр. 22: *tum vero etiam nomocanonem id est legis regulam, et patericum vertit* (отъ панонската легенда); сравни българския ѝ преводъ у Д-ръ К. Киселковъ (Ямболъ, 1923 г. — „Панонската Легенда“) стр. 51. — Вж. V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* (Berlin, 1913) стр. 80.

² Mortreuil, *Histoire* I стр., 248 сл.

³ Ср. K. E. Zachariae von Lingenthal, *Eclogae historia*, cap. II § 16, (въ *Ἡ πρόχειρος νόμος* — Lipsiae, MDCCCXXXVII); Mortreuil, *Histoire*, I стр., 363.

⁴ Ср. глава 46 отъ печатната Кормчия.

⁵ Ср. глава 49 отъ печатната Кормчия. Вариантиятъ на тия преводи на отдѣлни части отъ Зак. Соуд. Люд. и Судебникъ царя Константина

явява въпросътъ, защо е тоя частиченъ интересъ, най-малко отъ страна на преводачитѣ и компиляторитѣ, къмъ цѣлото съдържание на Еклогата. На първо мѣсто отговорътъ трѣбва да се търси въ току що казаното: канониститѣ въ Византия не сж използвали само каноническитѣ сборници. Тѣй, къмъ сборника на канонитѣ (наречени Схоластикови) отъ сетне се присъединяватъ редъ императорски новели, закони, заповеди и пр., които даватъ увеличената и разширена съмирски постановления каноническа сбирка. Къмъ тѣзи новели, заповеди и закони именно трѣбва да бждатъ отнесени и отдѣлнитѣ части на Еклогата, които сж сществували и въ Византия, гдето въ времето на Исаврийскитѣ императори Еклогата е действувала като цѣлостенъ законъ. При тия обстоятелства не е изключена възможността такивато форми на Еклогата, или по-право части отъ нея, които срѣщаме въ преведения на старославянски Номоканонъ, да сж минали направо въ славянскитѣ страни. Защото колкото и византийското общество като по-диференцирано да е имало нужда отъ цѣлостни закони и отъ всичкитѣ имъ постановления, не може да се изключи възможността щото още тамъ, въ Византия, отдѣлни църковни общини, манастирища и пр. да сж се ползували само отъ частични постановления на Еклогата, каквито представляватъ отъ себе си поменатитѣ преводи. Това положение обаче не можемъ да приемемъ за вѣрно по отношение на най-късия и най-видния отъ тия преводи — не преводъ вече, а компиляция — Законъ Соудный Людемъ.

Следъ досегашния прегледъ на Еклогата, като византийско-правенъ паметникъ съ славянски влияния, ние трѣбва да си обяснимъ и новия въпросъ, за да можемъ по-лесно да опредѣлимъ мѣстото ѝ въ Номоканона отъ църковно славянското право и да минемъ по-специално върху завещанието — единъ само малкъ въпросъ, измежду многото въпроси, които Еклогата слага за разрешение.

сж дадени отъ С. С. Бобчевъ въ Старобългарски правни паметници стр. 83, 93, 99 и стр. 118. Теод. Зигелъ дава въ книгата си *Svod zákonův slovanských*, Прага 1880, прегледъ върху най-старитѣ славянски закони. Една твърде интересна статия върху лекциитѣ си по славянско право за България Т. Зигелъ печати въ „Юрид. Прегледъ“, кн. 7, год. 1903.

Розенкампфъ¹, като се занимава съ Румянцовския ржкописъ на Номоканона, запазенъ въ Русия и датиращъ отъ XIII-я вѣкъ,² подържа, че ржкописътъ е преписванъ отъ руска ржка, но по произходъ е дѣло на по-стария — отъ двамата братя Кирилъ и Методий.³

По-късно, на свой редъ Павловъ⁴ обърна внимание и върху другъ стариненъ славянски преводъ на Номоканона — Ефремовския, който съпостави съ Румянцовския. Павловъ застава на становището на Розенкампфъ: Румянцовскиятъ ржкописъ, по своя произходъ има старшинство и е дѣло на Методий и на неговата епоха.⁵ Това си мнение, съ нѣкои измѣнения, Павловъ подкрепи съ нови проучвания, въ резултатъ на които получи по-други данни, а именно, че Методиевата дейность протича въ сжщата оная епоха, въ която Еклогата и Номоканонътъ на Йоанъ Схоластикъ сж въ обща употреба въ Византия. Павловъ търси следи отъ Методиевия преводъ въ Румянцовския ржкописъ, който обаче, за да отговаря на Схоластиковия Номоканонъ, преведенъ отъ Методий, трѣбва да бжде попълненъ съ нѣкои липсващи мѣста, като напр. установенитѣ църковни правила на Трулския и на втория Никейски събори, следъ като тия мѣста бждатъ сравнени съ оригиналитѣ на издаденитѣ отъ византийскитѣ императори новели, въ подкрепа на двата събора.⁶

Изводитѣ сж прави, макаръ Павловъ да счита веднажъ Румянцовския ржкописъ за по-стара редакция, други пжтъ да дава старшинство на други, останали запазени ржкописи. Въ случая насъ повече интересува фактътъ, че Розенкампфъ и Павловъ сж съгласни въ това, че основата на всички запазени старославянски ржкописи трѣбва да се търси отъ времето на Кирило-Методиевата дейность. Методий и неговиятъ по-младъ братъ

¹ Баронъ Г. А. Розенкампфъ, *Обозреніе Кормчей книги въ историческомъ видѣ*, Спб. 1839 г.

² Румянцовскиятъ ржкописъ, откритъ въ Архангелския манастиръ при Устюгъ (Вологденска губернія), се съхранява въ Румянцовския музей като една отъ най-бележититѣ старини на Номоканонскитѣ преводи.

³ Розенкампфъ, стр. 90—94.

⁴ А. С. Павловъ, *Первоначальный славяно-русскій Номоканонъ*, Казань, 1869.

⁵ А. С. Павловъ, *ibid*, стр. 26 сл.

⁶ А. С. Павловъ, въ „Визант. Временникъ“, IV, стр. 122 сл.

Кирилъ, добре запознати съ византийската наука и византийското право, не сж могли да не правятъ разлика между дветѣ набелязани въ епохата редакции на Номоканона — тая на Йоанъ Схоластикъ, която съдържа черковни правила, наредени въ петдесетъ титула и осемдесетъ и седемъ глави, извлечени отъ разнитѣ новели на Юстиниана (*Collectio LXXXVII librorum*), разни поучения, заповѣди на отцитѣ, нѣкои черковни наказания и пр., и тая съ XIV-тѣ титула, погрѣшно приписвана на Фотий. И ако въ България, по-късно въ Русия, сж минали и дветѣ редакции, за които говори Павловъ, т. е. Румянцовската и Ефремовската¹, това показва само, че носителитѣ на славянската писменостъ, въпрѣки различията, правени въ Византия по отношение на Схоластиковия Номоканонъ и тоя съ XIV-тѣ титула, сж искали да запазятъ за българска и славянска употреба и единия и другия канонически сборници, представляващи въ действителностъ цѣлъ комплексъ отъ канонически и мирски закони, между които и Еклогата, пригодени за български и славянски условия. Тѣзи именно сборници сж, които въ много отношения, особено следъ възприемането на християнството, се явяватъ като носители на българското и славянско писано право. Едно указание за това, че и дветѣ редакции сж били въ еднаква сила, че сж били едновременно прилагани въ Византия и превеждани за славянскитѣ страни, а следователно и за България, ни дава и обстоятелството, че тѣ иматъ сила на законъ и улесняватъ приложението на Юстиниановото право въ Църквата, която тогава играе и ролята на тълкователъ на законитѣ.²

Методий и неговитѣ ученици се улесняватъ въ предприятиѣ преводи и отъ едно друго обстоятелство, на което помнатитѣ двама автори не обръщатъ достатъчно внимание.³ То

¹ Ефремовскиятъ ръкописъ, който се съхранява въ Московската Синодална палата, датира отъ XII вѣкъ и е преводъ на Синагогата съ XIV титула.

² Montreuil, Histoire, I стр. 221: Le Nomocanon a dû être composé après Justinien, puisqu'il est emprunté en grande partie à la collection LXXXVII capitulorum, postérieure à la mort de cet empereur, et sa publication doit avoir été faite à l'époque où l'on travaillait activement à faciliter l'usage du droit de justinien dans l'église.

³ V. Jagić, Enst. Gesch. стр. 80, както и по-горе споменатитѣ руски учени Розенкамповъ и Павловъ, поддържа, че Методий е родоначалникъ на Номоканона. Известни съмне-

е, че точно по това време, следъ смѣната на патриархъ Фотий съ патриархъ Игнатий, отношенията между източната и западната Църкви се подобряватъ значително, и за едно такъво голѣмо начинание, каквото е било това — на славянскитѣ народи, да се даде не само писменостъ, но и писани закони, Методий, който по това време е въ Панония и подъ силното влияние на Римъ, има всички улеснения и цѣлото съдѣйствие на църковнитѣ власти и на двѣтѣ страни да пристѣпи къмъ осъществяването на своето дѣло и съ помощта на свои школувани ученици да преведе най-важното за новопокръстенитѣ славянски народи — каноническитѣ сборници. Безъ това двойно съдействие мжно бихме могли да си обяснимъ превода и възприемането на Номоканона и присъединенитѣ къмъ него повече или по-малко откъслечни императорски закони, включително съ части отъ Еклогата.

Методий, който е ръководилъ преводитѣ, не е изпълнявалъ само ролята на преводачъ нито само на канонистъ. Той е държалъ да улесни истинското христианизране на славянскитѣ народи и повдигането на славянското право, като предаде по възможностъ повече отъ онова, що е било въ употреба въ Византия и на първо мѣсто, бидейки самъ духовно лице, да имъ даде двата бележити и познати на източната и западната Църква канонически сборници —едина носящъ името на Иоанъ Схоластикъ, другия — името на Фотий. Нѣщо повече, ако сѣдимъ по специалното положение, което заема Законъ Соудный Людемъ като преводъ, — компилация на частъ отъ XVII титулъ отъ Еклогата, трѣбва да приемемъ, че Методий се е опитвалъ да пригоди и наказателнитѣ норми на паметника за славянски нужди.

По мѣстото на Законъ Соудный Людемъ, като частъ нераздѣлна отъ Номоканона, взима становище и полскиятъ ученъ Хубе¹. Този авторъ вижда въ Законъ Соудный Людемъ нѣщо повече отъ единъ преводъ, или една компилация, съставена на основание на византийски закони. За него паметникътъ има специално значение за епохата отъ покръстването на

ния изказва само H. v. Schubert, *Geschichte der Christlichen Kirche im Frühmittelalter* (Tübingen 1921), сравни стр. 519.

¹ R. Hube, *Droit romain et gréco-byzantin chez les peuples slaves* (фр. преводъ отъ полски), Paris, 1830.

единъ народъ като българския, на който, освенъ преводитѣ на канонически сборници, е билъ необходимъ законъ, служещъ за всѣкидневно употрѣбление въ сѣдебната практика.¹ Но Хубе спира тукъ. За насъ обаче, които търсимъ мѣстото на Еклогата и нейнитѣ вариации въ църковно-славянското право, не е безъ значение да отбележимъ, че кратката редакция на Законъ Соудный Людемъ не се спира почти никакъ на гражданскоправнитѣ постановления на византийския изворъ, и че както тя, така и останалитѣ частни преводи, идватъ въ България заедно съ Номоканона.

Какъ да си обяснимъ това?

Освенъ тритѣ компендии, Еклогата, Прохирона² и Епаногогата,³ византийското право познава и редъ частни сборки и откъслечни изложения на материята на тия компендии, които сж дѣло на неоторизирани юристи.⁴ Тия частни сборки, изобилствуващи въ византийското право, често сж служили на новитѣ юристи и канонисти да могатъ чрезъ тѣхъ да си обясняватъ нѣкои мѣстни влияния и лични схващания относно императорското право и на канонитѣ.⁵ Подъ влияние на тия частни разработвания на изворитѣ на византийското право, види се, не веднажъ и самата Еклога е била давана откъслечно. Отъ тѣхъ ли българскитѣ и славянски преводачи на Еклогата сж черпили, за да я предадътъ въ толкова различни форми, въ каквито я виждаме въ Номокана, за които говорятъ Розенкамповъ и Павловъ? Ако бихме приели това, значи ще трѣбва да вземемъ преводитѣ като такива отъ много по-късна дата отъ тая, въ която работятъ Методий и ученицитѣ му, нѣщо невъзможно, защото ще трѣбва да се предположи, че до X-я и XI-я вѣкъ България и всички славянски страни сж стояли безъ писани

¹ R. Hube, *ibid*, стр. 12 сл.; Ср. по сѣщия въпросъ и Васильевскій, въ Ж. М. Н. Пр. г. 1879: О синодалн. спискахъ Эклоги и двухъ спискахъ Зем. Закона.

² *Ὁ πρόχειρος νόμος*, ср. K. E. Zach. v. Lingenthal, *Imperatorum Basilii, Constantini et Leonis Prochiron*, Heidelbergae — 1837 вж. обясненията на предговора.

³ *Ἐπανόγι τοῦ νόμου*, ср. K. E. Zach. v. Lingenthal, *Collectio librorum juris graeco-romani* (Lipsiae — 1852), стр. 60.

⁴ Mortreuil, *Histoire*, II, Sources privées du droit, стр. 261. — K. E. Zach. v. Lingenthal's, *Prochiron*, cap. IX. § 23, стр. 192 сл.

⁵ Mortreuil, *Histoire*, III. Collections des lois, Collections Canoniques, стр. 397.

зако̀ни и безъ канони за църквата, когато въ епохата, предшест-
вуваща Методиевата преводна дейностъ, Еклогата още продъл-
жава цѣлостно да оказва своето влияние въ византийската прак-
тика. Приватнитѣ нейни издания започватъ едва по-късно, следъ
като Василий и наследницитѣ му официално лишаватъ Еклогата
отъ онова значение, което тя е имала още отъ Исаврийско
време. Освенъ това, нито една отъ по-къснитѣ частни ком-
пендии на Еклогата¹ не предава нейното съдържание по на-
чина, по който това правятъ нейнитѣ славянски преводачи.²

Пита се тогава, откъде сж взети разнитѣ отдѣлни пре-
води на Еклогата въ Номоканона?

За току що покрѣстения български народъ, въ срѣдата
на който сж продължавали да живѣятъ старитѣ схващания
на езичеството и въ срѣдата на който отначало не е лип-
свала и известна по-голѣма или по-малка съпротивителна
сила срещу новитѣ схващания, покрай множеството преводи
нуженъ е билъ и единъ кжсъ и сбитъ сборникъ отъ наказа-
телни постановления, който да послужи и за борба съ тия про-
тивохристиянски настроения. При това положение по-лесно
можемъ да си обяснимъ, защо Законъ Соудный Людемъ за-
почва съ правила, установяващи наказания за „поганцитѣ“,
чиито имоти, въ случай на неподчинение, сж минавали къмъ
църквитѣ, а самитѣ поганци били продавани като роби: „яко
всяко село въ немъже требы бѣвають или присягы поганьскы
да отдаются въ божии храмъ съ всѣмъ имѣниемъ, ѡелико
имоутъ богатыхъ въ томъ селѣ, и творить требы и присягы,
да продаются съ всѣмъ имѣниемъ своимъ, а цѣна ихъ дастать-
ся нищимъ“.³ Въ тази кратка редакция на Законъ Соудный
Людемъ, постановления отъ гражданскоправенъ характеръ
нѣма, като не се смѣтатъ нѣкои правила за брака,⁴ които,
въ случай на неустойка, веднага се свързватъ съ наказателни
постановления, като не се смѣтатъ правилата за нѣкои сви-

¹ Heimbach, Geschichte, стр. 425. дава обстойно и систематично
изложение на тия частни компендии на Еклогата, появили се следъ
Василий и носящи разни названия: *Ecloga privata*, *Ecloga privata aucta*,
Ecloga ad prochiron mutata и пр..

² Сравни Еклогата въ печатната Кормчия.

³ Ср. кратката редакция на Законъ Соудный Людемъ, въ Печат-
ната Кормчия.

⁴ Статия 8 отъ кратката редакція З. С. Л.

детелски показания (процесуално право),¹ и най-сетне като не се смѣтатъ последнитѣ нѣколко статии, които се отклоняватъ напълно отъ материята, за да дадѣтъ напѣтствия на добритѣ християни и пр.

При наличността на сравнително обширната гражданско-правна редакция на Еклогата, явно е, че дветѣ редакции на Законъ Соудный Людемъ сж дѣло, създадено съ огледъ къмъ специални условия, както е явно отъ почетното мѣсто, което се дава на по-обширнитѣ преводи отъ Еклогата, че тѣ служатъ и въ България като най-добъръ нарѣчникъ за напѣтване по всички по-важни въпроси, засѣгащи сждебната практика.

Само тѣй можемъ да си обяснимъ, че правото на Еклогата е придавано къмъ Номоканона въ толкова разнообразни начини, безъ преводачитѣ и компилаторитѣ да сж имали предвидъ отсетнешнитѣ частни византийски компендии, а само като сж имали предвидъ специалнитѣ мѣстни нужди и мѣстна практика.

Разнитѣ частични преводи на Еклогата, които срѣщаме въ Номоканона, превеждани и за църковно-славянски нужди, ни даватъ поводъ да обърнемъ внимание и върху единъ другъ въпросъ.

Ако приемемъ за вѣрно схващането, че Методий и ученицитѣ му, които сж превели Номоканона, сж дали съобразно нуждитѣ разнитѣ вариации на Еклогата, ще трѣбва да се запитаме още, познавали ли сж тѣ особенитѣ качества на правото на Еклогата. Защото знаемъ, че последната чувствително се отличавала отъ другитѣ византийски правни сборници по основнитѣ положения, легнали въ нея, недалечни изобщо отъ концепциитѣ на славянскитѣ народи и специално отъ тия на българския народъ.

Непосрѣдствениятъ отговоръ на тоя въпросъ мжно може да бжде даденъ, особено като се знае, че миналото не ни е завещало нито единъ трактатъ, коментаръ или каквато и да е схолия, по които да можемъ да сждимъ за развитието и схващанията на тогавашната юриспруденция. На лице нѣма нищо съществено, по което да може да се види, какъ болшинството отъ тогавашнитѣ правници, които, по всѣка вѣроятностъ,

¹ Статии 19 и 20 отъ кратката редакция на З. С. Л.

сж били въ първо време, по примѣра на солунскитѣ Братя, ученици на византийската каноническа школа, сж оценявали преведенитѣ и компилирани закони. Изключение правятъ само рѣдки писмени документи¹, по които обаче не могатъ да се доловятъ така лесно основнитѣ пружини, обуславящи връзкитѣ между византийското и българското право и стремѣжътъ на последното по възможность да отдѣли чуждото и обособи родното.

Въпросътъ отъ друга страна е въ зависимостъ и отъ окончателното установяване на поменатото вече положение, повдигнато отъ Розенкампфъ и Павловъ, а именно, коя редакция на Номоканона, тази съ петдесетѣ титула или другата съ четиринадесетѣ титула, е по-старо-присадената на българска почва, и по кой начинъ Еклогата е застъпена въ първата и въ втората.

Голубински² поддържа, че Методий е превелъ Схоластиквия Номоканонъ, тъй като презъ Методиевата епоха тоя Номоканонъ е билъ повече разпространенъ и повече познатъ въ сравнение съ Номоканона на XIV-тѣ титула.³ Това мнение напомня мнението на Розенкампфъ, макаръ и да поставя въпроситѣ на много по-широка основа. Но и тука специалното засѣгане на въпроситѣ около принадлежността на Еклогата не е поставено на нуждната широта. А за насъ е отъ значение да знаемъ, до кжде се простира тази принадлежностъ за едната и за другата редакция. Методий и ученицитѣ му, които въ своитѣ преводи приспособяватъ Еклогата и за специални цели, не сж могли да не знаятъ, че въ нея сж вложени принципи, които въ много отношения се отличаватъ отъ принципитѣ на римсковизантийското право въ тѣсния смисълъ на думата. Това обстоятелство не е могло да не привлече тѣхното внимание още отначало. Така че и да приемемъ, какво Еклогата е съставяла частъ нераздѣлна отъ общитѣ постановления на преведения Номоканонъ, все пакъ, въпрѣки всевъзможнитѣ старания да бжде приспособена и по духъ къмъ каноническитѣ сборници, тя си остава най-характерниятъ паметникъ отъ преводната и компилаторска дейность

¹ Писмото на деспота Яковъ Светославъ до руския митрополитъ Кирилъ, съ което му изпраща една „Фотиева“ кормчия, ср. С. С. Бочевъ, Стар. бѣлг. пр. пам. стр. 25 сл.

² Е. Голубинскій, Исторія русской Церкви, Москва, 1901 г.

³ Е. Голубинскій, I, стр. 646.

на Методиевата епоха. Явно е, при тия условия, че славянското духовенство е, което, като възприема идеята за превода на Номоканона (обширният, както подържа Голубински, или този съ XIV титула), знае всички развиващи се въ Византия въпроси около значението, тълкуването и приложението на правото на Еклогата. Тогава следва да се приеме, че славянското духовенство се е нагърбило и съ ролята да обясни значението отъ възприемането заедно съ канонитѣ и на свѣтско византийското право, произхождащо отъ срѣдата на VIII-я вѣкъ и действащо като официално право до появяването на Василикитѣ. Особено пѣкъ добре подготвенитѣ за времето си носители на нашата писменостъ, солунскитѣ Братя и тѣхнитѣ ученици, не сж могли да не знаятъ, че Еклогата е единъ отъ ония паметници на епохата, които сж видѣли бѣлъ свѣтъ подъ натиска на нови условия и нови нужди на Източната империя.

Отдѣлнитѣ преводни откъслечи и стѣкмени компиляции отъ Еклогата, преминала въ България заедно съ преводитѣ на каноническитѣ сборници, намиратъ широко разпространение и получаватъ разни вариации, преди всичко защото криятъ въ себе си разбирания отъ по-рано практикувани на мѣстна почва. При още неоформенитѣ условия, въ които се развива славянското право, правото на Еклогата има първенстващо значение и дава потика да се пристѣпи къмъ единъ родъ самостоятелна законодателна инициатива, живъ паметникъ отъ която е Законъ Соудный Людемъ.¹

¹ А. С. Павловъ, Первон. слав.-русс. Номоканонъ (вж. сравнителнитѣ таблици по титули и глави). Павловъ подържа, че само главитѣ 12, 15, 18, 21—24, 26 и 32 отъ З. С. Л. сж преводъ отъ Еклогата (титулъ XIV); всичко останало е дадено съ повече или по-малко поправки на грѣцкия текстъ. Така, вмѣсто строгитѣ и често безчовѣчни наказания се опредѣлятъ църковни наказания, епитемии (глави 4, 11, 14 и 16) и парични наказания и продажба въ робство (глави 25, 27, 28 и 29). Сравни въ „Записки Казанскаго Универс.“ V, гдето е помѣстена работата на Павловъ, стр. 97—98. — Отъ българскитѣ автори, както се спомена, специални студии върху З. С. Л. сж дали С. С. Бобчевъ, Единъ паметникъ на старобългарско право, въ Период. Спис., LXII, и Г. Т. Данаиловъ, Единъ паметникъ на староб. право (З. С. Л.) въ Мис. Сбор. XVIII. По въпроса, въ спис. Трудъ (кн. I и II, 1892), е писалъ П. В. Оджакъвъ. Последниятъ е издалъ и специална книжка върху обичайното и наследствено право (Руссе, 1885), въ която обаче разглежда

Едно такова становище намира своето основание още повече въ обстановката, при която се развива писаното църковно-славянско право и обстановката, при която владѣтелите на България търсятъ веднажъ на Западъ, други пътъ на Изтокъ да получатъ най-подходни закони за страната. Като двигатели въ това отношение се явяватъ възприелитѣ сжщо така византийската наука и познаващитѣ византийското каноническо, а по всѣка вѣроятностъ и свѣтско право ученици на Кирило-Методиевата школа. Така, по образецъ, даденъ отъ Византия, общитѣ усилия на свѣтската и духовна властъ не само отварятъ пътя на правото на Еклогата, но слагатъ основитѣ и на една обширна преводна дейность, въ резултатъ на която се получаватъ преводитѣ на Номоканона. Да се изключи Номоканонътъ съ XIV-тѣ титула отъ преводитѣ на тая обширна школа, както правятъ едни¹, или да се изключи Номоканонътъ съ петдесетѣ титула, както подържатъ други², е неоснователно, преди всичко защото самото византийско каноническо право не прави това: и двата сборника иматъ призната сила и сж въ повсемѣстна употреба. Тѣ сж били еднакво познати и еднакво ценени и въ Византия и въ България презъ разнитѣ режими на дотогавашното византийско владичество. Това последното обстоятелство важи особено за Еклогата, която още преди пълното сформирание на българската държава е била широко прилагана въ българскитѣ земи. По този начинъ, правото на Еклогата е било действащо право преди Методиевитѣ преводи. Последнитѣ идватъ само да оформятъ, макаръ не изцѣло, съ славянскитѣ си преводи едно действащо вече право. Кирилъ и Методий, поставили си за цель

поставенитѣ въпроси съ твърде слаба критичностъ и безъ система. — Една добра работа върху стародавното право, въ която се засѣга материята за З. С. Л., дава Родопски, въ сп. П. Сп., кн. XVIII, г. 1885.

¹ Е. Голубинскій, вижъ неговитѣ основания въ книгата му *Исторія русск. церкви*, (Москва, 1901), стр. 645 сл.

² И. И. Срезневскій, *Обозреніе древн. русск. списковъ Корм. кн.* (Спб. 1897), стр. 113 сл.; сжщиятъ за Ефремовския ржкописъ, сравни стр. 14 сл. — Разни мнения по въпроса въ руската литература сж застъпени още отъ А. Х. Востоковъ, въ *Описаніе русск. и славянск. рукописей Румянцов. муз.*, Спб. 1842, стр. 279; споменатиятъ И. И. Срезневскій, още въ *Сборн. русск. ез. и словесности*, Ак. Наук., 65,2 Спб. 1897, стр. 115; В. Н. Бенешевичъ, *Древ. славян. Корм., Канон. Сборн. XIV тит.*, Спб. 1915, стр. 1—4.

да дадатъ писменостъ и закони на покръстенитѣ славянски народи и канони на Църквата,¹ се явяватъ носители на една нова ера — ерата на националното право. Въ тази обширна своя дейностъ тѣ не сж могли да [ограничатъ] своитѣ инициативи изключително въ едно направление, нито пъкъ сж могли да се задоволятъ само съ превода на едина или само съ превода на другия канонически сборникъ, попълнящи се единъ други и толкова необходими като такива за църковни нужди.² Фактътъ, че и дветѣ редакции на Номоканона сжществуватъ въ църковно-славянски преводъ, говори самъ по себе си за еднакво проявенъ интересъ къмъ тѣхъ отъ създателитѣ на българската писменостъ. Що се отнася до запазенитѣ старославянски ржкописи на Номоканона, това становище се подкрепя и отъ резултатитѣ, получени отъ проучванията на Соболевски,³ който твърди, че специално текстътъ на поменатия по-горе Румянцовски ржкописъ набелязва две различни езикови наслоения, едното отъ които носи по-старъ, другото по-новъ произходъ. Отъ което следва да се приеме, че ржкописътъ е преписъ отъ една по-стара епоха; че стариятъ ржкописъ, който не се намира вече, е въ непосредствена или косвена връзка съ епохата отъ покръстването на българитѣ, а новиятъ, познатиятъ и запазенъ ржкописъ, въ който сж вмъкнати езикови влияния отъ нѣкои предходни ржкописи, се е повлиялъ и отъ езика на времето, презъ което е преписванъ. За Румянцовския ржкописъ отъ XIII-я вѣкъ положението, което установява Соболевски и което се констатира

¹ Една твърде интересна студия върху българската Църква е далъ К. E. Zachariae von Lingenthal, *Die Bulgarische Kirche St. Petesburg*, 1892.

² Схоластиковата Синагога (Номоканонътъ съ I титула) води своето начало между 565—577 година, а „Фотиевата“ (Номоканонътъ съ XIV титула) къмъ—629. И дветѣ синтагми обаче получаватъ сила на действие въ първата половина на VII-я вѣкъ и намиратъ като такива, които съдържатъ новелитѣ на Юстиниана за Църквата, решенията на Съборитѣ и пр., широко разпространение. — Сравни по въпроса M. Gregel, *Histoire*, III, стр. 403 сл.; сжщо В. Н. Бенешевичъ, *Синаг.* въ 50 титуловъ и другіе юрид. сборники Іоана Схоластика, Спб. 1914.; В. Н. Бенешевичъ, *Канон. Сборн.* XIV тит., Спб. 1915, стр. 230. 307. Сравни още изданието на P. Gregel (Berlin 1912): *Monumenta Historica, Epistolarum* VI, стр. 533.

³ А. И. Соболевскій, *Материалы и изслѣдванія въ области славянской филологіи и археології*, Сб. 88. III. 1910, стр. 140—153.

и при другитѣ познати редакции на Номоканона, ни под-сказва, че нито единъ отъ тия паметници, къмъ които се при-сѣдиняватъ и откъслечни преводи на Еклогата, не може да се отнесе като преписъ отъ единъ предшествуващъ паметникъ, по-близъкъ до епохата на Методий, която е дала преводитѣ на Номоканона, а сжщо Еклогата въ откъслечни преводи. Взе-мемъ ли тия освѣтления за вѣрни, тогава ще трѣбва да прие-мемъ, че преведенитѣ църковнославянски канонически сбор-ници, които образуватъ основата на старобългарското писано право, представляватъ началния моментъ на редица преписи, които започватъ отъ епохата на създаване старобългарската писменостъ. Въ такъвъ случай и принадлежността на прево-дитѣ отъ Еклогата къмъ църковнославянското право се опре-дѣля наспроти различнитѣ, следващи единъ следъ другъ преписи на Номоканона. Разнообразието пъкъ, което сре-щаме въ старобългарскитѣ преводи на Еклогата, веднажъ въ преводно-компилативна форма (Законъ Соудный Людемъ), други пжтъ въ повече или по-малко вѣрни на гръцкия текстъ преводи на отдѣлни глави, ни дава основание, следъ разуч-ването, направено върху общото развитие на църковнославян-скитѣ правни паметници, да минемъ къмъ Еклогата и къмъ позна-титѣ старобългарски преводи, съ огледъ само на единъ точно опредѣленъ въпросъ измежду многото въпроси, които се по-ставятъ отъ Еклогата, а именно завещанието.

(Ще се свърши).

ЖИНЗИФОВЪ КАТО ЖУРНАЛИСТЪ.

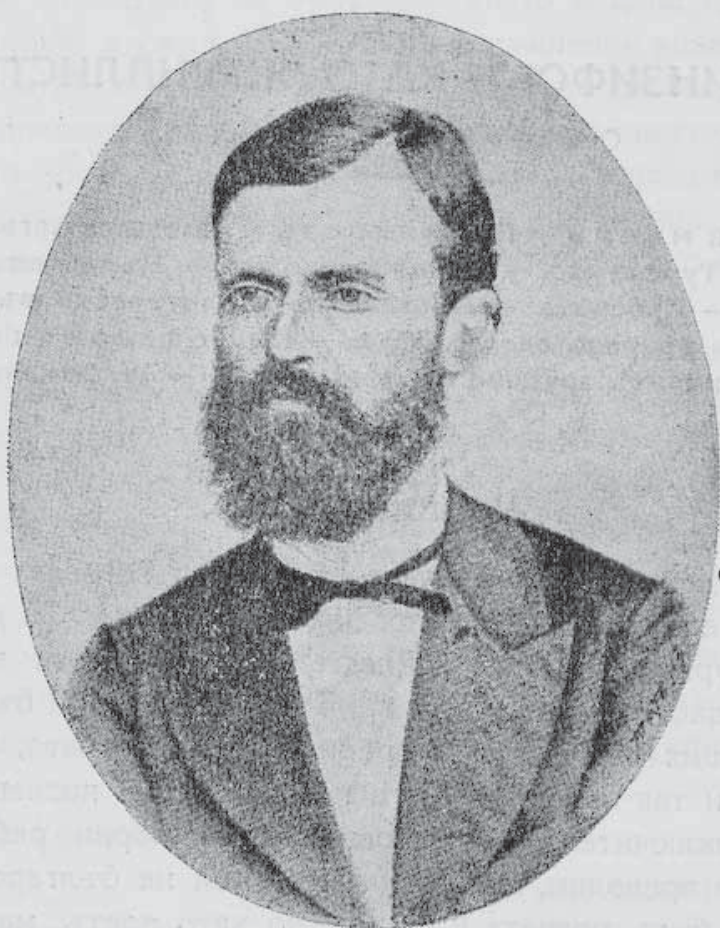
Отъ д-ръ Павелъ Орѣшковъ

I. Уводни мисли — II. Дейность — Идеенъ кжргъ. — Първа стѣпка. — Турско иго. — Фанариотско иго. — Църковенъ въпросъ до 1869 г. — Просвѣта. — Въстания. — Политически възгледи. — Църковенъ въпросъ следъ 1869 г. — III. Показалецъ на журналистичнитѣ трудове на Жинзифова. — IV. Заключение.

I.

Уводни мисли.

Отъ дейността на Жинзифова само неговата журналистика не е съответно установена и проучена. За да остане тъкмо журналистичната дейность на Жинзифова въ сѣнка, има нѣколко причини. Една причина е това, че българската интелигенция отъ епохата преди освобождението, а по наследство и тая на следващитѣ поколѣния, е познавала Жинзифова изключително по неговитѣ стихотворни работи, оригинални и преводни, но всички написани на български; Жинзифовъ е билъ познатъ у насъ само като поетъ, макаръ че е далъ и нѣколко статии въ тогавашнитѣ български вестници. Написанитѣ на руски Жинзифови статии сж били за тогавашнитѣ българи недостѣпни не поради езика, но поради далечината на Москва, въ чиито вестници той е помѣстѣлъ тия свои статии, и поради особенитѣ условия на общение съ поробена България. Та тѣзи статии сж били предназначени само за руското обществено мнение. Друга една причина е разпрѣснатостта на Жинзифовитѣ статии. Докато тогавашнитѣ трима народни деятели — Раковски, Каравеловъ и Ботевъ сж се подвизавали журналистически предимно въ свои собствени издания, въ които по-сетне изследователтъ намира събрани на едно или само на нѣколко мѣста тѣхнитѣ трудове (едно голѣмо улеснение за проследжане на тѣхната дейность и на развитието на тѣхнитѣ възгледи въ което и да било

Павло Фредериков,
1864. Калужен 11.
Москва

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Райко Жинзифовъ

направление), то Жинзифовъ пише въ редица чужди издания и то не само презъ една или две години, а презъ течение на много по-дълъгъ периодъ. Трета причина, допринесла много, за да изостане назадъ изучаването на журналистиката на Жинзифова, се крие въ отчуждението отъ Русия на българските поколения следъ освобождението, отчуждение, настъпило всрѣдъ водовъртежа на политическия животъ на наскоро освободената България и траяло дълги години по-сетне. И най-сетне, български литератори и литературни критици, изоставили литературно-историческия критерий и обладани отъ нови теоретически понятия за художеството само по себе си, безпоощадно се произнесоха за художественитѣ достоинства на Жинзифовитѣ стихове и така откриха мълкомъ вратата за една аналогия и относно достоинства на другитѣ трудове на Жинзифова. Доколко тая строга присжда е основателна, е единъ въпросъ, който може да се разглежда съвсемъ отдѣлно. Едно подценяване, обаче, на журналистическата дейность на Жинзифова е безосновно, прибързано и несправедливо, защото тази негова дейность преди всичко не е още установена, а още по-малко изследвана. По тѣзи именно причини, действащи поединично и комбинирано, картината за дейността на единъ нашъ виденъ народенъ ратникъ отъ доосвободителната епоха, какъвто е въ действителность Жинзифовъ, и до день днешенъ, т. е. 50 години вече следъ неговата кончина, е картина непълна и невѣрна. А не е могла да бжде пълна нито пъкъ вѣрно изнесена, щомъ се е разполагало съ такива кратки и общи сведения, каквито сж досегашнитѣ.

За Жинзифова като журналистъ има само нѣколко бележки, твърде общи и съвсемъ кратки. Най-обстойна въ това отношение е бележката отъ 15-ина реда, и то бележка подъ черта, на М. Дриновъ,* който, като отбелязва, че С. С. Бобчевъ не е споменалъ въ биографията си на Жинзифова** нищо за неговитѣ статии на руски, посочва само имената на рускиѣ издания, на които Жинзифовъ е сътрудничилъ. Една обща, макаръ и силна фраза отъ непълни три реда е посветилъ въ 1883 г. и д-ръ К. Иречекъ за Жинзифова като журна-

* Вж. ПСП. на БКД, г. V, кн. XIX и XX (1836), стр. 11.

** Вж. Сп. Наука, г. V, II (1883), кн. VIII—IX, стр. 745—773.

листъ, въ своя отзивъ за сжщата биография отъ С. С. Бобчевъ*. Сведението на М. Дриновъ приповтаря въ 1888 г. въ още по-кратка форма и В. Д. Стояновъ**. Въ всички останали български животописни статии и бележки тия сведения на М. Дриновъ, другаръ и съвременникъ на Жинзифова, не се повтарятъ въ тѣхната вѣрна и авторитетна форма. Нѣкои отъ биографитѣ дори грѣшатъ въ названията на рускитѣ издания, а други се впусчатъ въ расждения и размишления отъ субективно и намъ съвременно политическо гледище, безъ да казватъ нѣщо сжщественно и обективно. Българскитѣ бележки на М. Дринова и В. Д. Стоянова се предхождатъ отъ бележкитѣ на русина Нилъ А. Поповъ***, който сжщо тѣй се ограничава да изброи само имената на рускитѣ издания, гдето сж помѣстени статии отъ Жинзифова. Н. А. Поповъ обаче ни дава сжщитѣ сведения и за редица други българи отъ онова време — Даскаловъ Хр., Поповичъ В., Миладиновъ К., Каравеловъ Л., Теохоровъ Г., Тодоровичъ П., Вязанковъ К. и Дриновъ М. Указанията на Н. А. Попова сж отъ полза за евентуално сравняване дейността на тази редица дейци.

Горнитѣ кратки и общи сведения не сж отъ естество да задоволятъ никой изследователъ на доосвободителната епоха като съвокупность отъ единичнитѣ дейности на тогавашнитѣ наши ратници. За да попълня въпросната празнина, азъ се постаряхъ още презъ 1911/12 г., когато бѣхъ въ Русия, да установя подробно журналистичнитѣ трудове на Жинзифова и да се запозная съ тѣхното съдържание. Единъ резултатъ отъ тази ми работа е изложениятъ въ III. глава показалецъ. Разполагайки съ този показалецъ и съ бележкитѣ си отъ самитѣ трудове на Жинзифова, искамъ въ следващитѣ редове да опиша по-подробно неговата дейность като журналистъ и така да попълня картината на живота на този видень ратникъ отъ епохата преди нашето освобождение.

* Вж. ПСп. на БКД. кн. IV (1883) стр. 159.

** Вж. ПСп. на БКД, г. V, кн. XXIII и XXIV (1888), стр. 1009.

*** Вж. студията му „Религіозна и національная благотворительность на Востокѣ и среди Славянъ“, ЖМНПр, 1871, VI, стр. 245—246.

II.

Журналистична дейность.**1. Идеенъ кръгъ**

На полето на руската журналистика се е явилъ преди Жинзифова българинътъ Хр. К. Даскаловъ съ нѣколко свои статии, отъ които най-важна е статията, озаглавена „Возрожденіе Болгаръ или Реакція въ Европейской Турціи“ и напечатана въ „Русская Бесѣда“*. Други свои статии Даскаловъ е помѣстилъ въ „Русскій Вѣстникъ“ и въ „Чтенія Общества Исторіи и древности Россійскихъ“ (спр. у Н. А. Попова). Споменатата статия на Даскалова обхваща периода отъ 1822 г. та до 1858 год. и е снабдена съ две приложения: 1) една българска пѣсенъ и 2) отзивъ за фанариотитѣ отъ д-ръ Ст. Канеллосъ (1822), привърженикъ на гръцкото национално възраждане и противникъ на константинополската патриаршия. Таза статия Жинзифовъ е заварилъ въ Москва, гдето той е пристигналъ вече въ края на 1858 г. Но преди да се рови въ каквато и да е било литература, Жинзифовъ е билъ подъ живото упжтване на дошлия близу две години по-рано въ Москва К. Миладиновъ. Собствено на Миладинова се дължи както отиването на Жинзифова въ Русия, така и неговото неоставане въ Одеса. По тоя начинъ първиятъ тълкувателъ на руската идейна атмосфера предъ Жинзифова е билъ К. Миладиновъ, тъкмо тъй, както Д. Миладиновъ е билъ за Жинзифова тълкувателъ на българскитѣ народни стремежи, както и на стремежитѣ на сърбитѣ и на австрийскитѣ славяни, защото, узнаваме отъ самия Жинзифовъ**, Д. Миладиновъ е дошелъ въ Прилепъ съ съвършено обновени понятия въ края на 1856 г., веднага следъ обиколката си Сараево—Бѣлградъ—Нови-Садъ—Карловци, и защото въ Кукушъ презъ 1857/58 г. Жинзифовъ самъ се счита за „младъ, неопитенъ и необразованъ“***. Какъвъ е билъ мирогледътъ на К. Миладинова въ Ру-

* Русская Бесѣда, 1857 г., Смѣсь, стр. 1—64.

** Вж. гл. III — Показалецъ, поред. № 135, а тамъ стр. 266—267.

*** Вж. Македонски Прегледъ, год. III, кн. 2 (1927), Автобиография на Кузманъ Шапкаревъ отъ 1864 год. (съобщава проф. Из. Снѣгаровъ), гдето на стр. 60 се говори за Д. Миладиновъ следното: „Отъ како се врати отъ обхождането си по славянскитѣ мѣста, Ерцеговина Босна и Сърбія, се появило бѣше у него съвсѣмъ друго нѣщо.

сия по това време, узнаваме пакъ отъ Жинзифова*. На базата на отечестволюбието К. Миладиновъ, както сигурно и всички български възпитаници въ Русия, се е движилъ въ море отъ исторически емоции около съдбата на българитѣ, величава въ миналото, горка въ настоящето, и се е стремѣлъ съ всички сили да подпомогне едно възстановяване на миналитѣ добри дни, когато българскиятъ духъ е билъ народенъ и свободенъ. Първата крачка къмъ това възстановяване е била за всички тѣхъ взаимното опознаване на руситѣ съ българитѣ, които сж не само тѣхни едновѣрци, но и едноплеменници. Това като че ли е кратката програма на българитѣ, вкл. и на Жинзифова: разяснителна работа предъ руското обществено мнение. Въ тѣзи кратки думи обаче се включва голямата задача — да се издигне и народността на българитѣ на еднаква висота съ вѣрския принципъ — православието, което е било единъ основенъ елементъ въ миросгледа на славянофилитѣ въ Русия.

Отъ тогава сѣ преправилъ бѣше отъ Савель на Павель, бѣше се възродило у него едно ненаситно родолюбие, до толкова щото дури до фанатизмъ допираше. Но какъ да је това негово трудолюбие много помогна на заспалитѣ ни до тога народъ, който ни три не знаеше, нито нѣщо чувствуваше за народность*.

* Като говори за К. Миладинова, Жинзифовъ цитира следнитѣ думи на К. Миладинова: „О, Волга, Волга! Какія воспоменанія ты наводишь на меня, какъ заставляешь ты меня углубляться въ прошедшее! Волга! въ тебѣ я и товарищъ мой, болгаринъ, купались и хвастались другъ передъ другомъ, что вотъ теперь мы на самомъ дѣлѣ крестились. Не смѣйтесь, если я вамъ скажу, что мои товарищи вымыли свои головы въ Волгѣ, и одинъ изъ нихъ взялъ съ собою нѣсколько камней подобно тому, какъ берутъ поклонники изъ Іордана рѣки... Волга! сколько народовъ встрѣтилось на берегахъ твоихъ! Сколько великихъ событий совершилось предъ тобою! И изъ всѣхъ этихъ народовъ, которые пили твою воду, только мы задержали твое имя!...“ И следъ като описва всичко видено отъ него презъ пътуването изъ пустинята на Св. Никола, К. Миладиновъ изтъква съ видимо прискърбие, че и „рускіе только недавно начали различать болгарина отъ турка: до сихъ поръ русскіе, слыша имя „болгара“, думали, что это турки. Изъ русскихъ, проѣхавшихъ по всей Болгаріи, очень немногіе знаютъ о болгаряхъ непревратно. Православный же для русскихъ значить грекъ, единовѣрецъ, а не единоплеменникъ. Но теперь мы уже разпознались и наши единовѣрцы, какъ будто нынѣ крещенные, съ неисказанною радостію и любовью называютъ насъ своими братьями, отъ которыхъ получили славянское просвѣщеніе“... Вж. гл. III — Показалецъ, № 135, а тамъ — стр. 287.

Не би била тази задача толкова голѣма, ако да не бѣха били фанариотитѣ. Постигне ли се това приравняване на народностния съ вѣрския принципъ, то въ очитѣ на руситѣ ще бждатъ разграничени българитѣ отъ другитѣ православни народи въ Турция, а оттамъ — ще се диференциратъ и задачитѣ, които руското обществено мнение ще трѣбва да преследва (а по него и подъ негово влияние и официална Русия) относно домогванията на българитѣ за свой езикъ въ църкви и училища и за политическа независимостъ.

Жинзифовъ и неговитѣ съвременници българи сж били заварили славянофилството въ една негова последна фаза: то е вече изживѣло свои крупни етапи на развитие като религиозно-философска система и като политически мирогледъ; било е вече дало като своя издѣнка тайното Кирило-Методиевско общество на Шевченка, Бѣлозерски и Костомаровъ*; било е вече отредило, щото само Самаринъ, Погодинъ и Аксаковъ да пожънатъ посѣвитѣ на прежнитѣ славянофилски поколѣния, а именно: Самаринъ — освобождението на крепостнитѣ селяни, Погодинъ — славянската наука съ история, литературна история, фолклоръ и лингвистика, а Ив. Аксаковъ да ратува за освобождението на южнитѣ славяни чрезъ съчувствие, съвети, пари и дѣла. Въ времето на Жинзифова руската журналистика въ Москва е била раздѣлена, споредъ дветѣ славянофилски групи, на две: отъ една страна Русская Бесѣда, а отъ друга — Русскій Вѣстникъ. Съ течение на времето, къмъ Русская Бесѣда се причисляватъ День, Москва и Москвичъ, а къмъ Русскій Вѣстникъ съ неговата Современная Лѣтопись — Московскія Вѣдомости. Великата акция за освобождението на крепостнитѣ е подбуждала нашитѣ българи въ Москва да мислятъ много за положението на българския селянинъ подъ турската система на събиране на данъци и подъ чифликчийството, а подемотъ на славянската наука и литература** е пораждалъ идеални стремежи и у тѣхъ за из-

* Вж. Исторія Россіи въ XIX стл., изд. Гранатъ & К^о, т. 8, г 3, стр. 460-471 и стр. 305-311.

** Вж. МВ (за съкращенията вж. гл. III — началната бележка на Показалеца) 1860, № 10 (14. I) — Рѣчь на М. П. Погодинъ на празненството по основаването на Московскія университетъ. — Вж. сжщо тѣй МВ, 1860, № 29 (6. III) — Публиченъ диспутъ въ СПб. университетъ, отъ Н. Буличъ (магистрантъ В. Ламански защитава своята дисертация „За славянитѣ въ Мала Азия“, а опонентъ билъ Касторски).

следване бита и за просвѣта на българския народъ; симпатитѣ на славянофилския кръгъ около Ив. С. Аксаковъ къмъ южнитѣ славяни сж били едно благоприятствие и единъ силенъ импулсъ за благородни идеи и начинания*. Измежду резултатитѣ отъ журналистиченъ характеръ, дължими на това благоприятствие, първа по дата и важна отъ къмъ съдържание е споменатата статия на Хр. К. Даскаловъ „Възраждането на българитѣ и реакцията въ Европейска Турция“, която, както вече изтъкнахме, Жинзифовъ е заварилъ вече напечатана. Анализуваме ли тази статия, ние ще намѣримъ, че тя съдържа следнитѣ положения: руското обществено мнение въ неговата широта не знае, че сжществува единъ славянски народъ, българскиятъ, и не познава неговото минало и настояще; тоя народъ страда подъ едно зло турско иго и подъ друго — още по-зло — фанариотското; изчерпалъ вече своето търпѣние, този православенъ славянски народъ се пробужда и възражда; усилията му въ това направление сж редицата въстания противъ турцитѣ, както и стремежитѣ му да въстанови славянското богослужение въ църквитѣ си, изгонено отъ тамъ отъ гърцитѣ, — да възсздаде своята книжнина, потъпкана отъ фанариотитѣ, и да се просвѣщава въ училищата на своя роденъ езикъ. Турцитѣ обаче прѣчатъ съ своята цензура за въвеждането на църковно-славянскитѣ книги, като книги идещи отъ Русия, а фанариотитѣ, ръководими отъ свои национални стремежи и отъ финансови подбуди, а не отъ грижи за православието, използватъ това обстоятелство и тъпчатъ волята на българския народъ редомъ съ турцитѣ и въ услуга своя и на турцитѣ. Недоизказана е заключителната мисълъ отъ тѣзи положения: ако руското обществено мнение знаеше всичко това, както то е въ действителностъ, тогава щѣше да бжде, може би, по-иначе.

Това сж общитѣ идеи на българитѣ въ Москва, преработени въ сферата на славянофилството и то въ кръга главно на Ив. С. Аксаковъ. Въ този идеенъ кръгъ сж се дооформили презъ течение на годинитѣ 1859 и 1860 схващанията и въз-

* Вж. „Вопросы философіи и психологіи“, кн. 51. 1900 г. стр. 62-62. гдето съ думитѣ на В. И. Шенрока се характеризира настроението на студентството въ Русия въ началото на 70-тѣ години отъ миналия вѣкъ (алтруизъмъ, идеализъмъ, самоотверженостъ), — характеристика, важна и за всички българи, следващи по това време въ Русия.

гледитѣ на Жинзифова. Дошелъ наскоро отъ България, съ прѣсни впечатления отъ тамошната действителностъ и отъ въодушевенитѣ речи и дѣла на Д. Миладиновъ, подържани и отъ К. Миладиновъ, Жинзифовъ назрѣва въ Московския идеенъ кръгъ дотолкова, че вече въ началото на 1861 год. той излиза, за да направи своята първа стѣпка на руското журналистическо поле.

2. Първа стѣпка.

Вестникъ „День“, гдето Жинзифовъ дебютира като журналистъ, е започналъ да излиза на 15. X. 1861 г. Направлението на този вестникъ трѣбва да се е харесало на Жинзифова и да е съвпадало съ неговитѣ схващания, за да отправи той до редакцията едно писмо относно положението на българитѣ. Това направление на вестника е очертано въ уводната статия на първия брой, а писмото на Жинзифова е напечатано въ третия брой. Програмната статия на вестника представлява въ дадения случай голѣмъ интересъ, но ние ще се задоволимъ да проведемъ само единъ паралелъ между нея и схващанията на Жинзифова, доколкото тѣ сж изразени въ неговото писмо до редакцията на „День“.

„День“ твърди, че „вънъ отъ народното нѣма нищо трайно“; Жинзифовъ заявява: у българския народъ именно народното е задушено и то не толкова отъ турцитѣ, колкото отъ гърцитѣ, движими отъ своята „велика идея“. „День“ подръжа: „опасностъ има, че славянскитѣ народи ще загубятъ своята народностъ“, а Жинзифовъ посочва, че гърцитѣ, тъкмо за да погубятъ българската народностъ, гонятъ църковно-славянския езикъ отъ църкви и училища, гонятъ българската книга и преследватъ просвѣтенитѣ българи, и то особено ония, които сж следвали въ Русия. Споредъ Жинзифова, изтъкнатата отъ „День“ опасностъ е най-голѣма именно за българитѣ. Докато руситѣ добре познаватъ опасността за славянскитѣ народи, идеща отъ страна на нѣмцитѣ, тѣ не знаятъ, колко голѣма е тази опасностъ за българитѣ отъ страна на гърцитѣ и фанариотитѣ. Въ съгласие съ своитѣ анти-български, анти-славянски домогвания фанариотитѣ използватъ опасенията на турцитѣ и клеветятъ българитѣ. На тѣзи клевети се дължи, споредъ Жинзифова, арестуването на К. Миладинова отъ турцитѣ. За жалость, руситѣ не знаятъ всичко това. Сегашното

положение на българитѣ тѣ не познаватъ. Това незнание е една несправедливостъ: българитѣ именно сж разпространили славянското богослужение между славиянитѣ. Вървайки въ справедливостта, българитѣ очакватъ помощта на Русия. Заключение на Жинзифова е, че Русия трѣбва непременно да опознае българитѣ и тѣхното действително положение.

Сравнено съ по-горе споменатата статия на Хр. К. Даскаловъ, писмото на Жинзифова не дава нѣкоя нова идея, освенъ това, че Жинзифовъ се позовава на по-нови извори отъ съвременната грѣцка литература, за да докаже и освѣтли грѣцката „велика идея“, както и да съобщи прѣсния фактъ, че рускиятъ възпитаникъ, българинътъ К. Миладиновъ е арестуванъ. Нова е енергичността на израза, че е необходимо руситѣ да опознаятъ Бѣлгария.

Напоено съ искреностъ, това писмо на Жинзифова е предизикало една дълга бележка отъ страна на редактора на в. „День“ относно зачекнатитѣ отъ Жинзифова въпроси*. Редакторътъ признава, че руситѣ малко знаятъ за Бѣлгария, и обяснява този фактъ като нѣщо естествено: руситѣ не се нуждаятъ въ своитѣ дѣла отъ другитѣ славяни. Редакторътъ обаче смѣта, че е длѣжностъ на руситѣ да помагатъ на своитѣ страдащи братя славяни, длѣжностъ, която имъ се налага отъ историята. Ако русинътъ на драго сърдце подпомага грѣцитѣ, колко по-охотно той би жертвувалъ отъ своитѣ срдѣства тъкмо за българитѣ. Но не ги знае, защото е скжсалъ всички врѣзки съ историческитѣ предания на своето племе. Вsrѣдъ тая апатия въ обществото едно отраднo явление билъ основаниятъ преди две години (1858) Славянски благотворителенъ комитетъ, който издържа съ своитѣ оскждни срдѣства вече 12 бѣлгари да следватъ въ Русия. Този брой, отбелязва редакторътъ, е незначителенъ въ сравнение съ броя на българитѣ, следващи въ Германия и Франция съ подкрепата на езуититѣ, които разчитатъ на една католическа или най-малко униятска Бѣлгария. Въ края на бележката си редакторътъ отправя позивъ къмъ руското общество да жертвува за образуване на славянски капиталъ, съ помощта на който да се съдействува за възраждането на славиянитѣ. — Зачекнатия

* Вж. „День“, 1861, № 3, стр. 14—15.

отъ Жинзифовъ въпросъ за отношението между българи и гърци редакторътъ оставя за други пжтъ.

Първата стѣпка на Жинзифова не е безрезултатна, макаръ че бележката на редактора не се е спрѣла върху най-болезнено чувствувания отъ Жинзифова въпросъ за гръцко-българскитѣ отношения. Топлото чувство на бележката на редактора за подкрепа на страдащитѣ братя сж подсказали на Жинзифова, че почвата за работа е благоприятна и че резултати могатъ да се очакватъ. За 20-годишния Жинзифовъ този журналистически дебютъ се оказва решителенъ: нито предходницитѣ на Жинзифова, нито нѣкой отъ неговитѣ съвременници не е проявилъ такова постоянство и не е отдѣлилъ толкова време и енергия въ журналистическа работа за да се освѣтли руското обществено мнение, както това е сторилъ Жинзифовъ. Пламъкътъ, запаленъ презъ 1861 година съ посоченото писмо, гори презъ течение на цѣли 16 години у Жинзифова. И презъ този доста дълъгъ периодъ журналистичниятъ опитъ на Жинзифова расте, развива се и се усъвършенствува паралелно съ въпроситѣ, които турското и фанариотското иго слагатъ, — въпроси за църковна самостоятелностъ, народна просвѣта, политическа независимостъ и освобождение на българския народъ. Въ следващитѣ глави ще се опитамъ да изтъкна Жинзифовитѣ възгледи и неговата работа въ всѣко едно отъ посоченитѣ направления презъ течение на споменатия периодъ, като за източници ще ми служатъ самитѣ негови журналистични трудове.

3. Фанариотско иго.

Отношението на Жинзифова къмъ фанариотитѣ е било отдавна опредѣлено и то отъ отношението на Д. Миладиновъ къмъ сжщитѣ, но началото на 1862 година прибавя къмъ това отношение и чувства на най-близко засегнато отъ фанариотската система сърдце: Жинзифовъ загубва поради фанариотски клевети „великодушния и благъ свой учителъ“ Д. Миладиновъ, а сжщо тъй и своя университетски другаръ — брата му Константинъ Миладиновъ. Тѣзи непосредствени чувства поради голѣмата загуба сж напоили писмата на Жинзифова отъ 1862. г. до П. И. Бартеневъ ^{9*} и сж намирали винаги изразъ въ всич-

* Дребнитѣ цифри означаватъ поредния номеръ на съответната статия въ моя показалецъ за трудоветѣ на Жинзифова (вж. гл. III).

ки по-нататъшни негови статии, гдето се зачеква въпросътъ за фанариотитѣ. То сж чувства на скръбъ и справедливо негодуване. Така напримѣръ, въ 1863 г. Жинзифовъ разглежда полско-руския въпросъ, но успоредно съ това размишлява за сждбата на българитѣ и възкличава: „Бедниятъ български народъ! За него фанариотитѣ сж по-страшни отъ турцитѣ. Фанариотътъ, блюститель на православието, преследва всѣкакъ образованитѣ българи. Архиереятъ — той е слѣпо орждие на турцитѣ!!“¹⁵. Когато въ сжщата 1863 г. Жинзифовъ хроникира обсъжданитѣ отъ страна на гръцкия министръ на народното просвѣщение мѣропрития за погърчване на българитѣ, той не пропуска случая да изтъкне, че интригитѣ и клеветитѣ ще започнатъ съ усилено темпо и че много измежду българитѣ учители и свещеници ще станатъ жертва на тази елинизация, засилена и чрезъ образуването на филелинско дружество въ Лондонъ²⁹ *. Къмъ тия твърдения на Жинзифова редакцията на в. „День“ добавя следната бележка: „Този врагъ е по-опасенъ отъ турцитѣ... Несчастна България! Чудна е сждбата на славянскитѣ племена: постоянно „невидимѣ и гонимѣ въ мѣръ“... Но тѣ не бива нито да се отчайватъ, нито да отстъпватъ, а трѣбва да се борятъ и несъкрушимо да вѣрватъ, че въ бждаще непременно ще възтържествува правото на „невидимыхъ и гонимыхъ истины ради“³³. Отъ тия думи на в. „День“ ние виждаме, че „День“ е спечеленъ за каузата на България тѣй, както я е разбиралъ Жинзифовъ, но отъ сжщитѣ думи не бива да се сжди за мнението на цѣлата руска преса, защото въ сжщото време има руски вестници, които сж за фанариотитѣ още въ 1864 г., ако и да сж помѣстяли презъ 1858 г. статии изобличителни за фанариотитѣ. Такива сж били, напр., „Московскія Вѣдомости“ и „Вѣсти“, а сжщо тѣй и нѣкои официални издания. Имало въ пресата дори искане (отъ В. Неклюдовъ), щото руски списания да не даватъ мѣсто на противофанариотски статии⁴⁰. Отговаряйки на това искане, редакторътъ на в. „День“ казва: „Въпрѣки всичко това, ни едно периодическо списание

* Подробни сведения за въпросната гръцка комисия при тѣхното министерство на народно просвѣщение, за гръцкия в „Евсевия“ въ Смирна и за филелинския комитетъ въ Лондонъ има и у Н. А. Поповъ, „Болгарскій церковный вопросъ въ 1866“, печатана въ сборника „Родное племя“, Москва 1877, кн. II, тамъ — стр. 171 — 172.

нѣма да закрие стълбцитѣ си за защита на правата на българската народност противъ фанариотитѣ, защита, която е поелъ Неклюдовъ напукъ на правдата и справедливостта^{40*}. Това проявление на г. Неклюдовъ подбужда Жинзифова да изтъкне неокачествимото поведение на гърцитѣ къмъ руситѣ и къмъ Русия и да опише, какъ е станало духовното заробване на българитѣ, две задачи, на които Жинзифовъ посвещава по-нататъкъ голѣма частъ отъ своитѣ статии.

За разрешението на първата задача Жинзифовъ прибѣгва къмъ историческитѣ факти: той признава, по неговъ собственъ изразъ, само авторитета на фактитѣ. Така той посочва, че касата на патриарха е праздна и че „общественитѣ дългове“ на патриаршията сж стигнали сумата около 8,000,000 пиастри, и че българитѣ, като отхвърлили новия уставъ на патриаршията, сж се заели да водятъ най-сериозна борба^{**}. За да улесни схващането на причинитѣ на тази борба, Жинзифовъ привежда исторически освѣтления, които той черпи отъ Захария Мефасъ, биографъ на патриарха Сакуила, та доказва, че самостоятелността на тритѣ независими престола е била отнета отъ патриаршията именно поради необходимостта за нея да се улесни въ погашението на своитѣ дългове. Жинзифовъ черпи историческо освѣтление и отъ Йоана Филимона, за да докаже, че гърцитѣ тъкмо въ интереса на своята идея сж се стремили да присъединятъ славянското църковно управление къмъ елинското и да погърчатъ цѣлия Изтокъ. Следъ тази екскурзия низъ историята за дирене на истината Жинзифовъ отчетливо изтъква голѣмото противоречие на гръцкото духовенство, което признава две народности (гръцка и славянска), само когато е думата за общественитѣ дългове, но което признава само една народност (гръцката), щомъ е думата за права. За доказателство Жинзифовъ посочва, какъ се изразходватъ общественитѣ суми (нито за училища, нито за семинария за славянитѣ); какъ и Халкийската академия не дава ни най-елементарна под-

* Въ връзка съ това становище на Неклюдова стои статията на Михаилъ Волковъ, с. Родникъ, „О просвященныхъ Румунскихъ монастыряхъ“ въ в. „День“ 1864 г., № 1 (6. I).

** Подразбиратъ се проектитѣ на новия патриархъ Софроний въ връзка съ решенията на великия съборъ презъ 1864 год., най-сжщественото отъ които решения е, че не се признава отъ вселенската църква народността, т. е. въ случая българската народност.

готовка по славянски езикъ, та гръцкото духовенство, което има да обслужва славянско население, не знае славянски; какъ до 1859 год. въ Македония той не е видѣлъ ни една славянска книга, която да е печатана въ патриаршеската печатница. На особено Жинзифовъ описва (съ думитѣ на Д. Миладиновъ), какъ гърцитѣ сж опожарили славянскитѣ книги въ Македония. Ето този пасажъ: „Фанариотитѣ изгориха пергаментнитѣ славянски книги въ манастира Св. наумъ (въ Охридъ), въ манастира на Кичевската Пречиста, въ Трескавецъ (Златовръхъ), около Битоля, на Преспа, на Желѣзна Рѣка, на Морихово, въ Охридския Дебрець и Дибъръ ин'а много мѣста; по такъвъ начинъ гръцкитѣ архиереи, като осакатиха славянското духовенство, отнеха ни драгоценното богатство на нашата народност“*. За да илюстрира още по-добре въпроса, Жинзифовъ описва материалното положение на висшето гръцко и низшето гръцко и българско духовенство, описва размѣритѣ и начина за събиране на „владишкия данѣкъ“, като подчертава разкоша и комфорта на гръцкото висше духовенство. Следъ всичко това Жинзифовъ заключава, че гръцкото духовенство досега не е направило нищо, за да подобри участието на българитѣ, па нѣма и да направи: *τῷ φρονίμῳ ὀλίγα* ⁴¹ ⁸⁰. Но срещу тѣзи домогвания на гръцкото духовенство сега се е изправила настойчивостта на българитѣ. Предъ тѣхното упорство, предъ тѣхната силна неподатливостъ да бждатъ елинизирани, гръцкиятъ съвременникъ-историкъ се очудвалъ съ следнитѣ думи: *τίς ἄρα δαίμων κακὸς εἰσέγαγιν ἐπὶ τῶν τελευταίων ἤδη χρόνων το λεγόμενον Βουλγαρικὸν ζήτημα!* т. е. „какой же злой демонъ внесъ въ послѣднія времена такъ называемый Болгарскій въпросъ?“ (думи на Иоанна Филимона).

За разрешението на втората задача Жинзифовъ постѣпва по следния начинъ. Той излага съдържанието на една гръцка брошура, излѣзла въ Цариградъ и насочена противъ българитѣ, подъ заглавие „*Το στρατηγεῖον ἢ ὁ Θρίαμβος τοῦ αἰῶνος*“ (Военниятъ лагерь и тържеството на вѣка)**.

* Вж. „День“ 1864 № 15, стр. 21. Цитирайки тия думи, Жинзифовъ се произнася за Д. М.: „човѣкъ, неуморно трудилъ се за развитието на своята народност“.

** Вж. Отечественныя записки, 1861 — А. Гильфердингъ, „Взглядъ константинопольскаго грека на Болгарскія и Критскія дѣла“.

фовъ изтъква, че тази гръцка книжка е отъ ония, които не признаватъ никакъвъ български църковенъ въпросъ, понеже нѣма ло никаква българска народностъ; че българитѣ сж гърци по произходъ, но че после привикнали да говорятъ български; че за разрешението на църковния въпросъ езикътъ не е важенъ, а антропологическиятъ типъ (у българитѣ този типъ билъ гръцки). Жинзифовъ смѣта, че като е изложилъ съдържанието на тази книжка, това стига: нѣма какво да се опровергава, понеже такива глупости не заслужавали възражение⁴⁸. Между това нѣкой си руски консулъ нарекълъ Филипополь съ българското му име „Пловдивъ“. Колко голѣма е била омразата на гърцитѣ къмъ българитѣ, се вижда, споредъ Жинзифова, именно отъ мнението на гърцитѣ по тоя случай. За гърцитѣ да се каже Пловдивъ вмѣсто Филипополь било актъ чудовищенъ, незаконенъ, революционенъ, актъ насоченъ противъ църковната и турската власть; гърцитѣ не можели да разбератъ, какъ руското правителство не изпрати въ Сибирь този престѣпникъ консулъ, който дръзва да се опълчи противъ традицията и да прекръщава градоветѣ! — Не е чудно, прочее, че Жинзифовъ въ полемиката си съ Неклюдова излиза подъ инициалъ „Х“. Когато тоя Неклюдовъ, защитникътъ на фанариотитѣ, иска, щото Х. да излѣзе съ собственото си име, редакцията на „День“ му отговаря: „г-нъ Х. е българинъ, който би билъ винаги готовъ да се подпише съ пълното си име, но редакцията не го остави да стори това, защото се бои отъ приятелитѣ на г-на Неклюдова, фанариотитѣ, и защото знае отъ опитъ, какъ тѣ ценятъ свободата на мнението и на словото: не единъ младъ българинъ отъ свършилиитѣ учението си въ Московския университетъ е билъ подвъргнатъ, по искането и лукавитѣ внушения на Цариградската патриаршия, на всѣкакви гонения и на затворъ само за това, задето той е преподавалъ въ български училища обичъ къмъ българската народностъ!“⁴⁹.

Заклученията на Жинзифова въ 1866 г. относно фанариотското иго сж следнитѣ: Невѣрно е мнението на нѣкои руски публицисти, че българитѣ и гърцитѣ могатъ да се примирятъ; по българскитѣ работи поведението на гръцкия печатъ е недостойно и за православието и българитѣ мразятъ и пждятъ фанариотитѣ безъ огледъ на това, дали сж гърци или българи. Освѣтлявайки общественото мнение въ

Русия за фанариотитѣ, Жинзифовъ при всѣки сгоденъ случай е намиралъ за необходимо изрично да подчертава, че той напада грѣцкото образование въ Бѣлгария не отъ една слѣпа ненависть, но че за това го заставя горкиятъ опитъ, който бѣлгаритѣ сж изпитали на себе си, и че той въстава не противъ грѣцката древна литература, а противъ пагубната система, възприета отъ грѣцитѣ, особено презъ последно време, за подавяне на всичко славянско на Балканския полуостровъ ¹³⁵. Що се касае до бѣлгаритѣ, Жинзифовъ изтъква, че бѣлгарската история е история на враждата на грѣцитѣ къмъ този славянски народъ, че тая вражда е траяла вѣкове и че грѣцитѣ, за да успѣятъ противъ бѣлгаритѣ, сж повикали на помощъ турцитѣ отъ Мала Азия.

Въ този духъ сж написани всички статии на Жинзифова за фанариотитѣ, и руското обществено мнение е било добре освѣтлено за тѣсно-националистичнитѣ и широко-материалистичнитѣ домогвания на грѣцитѣ съ крайната имъ цель — да обезличатъ бѣлгарската народность, домогване, което предизвика възникването на бѣлгарския църковенъ въпросъ и поражда борбата на бѣлгаритѣ противъ фанариотитѣ. Преди да изложимъ схващанията на Жинзифова по тази борба, налага се да посочимъ неговото схващане за турското иго, понеже фанариотитѣ съ своитѣ домогвания съзнателно и несъзнателно сж бивали орждия и съюзници на турцитѣ, макаръ че не винаги интереситѣ на турската власть да сж съвпадали съ интереситѣ на фанариотитѣ.

4. Турско иго.

Външното мнение за тогавашна Турция не е било навредъ еднакво. Може да се каже, че то е било най-благоприятно за Турция въ западнитѣ държави и измежду тѣхъ въ Англия, а най-много предразположена е била да вижда недостатѣцитѣ на турската държава Русия. Въ съгласие съ това, ние виждаме, че всички ония бѣлгари, които сж жѣдували за освобождението си било отъ фанариотско иго, било отъ турско иго, усърдно разпространяватъ въ Русия мнението, какво турцитѣ сж „нація, страдающа упадакомъ силъ, нація вымирающа“, че турската държава е боленъ организъмъ, чиято кончина е твърде близка ³. Противно на това английската преса продължавала да превѣзлася устройството и положението на ра-

ботитѣ въ Турция. Запознатъ отблизу съ действителното положение на тѣзи работи, Жинзифовъ се е възмущавалъ отъ превратното за Турция мнение въ Англия: „И отъ високата трибуна на парламента въ Англия постоянно се възвишава гласъ за въ полза и защита на Турция, като се твърди, че въ нея всичко е благополучно и че Турция е една отъ най-блаустроенитѣ държави“. Срещу това Жинзифовъ слага редица въпроси. „Наистина Турция трѣбва да падне съ оръжие въ ржка, у нея ще се намѣрятъ сили за борба съ славянитѣ, щомъ тѣ се повдигнатъ срещу нея, но защо е по-трѣбно на християнитѣ да подпомагатъ мохамеданството, за да се бори то противъ християнитѣ? Трѣбва ли християнството да остри меча на Турция въ единъ моментъ, когато тоя мечъ видимо затъпява?“. — Тия и тѣмъ подобни въпроси си задава Жинзифовъ, като припомня въ 1862 г. храбростта и подвизитѣ на черногорцитѣ, бомбардировката на Бѣлградъ отъ турцитѣ и то предъ очитѣ на самата Европа и при турскитѣ злодеяния въ България ⁸. „Несрѣтьомъ црногорци су славяне!“, — цитира Жинзифовъ „Сръбски Дневникъ“, а и редакцията на в. „День“ съ вжтрешна душевна болка повтаря израза на младия славянинъ: „Къ нещастію Черногорцы — славяни!“ ⁸.

Тъкмо за да раздѣли и обезсили славянитѣ, Турция подпомага западнитѣ пропаганди и субсидира единъ български вестникъ, нареченъ „Турция“ ⁵⁷. Всѣко преобразуване на Турция Жинзифовъ счита за безполезно съ огледъ къмъ едно действително подобрене на сждбата на християнитѣ.

Това мнение на Жинзифова се изразява конкретно презъ 1865 г., когато Турция е била раздѣлена на нѣколко провинции и когато били проектирани различни реформи. За християнитѣ въ Турция тия реформи ще бждатъ безрезултатни, мисли Жинзифовъ, защото нѣма единство, последователность и система въ самитѣ действия на турската власть. На една страна Митхадъ-паша проявява грижи за просвѣщението, на друга страна Босненскитъ паша закрива училищата. И не само затова не може да се очаква нищо добро отъ турскитѣ реформи, но главно защото, споредъ изрично изказани турски мнения, всѣко просвѣтяване на подвластнитѣ въ Турция християни е само по себе си неизгодно за турцитѣ. Така, турци заявявали: „... Когато сръбитѣ узнаятъ отъ своитѣ книги, какво сж били нѣкога си и какво сж сега, нѣма съмнение,

че и у тѣхъ ще се породи желание и стремежъ — пакъ да станатъ това, което сж били по-рано, а това значи ни повече, ни по-малко едно унищожение на Турция...“ И все въ сжщия духъ турци размишлявали: „Какво би било, ако сърбитѣ и българитѣ, съединени и издигнати чрезъ просвѣта, биха въстанали противъ насъ? Тогава ние не бихме могли да имъ се опремъ, защото не можемъ ги побѣди, щомъ тѣ бждатъ съединени; бидейки образовани, тѣ биха дали всички жертви, а ако биха били цивилизовани, тѣ биха могли да покорятъ и други народи“. Така тълкува Жинзифовъ презъ 1865 г. отношението на турцитѣ къмъ сърбитѣ и къмъ българитѣ ⁵⁴. Така той обяснява и гонението на просвѣтенитѣ българи отъ страна на турцитѣ, и въ особеностъ на тия българи, които сж следвали въ Русия.

На тази турска почва западнитѣ политически врагове на Русия насаждатъ подозрения у турцитѣ въ панславистически стремежи, като въ случая си служатъ съ хората на западната пропаганда и съ фанариотитѣ. Следъ порусяването на поляцитѣ Русия щѣла била да пристѣпи къмъ порусяването и на други славяни. Като въстава срещу това твърдение, намѣрило мѣсто въ много западни и турски, а сжщо тѣй и грѣцки вестници, Жинзифовъ се изразява дословно така: „Такъвъ дивъ панславизъмъ никой русинъ не подѣржа. За Русия никога не е било и нѣма да бжде необходимо да унищожава чужди народности“ ⁵⁵.

Застаналъ на това гледище, Жинзифовъ не одобрява възгледа на в. „Турция“, който още въ 1866 г. смѣта източния въпросъ за отдавна решенъ и защищава мнението, какво развитието и благоденствието на българския народъ било възможно само подъ турско владичество и че християнитѣ въ Турция страдали именно отъ рускитѣ лъжи и лукавства. Жинзифовъ не одобрява и това, че в. „Турция“, като полемизира съ в. „Време“ и „Гайда“, печаталъ възмутителни статии близки до доноси, обвинявайки тѣхнитѣ редактори въ углавни престѣпления. Като изтъква, че в. „Турция“ се четѣлъ само отъ стотина души, Жинзифовъ окачествява мненията на Геновича по източния въпросъ като детински [и пренебрежително ги отминава] безъ отговоръ ⁵⁶.

Често появяващето се въ България, Тракия и Македония разбойничество застава Жинзифова много пжти да се възвръща

на темата за преобразуването на Турция като държава. Неговото мнение по тая тема въ 1867 г. е вече по-решително. Той казва: „Да се преобразува турската държава значи да се преобразуватъ духътъ, нравитѣ, обичаитѣ и вѣроизповѣданieto на турцитѣ, значи да се превъзпитатъ въ обширенъ смисълъ на тази дума натурата на турчина-мюсюлманинъ“ и, като казва това, се запитва: „Възможно ли е това?“. Жинзифовъ е убеденъ, че това не е възможно, но това убеждение му поставя новъ въпросъ — „какво да се прави?“ Неговиятъ отговоръ е следниятъ: „За нравственото и материално развитие и преуспѣване на християнитѣ не сж нуждни турски устави и преобразования, а нужно е да се предостави, отъ страна на Европа, на християнитѣ възможността да свалятъ отъ себе си тѣмъ ненавистното турско иго!“ И понеже това би могло да стане, само ако европейскитѣ държави сж съгласни, то турцитѣ правятъ всичко, за да не се постигне такова съгласие. Дори въ молитвитѣ си къмъ пророка тѣ произнасяли: „еди кралъ биръ алмасънъ“, сиречь, „недопушай, пророче, да се споразумѣятъ помежду си седемъ-тѣ крале (на Европа)“⁷⁰.

Самото турско иго Жинзифовъ илюстрира съ всеизвестнитѣ и до день днешенъ типични примѣри за унижение на роба-българинъ (този за „диш-параса“ и за развеждането на заптийския цървулъ, както и за изпразването пепелта отъ лулата или чибукъ на врата на българина), — примѣри, които сж намѣрили мѣсто и въ повеститѣ и разказитѣ на К. Н. Леонтьевъ*, бележитъ писателъ отъ славянофилската школа, макаръ и доста консервативенъ въ своитѣ схващания. Като споменуваме това, трѣбва да отбележимъ, че споредъ Жинзифова нѣмало защо да се задълбочава човѣкъ въ миналото, защото и сега, въ негово време, турцитѣ вършели сжщитѣ злодеяния, макаръ и въ по-друга форма, отколкото преди 100 или 50 години⁸⁰. За да бжде пълна картината, трѣбва — казва Жинзифовъ — да се прибавятъ къмъ тѣзи унижения материалнитѣ изтезания, постоянно мѣняващитѣ се и увеличаващитѣ се данъци, събирани отъ посрѣдници по най-произволенъ начинъ; трѣбва да се прибавятъ и разбойничеството

* Изъ жизни християнъ въ Турціи, Москва 1876, 3 тома. Вж. напр. томъ II, стр. 325, повесть „Одиссей Полихроніадесъ“ (загорски грѣкъ).

и несигурността на живота, имота и честта ^{61/131}. Мрачнитѣ черти на тази картина ставатъ по-силни съ наложеното фанариотско иго, изразено въ гонения, клевети, интриги и преследвания. Сдружени, турци и гърци целятъ изстреблението на славянитѣ и специално на българския елементъ, който има действителни исторически заслуги за цѣлото славянство. Трѣбва да е била схваната отъ турцитѣ важността на този елементъ, защото тѣ още въ началнитѣ години на своето владичество сж унищожили до последенъ човѣкъ българското болярство ⁷⁹. Духовното заробване съпровожда и иде да закржгли политическото робство: въ 1456 г. Мохамедъ III премѣстилъ българската патриаршия въ Охридъ, а въ 1767, по искането на патриарха Самуила, Охридската и Ипекската патриаршии били слѣни ⁸⁰, та по този начинъ българитѣ, толкова много заслужили за православието и за възраждането на всички славяни, сж изпаднали въ положение твърде несправедливо ^{80/79}.

Всрѣдъ тази именно грозна действителностъ е изникналъ българскиятъ църковенъ въпросъ. Споредъ гърцитѣ, неговото изникване се дължи на сатаната, за българитѣ — този въпросъ е единъ етапъ въ тѣхното национално освобождение. Наченкитѣ на църковния въпросъ се проявяватъ локално и растатъ при благоприятното стечение на политически обстоятелства и при съперничеството на великитѣ сили за сфера на влияние въ турски области, а турското правителство изкусно лавира и използва разпрата между гърци и българи, обещава реформи, само за да замазва очитѣ на населението и на чуждото обществено мнение, и така да печели време. За Жинзифова е „ясно като бѣлъ день, че съ своитѣ преобразования турското правителство се стреми съ всички сили къмъ това — да продължи съ още нѣколко десетилѣтия вѣковното си владичество надъ християнитѣ; да се твърди, че българитѣ, сърбитѣ, гърцитѣ и пр. ще благоденствуватъ подъ влияние на турцитѣ и че ще станатъ подъ това влияние образцовани и развити, е все едно да се каже, че рѣката може да измѣни своето течение отъ долу на горе“ ⁵⁴.

Усилията на Турция да просвѣщава християнитѣ сж една лъжа, твърди въ 1869 г. Жинзифовъ, защото действителността противоречи на думитѣ на султана, казани при откриването на Държавния съветъ, думи за правосъдие, равноправие

и благоденствие; защото, напр., въ Шуменско само за две години сж откраднати 4 хиляди глави говеда отъ добитъка на българитѣ и т. н.¹⁰; защото нѣма село или градъ въ България, Тракия и Македония, което или който да не е опечаленъ отъ ужасни убийства, вършени именно отъ турцитѣ^{100/101}. Въ този редъ на мисли Жинзифовъ отбелязва и карикатурата на букурещкия вестникъ „Тжпанъ“, която изобразява разходката на Брудъръ-Ефенди (австрийския консулъ) съ Митхадъ-паша (русенския генералъ-губернаторъ) измежду бесилки и избесени, на екипажъ, тегленъ отъ впрегнати българи¹⁰⁰, а въ 1870 г., като отбелязва образуването на турско-християнския комитетъ (Михайловски, Геновичъ и Арнау-довъ) съ задача да работи за сближение на християнитѣ съ турцитѣ, Жинзифовъ оставя в. „Свобода“ да говори: „Кого иска да лъже тази млада Турция? Предъ кого се хвали тя съ своя либерализъмъ и съ своитѣ хуманни идеи? Вѣрваме, че между бретонцитѣ ще се намѣрятъ хора, които ще похвалятъ млада Турция за нейния либерализъмъ, но предъ българитѣ тази комедия не може да се разиграва. Българитѣ много добре познаватъ и старата и младата Турция, и затова тѣ пожелаватъ както на едната така и на другата не друго, а по-скорошна смъртъ“. ¹¹²

Реакция на българитѣ противъ фанариотското иго бѣ борбата за църковна самостоятелностъ, реакцията имъ противъ турското иго — това сж въстанията. Преди да изложимъ онѣзи освѣтления, които Жинзифовъ е давалъ на руското общество по нему съвременнитѣ български въстания, нека се запознаемъ по-рано съ неговитѣ освѣтления на руското обществено мнение върху българския църковенъ въпросъ и то най-напредъ за периода до 1869 год.

5. Църковна борба до 1869 година.

Началото на журналистичната дейность на Жинзифова съвпада съ началото на решителната фаза отъ българската църковна борба, а тази фаза се открива на Великденъ 1860 г., когато българитѣ се отричатъ отъ патриарха, и завършва съ фермана на Високата Порта отъ 28. II (11. III) 1870 година. Имаме, значи, да се спремъ върху възгледитѣ на Жинзифова презъ течение на този десетгодишенъ периодъ.

Руското обществено мнение, преценявайки последиците отъ Кримската война (1853—56), не е могло да не спре вниманието си върху факта, че Турция, поучена отъ тази война, дири спасение въ едно сближение съ западнитъ държави и въ създаване на такова вътрешно положение въ империята, което да отнеме за напредъ мотивитъ на Русия да се мѣси въ нейнитъ вътрешни работи. Понеже тѣзи мотиви сж изхождали главно отъ кръга на интереситъ на православието изобщо и сж се базирали главно на наличността на православно на-родонаселение въ Турция, то последната е пожелала да отнеме тази база на руското вмѣшателство, като отвори въ империята широки врата за задпанитъ пропаганди — католишката и протестанската*. Охотната подкрепа на Турция въ това отношение отъ страна на западнитъ държави и тѣхнитъ общества е поддържало нащрекъ вниманието както на официална Русия, така и на нейното обществено мнение. Тѣзи обстоятелства сж били едно благоприятствие за журналистичната работа на Жинзифова по българския църковенъ въпросъ.

Преди всичко Жинзифовъ изтъква, въ 1864 г., окаяното материално положение на българския свещеникъ, който презъ свободното отъ служба време отъ ранна утринъ до късна вечеръ обработва малкото своя земя или отива въ нѣкоя чужда работилница самъ да си шие обуца за себе си или за своитъ чада, та по тоя начинъ да свърже двата края и да остане и за владишкия данъкъ, обикновено не по силитъ му. Твърде често, отбелязва Жинзифовъ, българскитъ свещеници лежатъ по затворитъ на митрополията, защото не сж могли навреме да внесатъ опредѣлената имъ владичина или за нѣщо подобно. И въпрѣки това, че се обиратъ български пари за патриарши обществени дългове, гръцкото духовенство не поддържа български училища, учители или книжнина⁴¹. „Това става“, казва Жинзифовъ, „по България, Тракия и Македония — области, които сж населени предимно съ славянско племе и които ние добре познаваме“**. Изхождайки именно отъ свои-

* Братята К. и Д. Миладинови сж били „систематично противни на унията и папизма“, вж. Македонски прегледъ, год. III, кн. 2 (1927), стр. 61, — едно сведение отъ 1864 г. за възгледитъ на Миладиновци.

** „Дълго време ние живѣхме въ Македония, ние пжтувахме по нея, тамъ сме и израсли, били сме въ Селунъ, Кукушъ, Полянинъ, Струмница, Шипъ, Велесъ, Битоля, Прилѣпъ и пр., дето не веднажъ

тѣ лични наблюдения, Жинзифовъ следи зорко развитието на църковната борба, а неговитѣ статии се отнасятъ до по-важнитѣ моменти отъ борбата.

Все презъ сжщата 1864 год. Жинзифовъ доста подробно ⁴³ хроникира поведението на патриарха Софроний, който заобиколилъ официалната комисия по българския въпросъ, като свикалъ извънреденъ съборъ отъ мѣстни духовни лица и миряни. Този съборъ държалъ 6 заседания (21.II, 12.IV, 17.V, 22.V, 30.V. и 12.VI. 1864 г.) и отхвърлилъ 4-тѣ искания на българитѣ. Следъ като описва тия искания и поведението на българскитѣ архиереи на този съборъ, Жинзифовъ подчертава своето заключение, че положението е неопредѣлено и като такова представлява изгоди за западнитѣ пропаганди, въ ущърбъ на православието. На в. „Турция“ Жинзифовъ пожелава неуспѣхъ.

Въ м. декемврий с. г. Жинзифовъ запознава руското общество съ рапорта на споменатия извънреденъ съборъ до Портата и съ отговора на българскитѣ представители по сжщия рапортъ. Тукъ Жинзифовъ изтъква всички ония мѣста на рапорта, гдето патриаршията умишлено извратява фактитѣ или пѣкъ явно посочва на турското правителство националнитѣ домогвания на българитѣ. Напр. относно употреблението на славянския езикъ патриаршията въ своя рапортъ твърди следното: „За свободното употребление на този езикъ въ църквитѣ и на българския въ училищата, съборътъ се снабди съ необходимитѣ сведения по този предметъ и може да изкаже убеждението си, че препятствия за това употребление въ миналото е нѣмало и че за напредъ патриаршията не ще позволи никакво посегателство...“, твърдение, което противоречи на истината и което е предизвикало енергичния протестенъ отговоръ на българитѣ, приведенъ отъ Жинзифова изцѣло. Ние ще цитираме само заключителната мисълъ на българския отговоръ: „Ако съборътъ отхвърля съ такова заслѣпление тѣзи минали работи, известни на всички, и за които императорското правителство (Портата) има сведения,

сме били въ църкви и училища (въ две отъ които ние сами преподавахме въ продължение на три години)“ ⁴¹. По мое тълкуване, тия три години на Жинзифова сж 1856, 57 и 58 или дветѣ учебни години 1856/57 и 1857/58 год. Въ своитѣ статии Жинзифовъ много държи да подчертае личното свидетелство, непосредствеността на наблюденията.

то Ваше Височество (министъръ Али-Паша) нѣма съмнение ще разберете, какво значение трѣбва да иматъ за напредъ твърденията на патриаршеския съборъ, твърдения основани само на думи“⁴⁷. Нѣма съмнение, че съ тѣзи паралели Жинзифовъ е постигалъ целта си — да улесни руския читателъ да схване истината.

На 1. януарий 1865 г. Жинзифовъ разглежда новата тактика на западнитѣ пропаганди и то католическата. Понеже усилията ѝ въ църковно отношение се оказали безрезультатни, тя избрала новъ начинъ да привлѣча българи, а именно чрезъ училищата. Основани били две униятски училища — едно въ Битоля и друго въ Енидже (Пазаръ). Въ битолското училище се давали безплатно учение, учебници, облѣко и храна, а редомъ до училището била униятската църква, въ която се служи на славянски. Успѣхътъ на унията въ Битоля се дължалъ на поведението на тамошния владика Венедиктъ, който не позволявалъ да се служи въ църквата по славянски, макаръ че съ такова едно обещание заставилъ българитѣ да събератъ суми за съграждане на нова църква, и който освенъ това изиграване на българитѣ пропждилъ българския учителъ, повиканъ отъ Прилепъ. Въ отсъствието на Венедикта битолчани заставили свещеника да служи на славянски, но произлѣзло сбиване между тѣхъ и гъркоманитѣ (19.VII. 1864). Къмъ това Жинзифовъ съобщава и другъ единъ поразителенъ фактъ: дяконътъ на охридския митрополитъ Милетия, за да се освободи отъ интригитѣ на митрополията, възприелъ мохамеданска вѣра. Съ тѣзи факти, чиято достоверность Жинзифовъ подчертава, той припомня по-горе изтъкнатото „убеждение“ на патриаршия съборъ и казва: Нека следъ всичко това висшето гърцко духовенство изразява въ лицето на своя патриархъ предъ Портата убеждението, че то „никога не било посегнало на чуждото!“⁴⁸.

Друга мисълъ, която Жинзифовъ тълкува въ Русия презъ 1865 г., е мисълъта, изказана отъ в. „Време“, че българитѣ се борятъ, не за да унижатъ патриаршата и да ѝ отнематъ привилегии, но че тѣ не разбиратъ тѣзи привилегии като право за самоволно и самоуправно господаруване на нѣколцина души отъ една само народность надъ цѣлото православие въ Турция, което се състои отъ нѣколко народности, или, иначе речено, мисълъта, че църковниятъ въп-

росъ не трѣба да се схваща изключително като български, а като въпросъ за по-добро устройство на църковното управление. Като обяснява тази мисълъ, Жинзифовъ нарича досегашното поведение на патриаршията печаленъ фактъ отъ църковната история и изказва пожелание, щото третото решение на патриаршията да бжде удовлетворително за българитѣ и българскитѣ искания ⁵⁴. Наскоро следъ това Жинзифовъ се присъединява къмъ пожеланието на в. „Време“ за едно трѣзво и безпристрастно разглеждане на църковния въпросъ отъ българи и отъ гърци, за да се предодвратятъ по-далечни недоразумения и гибелни последици ⁵⁵, — нѣщо, което е невъзможно, понеже исканитѣ отъ българитѣ преобразуванія засѣгатъ само гърцкото устройство, а не догмитѣ на православнатата религия, на която българитѣ сж били вѣрни отъ най-стари времена та досега. Отношенията на гърцката патриаршия къмъ българския народъ Жинзифовъ смѣта за неестествени. Той желае, тѣ да се измѣнятъ, разбира се, но не пропуска да подчертае, че „и досега въ много македонски мѣста славянското обучение и богослужение сж запретени и то не отъ турцитѣ, а отъ гърцкитѣ митрополити...“ Докато има факти отъ този родъ, спорътъ ще сжществува.

Доразрешаването на гърцко-българския споръ е оставено на турското правителство. То обаче не бърза. Едно, защото е на мнение, изказано вече нѣколко пжти, че е невъзможно да се основе нова православна българска църква, и друго, защото иска да отлага разрешението за своя лична изгода. Отлагането то постига съ това, че препраща за мнение въ патриаршията, която българитѣ не искатъ и да видятъ, всички български просби. Ако е такова положението на работитѣ, пита се Жинзифовъ, то какво трѣбва да се прави? Той е на мнение българитѣ да възприематъ една тактика на постепенность: предвидъ на сегашнитѣ (1865 г.) неблагоприятни условия, да се задоволятъ временно съ отстъпкитѣ на патриаршията, която тя ще имъ направи въ съгласие съ Портата, а следъ това, по-нататкъ, при благоприятни условия, да извоюватъ нови и нови отстъпки, докато се постигне крайната цель — напълно [независима българска църква] ⁵⁶. По тоя случай Жинзифовъ изказва доволството си отъ князь Куза, че той добре отстоявалъ предъ патриаршията независимостта на своята църква.

Все по това време, следейки политиката между вестниците „Турция“ и „Време“, Жинзифовъ заема страната на в. „Време“, като между другото казва: „Ако само думитѣ ни стигнатъ до него, ние го молимъ, колкото се може по-често да излиза срещу католическата пропаганда, да изобличава предъ българитѣ гибелнитѣ за българския народъ нейни лувкавства и интриги, да обясни на българитѣ, че подъ маската на благообразна уния се крие пагубното за тѣхъ папско католичество, което е способно да раздроби народа на части, да раздѣли българитѣ помежду имъ, и чрезъ това да постави непреодолими прѣчки на тѣхното по-добро бждеще“⁵⁷. Като четемъ тѣзи думи, неволно мислимъ, че слушаеме да говори чрезъ Жинзифова енергичниятъ и убедителенъ гласъ на Д. Миладиновъ, който въ 1859 год. бѣ напусналъ внезапно Кукушъ и кукушани, защото тѣ се бѣха подали на униятството*. Но, споредъ Жинзифова потрѣбно е още да не се оставятъ безъ възражение и изобличение и „лъжитѣ и клеветитѣ“ на в. „Турция“, „колкото и безобразни и голословни да сж нейнитѣ латински възгледи и мждрувания“⁵⁷. Този тонъ у Жинзифова ще ни стане обяснимъ, ако вземемъ предвидъ, че в. „Турция“ пледира за благоденствие на България подъ турско владичество и благоволение, като за целта сипе жупелъ противъ единъ панславизмъ и панрусизмъ, прѣстѣтъ на които „Турция“ вижда въ църковния въпросъ на българитѣ като православни християни.

Презъ юний и юлий 1866 г. Жинзифовъ посещава Македония, опрѣснява своитѣ впечатления, ориентира се върху положението, и още сжщата година дава изразъ на своитѣ наблюдения. Изглежда, че фактитѣ, проучени на самото мѣсто, сж довели Жинзифова до преценката на една идея, къмъ която е била склонна руската срѣда, гдето се е движилъ Жинзифовъ, — идеята за едно примирение на българи и гърци. На тази тема се въртятъ освѣтленията, които Жинзифовъ дава въ първитѣ статии⁶¹, писани следъ завърщането му отъ Македония. Тукъ Жинзифовъ обяснява ясно, систематично и отчетливо, какво е възможно и какво не. Върху идеята за едно примирение Жинзифовъ прави следнитѣ изявления:

* Вж. Шапкаревъ, К.Б.П. — Описание на училищата въ Полянокукушката окржжностъ. Сп. Читалище, 1871, кн. 13.

„Много се лъжатъ онѣзи руски публицисти, които говорятъ, че руситѣ трѣбва да проповѣдватъ примирение на българитѣ съ гърцитѣ. Примирението на тѣзи две враждующи племена е твърде желателно, — та кой спори по това? —, но такива съвети по настоящемъ сж съвсемъ безполезни, защото примирение не може да има. Едно нѣщо може само да измѣни враждебнитѣ отношения на българитѣ къмъ гръцката патриаршия и къмъ гърцитѣ въобще, а то е — удовлетворително за тѣхъ разрешение на повдигнатия отъ тѣхъ църковенъ въпросъ. Дотогава, докато това не стане, не може да се мисли за прекратяване на гръцко-българската разпра“. До преди отиването си въ Македония, обяснява Жинзифовъ, и той билъ склоненъ да смѣта, че действията на фанариотитѣ се преувеличавали, обаче дѣйствителността на самото мѣсто го убедила въ наличността на „възмутителни факти, които каратъ сърдцето на човѣка да се облива съ кръвъ“* 61/134.

Въ 1867 год. става смѣната на цариградския патриархъ. Новиятъ Григории VI съставилъ проектъ за разрешение на българския въпросъ. По сведения на руската преса**, проектътъ билъ следния: патриаршията отдѣля въ източна България само 13 епархии съ български Синодъ, решенията на който ще чакатъ одобрение отъ страна на патриаршията, а бератитѣ за назначението на български владици ще се получаватъ отъ българския Синодъ прѣко патриаршията. При тѣзи сведения руситѣ съветватъ българитѣ да приематъ проекта. Къмъ този съветъ на руситѣ се присъединява и Жинзифовъ, навѣрно водимъ отъ по-горе изтъкнатитѣ тактически съображения за последователностъ и постепенностъ въ борбата. Поводъ да се изкаже въ този смисълъ Жинзифовъ взема отъ излъзлата въ Букурещъ, презъ февруарий 1867 г., брошура „Братско обяснение на българинъ къмъ неговитѣ братя българи“ и се съгласява съ автора, който, като смѣта, че турцитѣ нѣматъ интересъ да се прекрати разпрата, мисли, че тѣ могатъ да подведатъ българитѣ да отхвърлятъ проекта на патриаршията, а този проектъ представлявалъ изгоди особено за развитието на българскитѣ общини и за ограждане на българскитѣ училища отъ посегателствата на турцитѣ. Но,

* Вж. стр. 5 отъ брой 36, респ. стр. 204.

** Вж. „Москва“, 1867, бр. 170 (3. XI).

макаръ и съгласенъ съ основната идея на брошурата, Жинзифовъ подчертава наособно друга една идея, изказана въ тази брошура, а именно, че българитѣ сж грѣшили досега, че дали на своя въпросъ само религиозенъ характеръ; въпросътъ е политически и като такъвъ трѣбва да се прояви, ако българитѣ искатъ да добиятъ нѣкакви реални свободи ⁸². Върху съдържанието на тази брошура Жинзифовъ се е спрѣлъ порано и въ друга една своя статия ⁷², гдето той изтъква мисълта на автора, какво единствената естествена защитница на християнитѣ въ Турция е Русия, по който поводъ Жинзифовъ препоръчва създаването на всеславянски съюзъ за борба съ западнитѣ пропаганди. Жинзифовъ намира, че съдържанието на тази брошура било забележително.

До 1868 год. турското правителство е било по-скоро само единъ зритель на българо-гръцката борба, но отъ тая година, когато започватъ да действуватъ по-усилено и български въстанически чети, то вече поема въ ржцетѣ си разглеждането на дългогодишния споръ. Съ тази по-активна намѣса на турцитѣ църковната борба влиза въ една нова фаза, която се характеризова съ турската преценка, доколко сж справедливи българскитѣ искания и доколко е основателно или не упорството на гръцката патриаршия да удовлетвори тѣзи искания. Предъ арбитража на Портата дветѣ спорещи страни поднасятъ канонически, юридически, исторически и традиционни аргументи, а Портата има да се произнесе по тоя споръ, ржководима и отъ свои съображения и подбуди отъ вътрешно и външно-политически характеръ. Всички изгледи сж, че борбата за патриаршията ще бжде изгубена.

Когато патриаршията долавя това, тя прибѣгва до отдавна обсъжданото отъ нея крайно срѣдство — да подложи българскитѣ искания на вселенски съборъ, но за тази цель патриаршията е следвало да вземе мнението на другитѣ независими православни църкви. Между писменно поканенитѣ за мнение по свикването на въпросния съборъ е и Рускиятъ синодъ. Тая покана има за Жинзифова това значение, че конкретизира обекта на неговото журналистическо въздействие и издѣля този обектъ изъ широкитѣ рамки на руското обществено мнение, за което Жинзифовъ до този моментъ е работѣлъ. Важно става вече мнението на руското духовенство, респ. на руския синодъ по българския църковенъ въпросъ. Въ съгласие съ

това, въ 1869 год. Жинзифовъ премѣства своитѣ главни позиции като журналистъ въ колонитѣ на сп. „Православное обозрѣніе“, безъ да изоставя по-раншнитѣ си позиции. Какъ Жинзифовъ действува върху тази специфицирана срѣда, ще изложимъ по-нататкъ, а сега трѣбва да се запознаемъ съ неговитѣ просвѣтни и политически възгледи.

6. Просвѣта.

Ако направимъ разборъ на Жинзифовата „Новобългарска гусла“*, ще узнаемъ, какво мѣсто е заемала въ миросгледа на Жинзифова идеята за просвѣта на народа, въ самото начало на неговата журналистична дейность. Споредъ Жинзифовъ, предстои за сега и за напредъ борба и разправа било съ остро перо, било съ остъръ мечъ за извоюване на народни правдини. Жизненитѣ условия за Жинзифова така сж се стекли, че той съ своето усърдно, търпеливо, благородно и меко перо постоянно работи презъ течение на втората половина на живота си и то, за да спечели за българскитѣ народни правдини единъ ефикасно действащъ остъръ мечъ. Цѣла редица отъ фактори**, въ своето съчетание, сж опредѣлили като главна цель на неговия животъ току-що посочената задача, която спада въ кръга на просвѣтнитѣ понятия на неговата епоха. Пита се, какъвъ изразъ е далъ на тия понятия Жинзифовъ въ своитѣ статии.

Московскитѣ славянофили по него време сж били пропити, въ съгласие съ общото тѣхно миросзрение, отъ съзнанието, че всички духовни проявления на славянитѣ трѣбва да станатъ тѣхно взаимно достояние***. Жинзифовъ е сподѣлялъ напълно това съзнание и на това именно обстоятелство се дължатъ редица негови преводи на български и на други сла-

* Вж. „Братски трудъ“, Москва, кн. IV — 2, 1362. Сжщо: Съчинения на Р. Жинзифовъ, Издание на Македонския Наученъ Комитетъ, София, 1927, стѣмла 3. Здравева — стр. 31 горе, редове 1—7.

** Въ разборъ на тѣзи фактори ще се впуснемъ другъ пжтъ, когато ще разгледаме епохата на Жинзифова и книжовната му дейность.

*** Вж. Гротъ, П. А., Замѣтка для всего русскаго образованнаго общества, в. „День“, 1863, № 46 (16. IX). — Вж, сжщо: А. Р., Несколько словъ о просвѣщеніи Болгарскаго народа (письмо къ П. И. Бартеневу), Русская Бесѣда, 1857, IV. стр. 161 и сл. — Вж. още Н. А. Поповъ, Обзоръ славянской журналистики, Современная Лѣтопись, Рускій Вестникъ, 1864, №№ 40 и 41.

вянски езици. На това съзнание се дължи и неговото постоянно наблюдение върху съдържанието и насокитѣ на развитие на българската книжнина и публицистика, както и неговото зорко бдение върху чуждата, славянска и неславянска книжнина, доколкото тя стои въ връзка съ онова съдържание и тенденции на развитие. Жинзифовъ следи гръцката преса, пресата на сърбитѣ и на австрийскитѣ славяни, ромънската преса и книжовнитѣ прояви на куцовласитѣ, а сжщо тѣй чехската преса и тази на поляцитѣ. Вниманието му, обаче, е било съсрѣдоточено предимно върху онѣзи прояви отъ цѣлото книжовно поле, които сж благоприятствували или не на българския въпросъ въ неговата национална цѣлостъ. Отъ тѣзи наблюдения и впечатления на печата Жинзифовъ черпи идеи, подлага ги на сравнение съ своитѣ лични преживѣвки и наблюдения*, надъ действителния животъ на неговата родина, разбираана въ нейнитѣ широки граници. Въ всички свои статии Жинзифовъ се позовава на историческата или текуща литература, като подлага на една безпретенциозна преценка констатираното или казаното отъ други, отъ гледище на истината, озарена отъ лжчитѣ на едно горещо отечестволюбие.

Съ тѣзи средства и по тоя начинъ Жинзифовъ е успѣлъ да спечели жѣдуващитѣ славянолюбци за справедливата кауза на своя народъ и да ги държи привързани къмъ тази кауза презъ течение на дългогодишния неинъ ходъ, изпълненъ съ трудни перипетии. Жинзифовъ не е пропусналъ да отбележи ни единъ фактъ, който е билъ отъ естество да смути правилното развитие на българскитѣ училища или въобще на българската просвѣта**.

Освенъ всички други статии противъ фанариотитѣ, които естествено сж застрашавали българската просвѣта, трѣбва да отбележимъ като характерни за мирогледа на Жинзифова неговата опозиция на униятскитѣ училища⁴⁸

* Животътъ му въ България до 1858 г. е основата, върху която той излага впечатленията си отъ България презъ време на 3-тѣ посещения — въ 1866, 1870 и 1873.

** Мимоходомъ нека отбележимъ, че Н. А. Поповъ още въ 1866 г. лансира идеята за основаване на българско висше училище и то въ самата България, за да може да се избѣгне уединеното и безсистемно прѣскане на суми по възпитаници въ Русия. Вж. МВ, 1866, № 116 и 122 7.VII. и 14.VII), статия „Болгарскій вопросъ“.

както и на реформиранитѣ турско-български училища ^{61' 70'}
^{74' 101' 111' 134.} Успѣхътъ на униатскитѣ училища, изтък-
 нахме вече, би билъ, споредъ Жинзифова, гибеленъ за един-
 ството на българския народъ и опасенъ за перспективитѣ на
 едно добро бъдеще. Що се касае до самата уния, Жинзифовъ
 се изразява по следния начинъ: „Предоставте только болга-
 рамъ свободу давать своимъ дѣтямъ первоначальное образо-
 ваніе на ихъ родномъ языкѣ; не преследуйте болгарскихъ
 учителей, не закривайте ихъ училищъ; дозвольте повсюду,
 где только есть болгарское населеніе, совершать божестве-
 ную службу на славянскомъ языкѣ, и вы увидите, что завтра
 же не будетъ и помину о какой нибудь уніи, а пропаганда
 сама собою исчезнетъ“ ^{134.}

Жинзифовъ е следилъ съ внимание и училищнитѣ ре-
 форми на турското правителство, во главѣ съ Митхадъ-паша.
 Въ горепосоченитѣ 6 статии той описва подробно тритѣ вида
 училища (себиан-, руждие- и идадие-мектеблери, т. е. пър-
 воначални училища турски и български по отдѣлно, общи
 българо-турски гимназии при 5-годишенъ курсъ и най-сетне
 общи българо-турски училища при 3-годишенъ курсъ). Въ
 тѣзи училищни реформи Жинзифовъ открива намѣрението на
 турското правителство да насажда и разпространява турко-
 филство всрѣдъ българския народъ. Както униатскитѣ, така и
 тѣзи турскобългарски училища стоятъ въ разрѣзъ съ славя-
 нолюбието на Жинзифова.

Освенъ споменатитѣ вече статии на Жинзифова, които се
 отнасятъ до просвѣтни въпроси, тукъ влизатъ и неговитѣ статии
^{84' 91,} писани и публикувани презъ годината 1868, когато
 руското обществено мнение се е еълнувало отъ сведенията за
 революционнитѣ акции и записки на българскитѣ възстаници*.

* Тѣзи статии Жинзифовъ е пусналъ безименно, подписани само
 съ единъ -?, понеже не му е било сгодно да хроникира въстанически
 дѣла съ цѣлото си име. Така е постъпилъ Жинзифовъ и въ 1862 г., когато,
 стреснатъ отъ смъртта на братя Миладиновци (Жинзифовъ нигде не
 казва, че тѣ сж били отровени), е подписвалъ своитѣ статии противъ
 фанариотитѣ само съ единъ Х. Отъ тѣзи скривания задъ разни ини-
 циали ние сждимъ, че мисълта да се върне въ родината си и тамъ
 да действува „съ остро перо или съ остъръ мечъ“, не е напушала ни-
 кога Жинзифова. Самата важность на доброволно поетия отъ него
 журналистически постъ и въпиющитѣ нужди на България, тъй както
 той ги е схващалъ, сж го постоянно задържали въ Русия.

Възниква въпросътъ, какъ е гледалъ Жинзифовъ на българскитѣ въстания и дали неговиятъ възгледъ се е отразилъ въ въ журналистическитѣ му статии. На този въпросъ има да се спремъ накратко въ следващата глава.

7. Въстания.

Революционния начинъ на действие Жинзифовъ не е отхвърлялъ, което се доказва съ това, че той поставя редомъ съ острото перо и острия мечъ. Презъ 1858 г. той се срѣща въ Одеса и съ Раковски* и не може да не е узналъ отъ този разпаленъ източно-български патриотъ неговия възгледъ и резултатитѣ отъ досегашния му опитъ въ революционно отношение. Въ своитѣ статии пъкъ Жинзифовъ нигде не се е изявилъ противъ въстанията, макаръ че не е изказалъ изрично и своето одобрение. За неговитѣ схващания въ това отношение свидетелствува неговата „Недопѣяна пѣсня“ отъ 1. I. 1864 год., гдето се казва:

Намъ не помагатъ съ сълзи, молитви,
Жъртви олтарни, поклони низки...
Намъ сж потрѣбни кървави битки,
Часъ на свобода ни мож' да е близки!...**

Нѣма при това съмнение, че Жинзифовъ е билъ въ течение на проектитѣ отъ революционно естество и до преди 1864 г., когато пише горната своя недопѣта пѣсенъ. Д. Миладиновъ, до преди отпътуването на Жинзифова за Русия, и Раковски, презъ време на пътуването*** сж го ориентирали въ своитѣ настроения и обсъждения на въпроса за начинитѣ да се извоюва свобода на българитѣ. Събитията изъ българската история, особено тѣзи отъ епохата на българското робство подъ турцитѣ, сж били ежедневенъ предметъ на разговори и проучвания между възмъжаващото по онова време по-ново поколение, между което е билъ и Жинзифовъ. Че Жинзи-

* Вж. писмото на Жинзифова до Раковски отъ Москва съ дата 6. I. 1859 г. цитирано отъ д-ръ Ив. Д. Шишмановъ въ студията му „Раковски като политикъ“, Сб. Б. А. Н., IX, 1918, стр. 16.

** Вж. цит. Съчинения на Р. Жинзифовъ, изд. на М. Н. К., краенъ куплетъ долу на стр. 73.

*** „Изступленный дервишъ, или Възточный въпросъ отъ Г. С. Раковского“ е било отпечатано въ 1853 г. въ Одеса.

фовъ е ималъ вече сформировано становище по тѣзи въпроси, доказватъ неговитѣ статии.

Въ една своя статия отъ 1865 год. ⁵², като предава предсказания на в. „Сърбобранъ“ за бждещата сждба на Балканския полуостровъ и описва мечтитѣ на сърби, ромъни и гърци за възникването на три нови кралства (ромънско, сръбско, включваще България, и гръцко), Жинзифовъ казва: „Докато народитѣ на Балканския полуостровъ волею-неволею носятъ турското иго, докато тѣ сами не взематъ участие въ дѣлото на освобождението (к. н.), дотогава нѣма да възникнатъ „три нови кралства“, а югославянскитѣ патриоти могатъ да мечтаятъ за тѣхъ, колкото имъ е угодно . . .“

Две години по-сетне (1867) Жинзифовъ се занимава въ една своя статия ⁸¹ съ българитѣ и тѣхнитѣ съседи и, като отбелязва, че гърци, сърби и ромъни сж вече свободни, а само българитѣ останали да търпятъ турското иго, Жинзифовъ разсждава по следния начинъ, за да докаже, каква е волята на българския народъ. Той казва: „Ако въ европейскитѣ международни отношения всички изхождатъ отъ името на народа, то българскиятъ народъ достатъчно ясно е изразилъ волята си чрезъ следнитѣ въстания: 1) Търновско въ 1835 и 36, 2) Нишко въ 1840, 3) Браилско въ 1841, 4) Видинско въ 1848, 5) това подъ водителството на дѣда Никола въ 1856, 6) чрезъ заговора въ Търново отъ 1862 и 7) най-последно презъ 1867 г. Крайното въстание може, както и другитѣ, да претърпи неуспѣхъ, но то заедно съ другитѣ факти показва, че българскиятъ народъ се стреми къмъ това, къмъ което сж се стремили и се стремятъ неговитѣ съседи — сърби и гърци“.

Като доказва волята на българския народъ, Жинзифовъ най-подробно освѣтлява руското общество върху причинитѣ на въстанията. Неговитѣ статии, повечето озаглавени „Славянска хроника“, сж пълни съ вѣрно описание на жестоко-ститѣ, на които се подлагатъ цѣли области, на данъчнитѣ тяжести, на моралнитѣ унижения и на всѣко злодеяние, и тия току-речи ежедневни подробности будятъ въ руското общество чувства на състрадание къмъ участъта на българския народъ.

Презъ 1867 год. Жинзифовъ тълкува Мемоара, отправенъ отъ Т. Ц. Б. Р. Комитетъ, като предава мненията върху

този мемоаръ, изказани въ българската и чуждата преса. По-неже въ основата си този мемоаръ е за единъ, да го наречемъ турко-български дуализъмъ, той не се харесва на Жинзифова, който е вече отявлень славянофилъ. При все това, отношението на Жинзифова къмъ този документъ е правдиво*. Отъ споменитъ на Касабовъ се вижда, какъвъ е произходътъ на този мемоаръ, а вижда се сжщо тъй, че въ края на 1867 г. българскиятъ Т. Ц. Р. К. е билъ фактически разтуренъ и че рускитъ консули сж действували всѣки споредъ своитъ схващания, безъ да иматъ отгоре инструкции въ единъ положителенъ смисълъ. Жинзифовъ предава съдържанието на този мемоаръ като единъ „любопитенъ“ фактъ. Въ своята статия ⁷⁷ Жинзифовъ осведомява руското общество, че сѣрбитъ се били примирили съ султана и обещали да мируватъ. Жинзифовъ е предалъ на руски и стихотворното възвание, отправено къмъ българитъ отъ Т. Ц. Р. К.

Около това време Жинзифовъ подчертава въ друга една своя статия ⁷⁸ мисълта, изказана въ вече споменатата брошура „Братско обяснение и пр.“, че е време да се пренесе българскиятъ въпросъ отъ религиозна на политическа почва за избавяне на българитъ отъ робство. Жинзифовъ твърди, че тази брошура е написана отъ българинъ, който е добре запознатъ съ всички подбуди и интриги на турскитъ държавници. За да бжде закржглено схващането ни за отношенията на Жинзифова къмъ възстаническитъ акции отъ 1867—68 г., трѣбва да имаме предвидъ и статиитъ му, за които вече ние споменахме въ предходната глава. 84—90.

И така, Жинзифовъ е билъ на мнение, че освобождението на българския народъ ще стане само тогава, когато самиятъ народъ вземе участие въ това дѣло, но убеденъ е билъ сжщо тъй, че безъ чужда помощъ това дѣло нѣма да може скоро и цѣлостно да се реализува. Съ чия помощъ? Този въпросъ ни въвежда въ кръга на онѣзи идеи на Жинзифова, които образуватъ неговия политически мирогледъ. Въ следващата глава ще спремъ вниманието си именно върху политическитъ възгледи на Жинзифова.

* Вж. Спомени на д-ръ И. Касабовъ: „Моитъ спомени отъ възраждането на България съ революционни идеи“, София 1905, стр. 79-96.

8. Политически възгледи.

Още въ 1861 г. и то въ втората по редъ своя статия ² Жинзифовъ твърди, че „славянитѣ могатъ да достигнатъ свобода и самобитно развитие и преуспѣване, само при едно взаимно тѣхно съчувствие и съ съдействието на по-старитѣ и могъществени свои братя — руситѣ“. Затова Жинзифовъ не одобрява изявленията на Раковски въ в. „Дунавски Лебедъ“ въ връзка съ преселенията на български семейства тъкмо въ Русия*. Фактъ било, че въ Русия се преселили около 5,000 семейства, а други български семейства се преселили въ Сърбия. Признавайки този фактъ, Жинзифовъ посочва, че Раковски си противоречи: отъ една страна той смѣта, че преселенията на българитѣ въ Сърбия се дължатъ на неносното положение въ Турция, а отъ друга страна — за преселенията имъ въ Русия била виновна руската политика. Изстжплението на Раковски противъ Русия Жинзифовъ смѣта за вредно, и затова прави твърде предпазливо следната ясна бележка: в. „Дунавски Лебедъ“ не трѣбва само да съчувствува, но и да съдействува на славянското дѣло, защото това се налага отъ изгодитѣ на народа, на който „Дунавски Лебедъ“ принадлежи. Споредъ Жинзифова изгодитѣ на българския народъ сж нераздѣлно свързани съ тѣзи на славянството, и всѣки раздоръ между славянитѣ отъ рода на този, който причинява въ дадения случай Раковски, може само да радва противницитѣ на славянската народност. Азъ не се отклонявамъ отъ изразитѣ на Жинзифова.

Кого Жинзифовъ смѣта „противници“ на славянството, разбираме отъ една негова статия отъ следващата 1862 год. ⁸. Като разглежда бомбардировката на Бѣлградъ отъ турцитѣ, той заключава, че противникъ на славянството е „образована Европа“: ако народитѣ, подвластни на турцитѣ, биха били отъ латинско или германско произхождение, Европа би изгонила веднага турцитѣ; но сърбитѣ, черногорцитѣ и българитѣ сж славяни и тѣхното нещастие е, че сж именно славяни. Близко е до ума, че при това схващане у Жин-

* Вж. Касабовъ, „Спомени и пр.“, стр. 16—18: Раковски написалъ брошура „Руската убийствена за българитѣ политика“ по порѣжка на сръбския попечителъ Филипъ Христичъ и я издалъ съ 150 минца сръбска субсидия въ Букурещъ презъ 1861 г. — Вж. сжщо: Шишмановъ, д-ръ И. Д., „Раковски като политикъ“, Сб. Б. А. Н., 1918, стр. 13.

зифова, надеждитѣ за помощъ на балканскитѣ славяни сж били възлагани само на Русия, като една славянска велика държава. Обяснимо е сжщо, защо Жинзифовъ подирва да аргументира това свое схващане и съ данни изъ историята.

Този е идейниятъ произходъ на една негова статия, писана презъ следващата 1863 год. ¹⁰. Въ тази си статия Жинзифовъ дава изразъ на своитѣ спомени отъ Македония по това какъ тамъ била посрещната вестъта за смъртъта на руския императоръ Николая I († 2. III. 1855), и, като прави извлѣчение отъ историята на Черна-Гора отъ Милутинича досежно отношенията на рускитѣ владѣтели Петъръ I, Елисавета I, Екатерина II, Александъръ I и Николая I, доказва, че „южнитѣ славяни до днесъ питаятъ най-отрадни, иай-благоприятни чувства къмъ рускитѣ славяни“. Съ чувство на благодарностъ Жинзифовъ отбелязва факта, че неотдавна рускиятъ славянинъ отново се е заинтересувалъ за сждбата на южнитѣ славяни и започналъ отново да изразява къмъ тѣхъ своитѣ братски чувства.

Но тъкмо по това време, когато Жинзифовъ се задълбочава въ историята, за да обоснове славянското взаимно съчувствие и отъ тамъ да тегли заключение за бъдащата помощъ, която предстои да се окаже и на българитѣ, избухва въстанието на поляцитѣ противъ Русия. За Жинзифова е ясно, че това въстание съ свои собствени сръдства нѣма да успѣе, но че западно-европейската дипломация (която действува винаги двосмислено) се е разшетала и приготвявала разни проекти. Редомъ съ тази дипломация, западно-европейската публицистика дигнала голѣма врѣва и шумъ. „Но защо и за какво, — пита Жинзифовъ, — е този шумъ и крѣсъкъ противъ руситѣ? Дали отъ чувство на справедливостъ или отъ убеждение, че всѣка народностъ въ Европа трѣбва да се сдобие съ самостоятеленъ животъ? — Не, смѣшно е дори и да се мисли така: стига само да си спомнимъ за Турция! Но да не би тѣ да се ржководятъ отъ нѣкое искрено съчувствие къмъ Полша? Разбира се — не! Но тѣ се надѣватъ на непримиримата вражда на Полша къмъ Русия, а това за западнитѣ държави е по-нуждно отъ всичко друго, защото следъ това тѣ могатъ да се разпореждатъ преспокойно съ славянитѣ на Балканския полуостровъ: кой други освенъ Русия може да имъ прѣчи въ това отношение?“. ¹⁸ При съвременната на Жинзифова

политическа констелация, всѣки врагъ на Русия е билъ врагъ и на южнитѣ славяни или, най-малко, отсрочвалъ е освобождението на българитѣ съ единствената възможна помощъ — руската. Действителниятъ ходъ на по-сетнешнитѣ исторически събития оправдаватъ схващането на Жинзифова, което се оказа по-широко и по-вѣрно отъ постоянно мѣняващитѣ се политически възгледи на Раковски, напримѣръ. Историята до днесъ посочва, че нито идеята за една православна югославянска федерация, нито тази за единъ ромъно-български дуализъмъ, нито оная за единъ турко-български дуализъмъ сж били идеи отъ кржга на реалната българска политика, въ най-широкия смисълъ на това понятие. За да разберемъ, какви сж предпоставкитѣ на Жинзифовото убеждение, трѣбва да чуемъ самия Жинзифовъ.

Жинзифовъ казва ; „Едва ли нѣкой, дори измежду най-яроствитѣ ненавистници на славянството, ще се залови да оспорва факта, че и въ настояще време българскитѣ народъ живѣе напълно робски животъ подъ сѣнката на падишаха. Западна Европа не само не възнамѣрва да удостои този народъ съ единъ колкото и да било милостивъ погледъ, но тя не го смѣта за достоенъ за какъвто и да било свободенъ политически животъ, нито дори за човѣшки права. А между това, твърде странно е, че председателятъ на Парижката конференция по дѣлото на Съединенитѣ княжества, въ последното ѣ заседание, а редомъ съ него и ромънската журналистика плашеха тъкмо съ името на българскитѣ народъ Високата порта, за да я принудятъ да признае за князь на Ромъния Карла Хохенцолерски. Сжщо тъй съ този именно народъ и сѣрбитѣ сж заплашвали и плашатъ Турция всѣки пжтъ, когато намислятъ да изтрѣгнатъ нѣкакви отстѣпки отъ Портата. Та и западно-европейскитѣ кабинети не се ли плашатъ единъ другъ тъкмо съ името на този народъ, понеже той е едноплемененъ и едновѣренъ съ руския народъ, поради нѣкакви изгледи на единъ юженъ панславизъмъ, и не застрашаватъ ли тѣ все съ този народъ Турция, за да я принудятъ да отстѣпи тя като зестра на Елада било Епиръ и Тесалия, било нѣколко острови отъ Архипелага? И тоя народъ по настоящемъ е сѣвършено забравенъ и изоставенъ отъ европейскитѣ държави съ изключение само на една Русия!!“ ⁸¹. Въ потвърждение на това схващане сж и думитѣ, които Жинзифовъ е казалъ въ края на

речта си на Всеславянския съборъ въ Москва (1867) презъ време на единъ банкетъ: „Българскиятъ народъ твърдо вѣрва, че когато настѣпи времето, а това време не е далечъ, великиятъ руски народъ съ радостъ ще побърза да му се притече на помощъ, за да го избави отъ многовѣковното тежко иго!“ *. Подъ това освѣтление трѣбва да се разглежда и укорътъ, който Жинзифовъ е направилъ публично на делегацията на сръбския князь **, загдето сръбското княжество не се залавя за дѣло да обяви война на Турция и да освободи България. Както видѣхме, Жинзифовъ не вѣрва на съседитѣ на българитѣ и смѣта, че тѣ използватъ неволята на българитѣ за свои лични изгоди. Две години по-рано (1865), при другъ единъ случай, той изявява недоволство отъ сръбската интелигенция, като казва: „За съжаление, изглежда, че и Черна Гора, както и Сърбия, сж се обзавели съ такава интелигенция, която отива въ разрѣзъ съ влѣченията и преданията на своя народъ“ ⁴⁹. Конкретниятъ случай засѣга допустимо поддаване на едно италиянско влияние.

При тѣзи две кардинални схващания (положително — вѣра въ помощта на Русия и отрицателно — недовѣрие въ българскитѣ съседи) Жинзифовъ следи югославянския печатъ, и гръцката преса, и при всѣки даденъ случай брани Русия като глава на славянитѣ (отъ гърцитѣ, турцитѣ и Геновича ⁶⁷, отъ гърцитѣ ⁴⁶, отъ западната преса ³², отъ поляцитѣ ¹⁹ и т. н.). Такова е било настроението не само въ зрѣлитѣ политически кръгове, но и въ славянската младежъ. Славянското студенство е схващало презъ време на своя конгресъ въ Виена (1869 г.), какво противникитѣ на славянството искали да остане и за въ бждаще вѣренъ изразътъ на Виргилия, че славянитѣ сж „птици, които виятъ гнѣздо не за себе си; овци, които носятъ вълна не за себе си; пчели, които сбиратъ медъ не за себе си; волове, които пасатъ не за себе си“, както и

* Вж. МВ, 1867. 113 (24.V), гдето е приведена цѣлата речъ на Жинзифова, а сжщо тѣй; МВ. 1867, бр. 103—108 и 112, гдето се намиратъ пълни биографски сведения както за гоститѣ, така и за движението и срещитѣ имъ въ Москва. Между гоститѣ е билъ и Людевитъ Гай. — Вж. сжщо тѣй: Известия на Славянския семинаръ при Университета въ София, т. II, стр. 504—505 и сп. „Наука“, II, кн. VIII—IX.

** Вж. Ивановъ Йорданъ, Българитѣ въ Македония, изд. на Б. А. Н., 1915, стр. LXXXIX.

изразътъ на Овидия, че „славянитѣ представляватъ груба и безпорядъчна маса“*.

Че вѣрата на Жинзифова не е била напраздна, се вижда отъ това, какъ реагира поне частъ отъ руския печатъ по българскитѣ работи. Въстанието въ България отъ 1867 г. е предизвикало една забележителна уводна статия въ в. „День“, 14. юли с. г., която завършва съ следнитѣ думи, характеристични за отзивчивостта на руската душа:

„Въ духовното възраждане на българитѣ руското общество взе участие. Богу е известно, колко безкористно и какъ чуждо на всѣкакви политически цели и съображения бѣ дадено това участие! Но, ние сме длъжни да помогнемъ на българитѣ и за политическото имъ възраждане... У българитѣ има само една надежда — въ насъ. Нѣма ли да оправдаемъ ние тази надежда? . . . Правителството, разбира се, не може да действа иначе, освенъ въ предѣлитѣ, дозволени отъ политическитѣ правила и приличие, но намъ нищо не прѣчи за възвестимъ своето съчувствие грѣмко и да подадемъ ржката си на помощъ на воюющитѣ братя, помощъ съ ободрителни думи, съ застъпничество отъ страна на общественото мнение и най-много съ пари. — . . . Не падайте духомъ, бждете смѣли и ратувайте, братя! Нѣма да отидатъ напраздно усилията и жертвитѣ ви, вече само съ това, че вие успѣхте да явите на свѣта, че съществува българска народностъ, да заявите нейното право и воля да живѣе, и да принудите свѣта да впише и „българския въпросъ“ въ числото на онѣзи въпроси, които той има да разреши!“. Авторъ на статията е Ив. С. Аксаковъ.

Единъ по-малко известенъ позивъ отъ 1867 г. е този на филелинския комитетъ. Той гласи: „Забравете, братя българи, църковната вражда, иначе тя ще погуби и насъ и васъ: по-добре е да се постараямъ да освободимъ родината отъ тираниитѣ. Вашитѣ искания за българска ерархия трѣбва да се изпълнятъ. Ние всички ще принудимъ константинополския патриархъ да бжде справедливъ и добросъвестенъ. . . Ако искате да бждете свободни, недейте за-

* Споменатиятъ съборъ е станалъ на 1.III (14.II) 1869 г. въ Виена. — Вж. СЛ, 1869, № 9, стр. 10—13. Казанитѣ изрази е припомнилъ на събора хърватътъ Томичъ.

бравя, че само православнитѣ държави ще бждатъ ваши съюзници. Русия, Гърция и Сърбия — ето вашитѣ приятели“*.

9. Църковна борба следъ 1869 г.

Новата главна позиция на Жинзифова по църковния въпрос** сж колонитѣ на сп. „Православное Обозрѣніе.“ Основано въ 1860 г., то е помѣствало и до появата на Жинзифова дописки по нашата църковна борба, които сж кратки резюмета на тогавашния гръцки и български печат***. Жинзифовъ иде да доставя на това списание „живи, документално-точни сведения.“

Тукъ въ първата си статия¹⁰⁵ Жинзифовъ изтъква, че турското правителство отъ страхъ предъ политическитѣ стремежи и за да ги потуши решило да удовлетвори българитѣ. Съ тескере до патриарха то изпратило два проекта, но на 16. XI. 1868 г. патриаршията отговорила на Портата, че по мотиви формални и по сжщество тя отхвърля и двата проекта и иска разрешение отъ Портата да свика вселенски съборъ. Формалниятъ мотивъ билъ, че разрешението на единъ църковенъ въпросъ съ султански берати било противоканонично, а по сжщество и двата проекта щѣли да внесатъ раздробление въ всички епархии и да нанесатъ смъртенъ ударъ на въроизповѣданието. Наскоро следъ този отгворъ, на 12. XII. 1868, цариградската патриаршия изпраща до всички независими православни църкви, вкл. и руския св. синодъ, едно обстойно послание, съ което моли за ответна грамота, съдържаща мнение по въпроса и съгласие за свикване на съборъ, който да пресжди поведението на българитѣ отъ гледище на църковнитѣ догми и на църковната практика. Като излага всичко това, Жинзифовъ съобщава, че четирма отъ българскитѣ архиереи (трима отъ които се явили въ Цариградъ безъ знанието и съгласието на патриаршията) подали на 19. XII. 1868 оставкитѣ си до патриаршията съ копие до Портата

* По сведения на в. „Голосъ“, вж. в. „Москва“, 1867, № 99 отъ 4. VIII. с. г.

** Вж. тукъ стр. 60.

*** Вж. ПрОб. 1866 юний стр. 51—57; 1866 августъ 173—176; 1866 септемврий стр. 34; 1866 ноемврий 107—116 и 1867 януарий стр. 41—46. Повечето отъ тѣзи кратки бележки сж подписани — стр. —

Азъ притежавамъ въ руски точенъ преводъ цѣлото послание на патриарха* и отъ сравнението, което правя между оригинала и въпросната статия на Жинзифова, намирамъ, че той излага вѣрно и обективно. Той бие предъ руситѣ само на две струни: на активната намѣса тъкмо на турското правителство, въ добритѣ намѣрения на което Жинзифовъ по това време се съмнява, и на опасността, която иде въ това положение на неизвестностъ отъ страна на западнитѣ пропаганди. Жинзифовъ, напр., допуска, че споменатитѣ трима български архиереи сж дошли въ Цариградъ по внушение отъ турското правителство, а статията си завършва буквално съ следнитѣ думи: „Али-паша отново е поканилъ въ кабинета си двама гърци и двама българи за да разгледа още веднажъ съ тѣхъ този многогодишенъ въпросъ. Какъвъ ли новъ проектъ ще измисли тази турско-европейска глава! И тъй, църковниятъ въпросъ на българитѣ остава все още неразрешенъ, а между това на Изтокъ отново се открива обширно поле за свободна работа на западнитѣ пропаганди...“ ¹⁰⁵ **.

Когато Жинзифовъ пише втората си статия ¹⁰⁶, още не му е било известно, какъвъ е отговорътъ на руския синодъ, но знае, че отговоритѣ на Ерусалимския и Антиохийския патриарси били благоприятни за патриаршията и затова, като съобщава, че отъ своя страна и българскитѣ архиереи сж изпратили послание по въпроса до независимитѣ православни църкви, бърза да изложи накратко съдържанието на българското послание отъ 27. II. 1869 год. Притежавамъ и това послание въ точенъ руски преводъ*** и имахъ възможността да сравнявамъ

* Послание Вселенскаго Патриарха и Членовъ Константинопольскаго Собора, на имя Святѣйшаго Синода, по Греко-Болгарскому Церковному Вопросу.— На корицитѣ стои само току-що цитираното заглавие, безъ да е означено, где и кога е печатано. Книгата обема стр. 1—80. Вѣроятно е, че този преводъ е направенъ въ Азиатския Департаментъ.

** Вж. тамъ стр. 461.

*** „Послание Болгарскихъ Архіереевъ, на имя Святѣйшаго Синода по Греко-Болгарскому Церковному Вопросу“. На корицитѣ стои само това заглавие. Изданието обема стр. 1—100 и съдържа въ началото си една депеша на генералъ-адютанта Игнатъевъ съ дата 4/16 мартъ 1869 подъ № 62, подадена отъ Пера, а въ края — едно писмо на българскитѣ епископи до сжщия Игнатъевъ съ дата 27. II 1869 год. Преводътъ е направенъ въ Азиатския департаментъ, което се вижда отъ завѣрката на края: „Съ подлиннымъ переводомъ, при дѣлахъ Азіат-

резюмето на Жинзифова съ цѣлото съдържание на посланието на българскитѣ владици. Най-напредъ Жинзифовъ се е спрѣлъ на мотивитѣ на българското послание. „Ние слушаеме гласа на истината, който ни принуждава да говоримъ. Ние се вслушваме въ гласа на Вселенската църква, главата на която е този, който казва: говорете, понеже словото е оржие на истината, словото е цѣръ за човѣшкитѣ страдания, словото е пжтеводителъ къмъ спасението.“ После Жинзифовъ предава накратко самото изложение, което е въ сжщностъ единъ исторически очеркъ на българския църковенъ въпросъ. На край Жинзифовъ намира за необходимо да отбележи факта, че въ българското послание не се споменува ни дума за предложението на патриаршията да се свика вселенски съборъ. Това тѣхно мълчание Жинзифовъ обяснява, като допуска, че българитѣ вѣроятно знаели, какво Портата нѣмало да се съгласи съ искането на патриаршията. Отъ нѣкои действия на Али-паша (свикване на една нова смѣсена комисия, която била разгонена, а после отново пакъ свикана) той сжди, че има надежда да бжде разрешенъ въпросътъ, но се пита, кой ще го разреши, когато турското правителство е заявявало вече нѣколко пжти, че не възнамѣрва да се мѣси въ църковнитѣ дѣла, а пжкъ отъ друга страна то нѣма да позволи да се свика съборъ. ^{106.*}

Току-що разгледанитѣ две статии предизвикватъ редакцията да се изкаже**. Тя намира, че мълчанието по този въпросъ на Русия нѣма да донесе нищо добро и че то трѣбва да се прекжсне. Руската духовна литература нека изясни въпроса както трѣбва. Споредъ редакцията, становищата на българи и гърци сж и дветѣ погрѣшни въ нееднаква степенъ, а вината на българитѣ е по-голѣма, защото сж се обърнали къмъ турското правителство. Като сподѣля скептицизма на Жинзифова по свикването

скаго Департамента хранящимся, вѣрно: Действительный Статскій Совѣтникъ (под.) Гамазовъ.* Нека отбележимъ, че шрифтътъ, форматътъ, хартията и цвѣта на цѣлата книга и корицитѣ сж еднакви досущъ съ ония на другата книга — преводъ на патриаршето послание. — Тия дветѣ книги намѣрихъ и купихъ въ една антикварна книжарница въ Спѣтербургъ презъ 1912 год.

* Вж. тамъ стр. 751.

** ПрОб, 1869 май, стр. 752—764: Отъ редакци — Нѣсколко словъ по поводу греко-болгарскаго церковнаго вопроса.

на събора, редакцията, бидейки на мнение, че само единъ съборъ би могълъ да разреши рѣпроса, попада на идеята за свикване на съборъ извънъ Турция, напр. въ Русия, но за това инициативата може да бѣде само на българитѣ и на гърцитѣ, а не на Русия. Погрѣшно било, че тѣ възлагали надежди за разрешението на единъ свой църковенъ споръ тъкмо на турското правителство, когато то по принципъ е враждебно настроено противъ православната църква.

Схващането на редакцията на списанието (едно преобладаваще схващане и въ руското духовенство) е неблагоприятно за каузата, която Жинзифовъ защитава. Той вече основателно се бои, че рускиятъ синодъ, отгдето българитѣ се надѣватъ на мощна морална подкрепа, може да не схване сериозността на положението и да препорѣча нѣкои полумѣрки, които да отсрочатъ за дълго време затегнатия въпросъ. За да предотврати тази опасностъ, Жинзифовъ дава презъ м. юлий 1870 въ сжщото списание своя статия, трета по редъ¹⁰⁷. Интересно е да се види, какъ той постѣпва.

Тукъ Жинзифовъ изхожда отъ българския и грѣцкия печатъ, като го разпредѣля на привързанъ или противенъ на Русия, за да посочи следъ това, че се носѣло слухъ, какво рускиятъ синодъ съ отговора си (още неизвестенъ) щѣлъ да се обяви противъ българската църковна самостоятелностъ. Като взема поводъ отъ този слухъ, Жинзифовъ бележи: „Ние не можемъ да скриемъ, че такъвъ единъ предполагаемъ смисълъ на отговора на руския синодъ ще бѣде приетъ съ скръбъ отъ българитѣ, и тѣ, като бждатъ разочарувани въ своитѣ надежди, възлагани на Русия по разрешението на църковния въпросъ, ще започнетъ да се отзоваватъ по неинъ адресъ неблагоприятно и ще я смѣтатъ виновница за своя неуспѣхъ“. По-нататѣкъ той тълкува, че българитѣ сж се раздѣлили на две партии — противниците на Русия защитаватъ, че тя никога не е желала доброто на българитѣ, а приятелитѣ на Русия не знаятъ, какъ да си обяснятъ такова едно отношение на Русия къмъ българския църковенъ въпросъ. Отъ друга страна чуждата антиславянска преса тълкува една защита на българитѣ и на тѣхнитѣ искания отъ страна на Русия като голѣма стѣпка въ едно панславистично направление. — Изказалъ по този начинъ своето предупреждение, Жинзифовъ пристѣпва да изрази своитѣ опасения отъ евен-

туални полумърки. За тази целъ той прави разборъ на настоящата фаза на борбата, спира се на проекта отъ 1867 г. (който той привежда изцѣло), дава цитати изъ своя кореспонденция отъ Цариградъ и заключава: „Основанията на гръцко-българската разпра лежатъ твърде дълбоко, и едва ли може да ѝ се тури край съ нѣкакви си полумърки, наложени съ външна сила“ ¹⁰⁷ *.

За своята четвърта статия отъ ноември 1869 г. ¹⁰⁸ Жинзифовъ вече е разполагалъ съ отговоритѣ на всички православни църкви, а сжщо тѣй и съ третия проектъ за разрешението. Като подлага на разборъ тия отговори и тоя проектъ, разграничавайки догматичната и административна страна на въпроса, Жинзифовъ намира, че отговорътъ на сръбския митрополитъ е произвелъ най-приятно впечатление между българитѣ. Относно отговора на руския синодъ, написанъ деликатно и предпазливо, Жинзифовъ изтъква, че той не задоволява ни българитѣ, ни гърцитѣ: първитѣ, защото ги оставя да чакатъ милостъта на патриарха; вторитѣ, защото признавалъ желанята на българитѣ за естествени, основателни и законни. Жинзифовъ се произнася и за другитѣ отговори, но нека изтъкнемъ тукъ бележката му само за Атинския синодъ, отъ който отговоръ безпристрастниятъ читателъ можелъ да установи, кой внася въ единъ църковенъ въпросъ национално-политически елементи. Следъ това Жинзифовъ хроникира проявитѣ и мненията на българската преса (в. „Македония“ и в. „Право“) и въпрѣки твърденията на в. „Право“, какво турското правителство било решено да тури край на въпроса, като утвърди решението на комисията по третия проектъ, той — съ огледъ къмъ несъгласието на патриаршията, излиза съ убеждение, че българскиятъ църковенъ въпросъ „още дълго време ще остане неразрешенъ“. Характеризувано е и отношението на патриаршията: тя вече мълкомъ признава правото на българитѣ и гледа да запази ония мѣста, гдето населението въ болшинството си е гръцко, а се спотайва за неспоменатитѣ въ третия проектъ български области, които трѣбва да влѣзатъ въ границитѣ на българската църква.

Тази статия на Жинзифова предизвиква втора, допълнителна бележка отъ страна на редакцията**. Тукъ вече редак-

* Вж. тамъ стр. 115.

** Вж. ПрОб., 1869 ноемврий, стр. 596—604.

цията отстъпва отъ мисълта си за Вселенски съборъ въ Русия, понеже гръцко-българскиятъ въпросъ не билъ популяризиранъ въ страната. Редакцията препоръчва на българитѣ да приематъ третия проектъ, понеже съ него била съгласна и патриаршията, а отъ друга страна турското правителство е благосклонно къмъ българскитѣ искания. Важно и главно за сега е — да се основе самостоятелна българска църква, и съ течение на времето ще се извоюватъ нужнитѣ поправки. Противно на гръцкия печатъ, редакцията твърди, че българскиятъ църковенъ въпросъ не е изкуствено създаденъ, а е резултатъ на цѣлата българска история.

Жинзифовъ е скептикъ и следъ фермана на турското правителство за основаването на българска екзархия (28. II. 1870 г.). Като хроникира това събитие съ всичкитѣ му подробности, отъ които изтъкваме тукъ само факта, че патриархътъ върналъ на Портата фермана подъ предлогъ, че той билъ пратенъ безъ тескере (препроводително писмо), Жинзифовъ смѣта султанския ферманъ за „quasi-рѣшающій болгарскаго церковнаго вопроса“, като изтъква отъ неговата мотивировка понятието „сѣотечественность“ — дума, измислена отъ турския министръ. Ето какъ размишлява Жинзифовъ: „Въ първо време ние ще се въздържимъ отъ всѣкакви разсуждения върху това, доколко царскиятъ ферманъ удовлетворява дветѣ спорещи страни и действително ли той приключава гръцко-българската разпра. Но не можемъ да не отбележимъ, че цариградскитѣ вестници вече заявиха, какво съ фермана въпросътъ още не е окончателно разрешенъ. Струва ни се, че турското правителство, като даде такова решение на църковния въпросъ, създаде чрезъ това новъ въпросъ досежно народонаселението на Тракия и Македония; въ последната областъ само една епархия, велешката, е причислена къмъ българския екзархатъ“ ¹¹⁵.

По-горе споменатата бележа на редакцията на списанието „Православное Обозрѣніе“, че българскиятъ църковенъ въпросъ не е популяризиранъ въ Русия, е дала поводъ на Жинзифова да използва хилядогодишнината отъ основанието на българската църква (църковенъ съборъ въ 870 г., а 1000-годишнината — 2. V. 1870 г.), за да запознае руското общество съ сждбата на българската църква: ^{113, 117, 119}. Своя трудъ за сждбата на българската църква той чете въ деня на хилядого-

дишнината на едно заседание на Славянския благотворителенъ комитетъ. Главниятъ му източникъ е М. Дриновата „История на българската църква,“ издадена въ Виена 1869 г. И тукъ Жинзифовъ не пропуска да изтъкне, какъ насилствено и съ хитростъ е била унищожена самостоятелността на българската църква.

Скептицизмътъ на Жинзифова се оказва въренъ до известна степенъ: ферманътъ отъ февруарий 1870 г. озлобява патриаршията и тя се впуска въ отчаяна и яростна атака срещу българитѣ. За българитѣ тоя ферманъ открива единъ организационенъ периодъ, изискващъ прекъсване на всѣка враждебностъ. Докато българитѣ правятъ опити за примирение, патриаршията се стреми да отмѣни фермана и да компромитира дѣлото имъ и предъ турската властъ, и предъ другитѣ православни църкви. Въ тази усилена борба взема участие и печатътъ на дветѣ спорещи страни, а обстановката се мѣни, понеже става промѣна и на турскитѣ държавници,* които нееднакво сж схващали борбата. На тази фаза отъ борбата Жинзифовъ е посветилъ редица свои статии ^{120, 121 126} ^{128 116 122 125}. Той описва факти, разяснява събития, тълкува отношения, възхищава се понѣкога отъ благородния тонъ на патриарши документи, порицава и изобличава елинизаторски и материалистични подбуди у патриаршията и у националистичния грѣцки печатъ, следи съ трепетъ единството на българитѣ и дава свои съвети за успѣхъ и сигурностъ на дѣлото, — съ една речъ, не пропуска ни единъ същественъ моментъ отъ борбата и така ориентира руското общество върху истината и нейното запазване. Отдѣлно трѣбва да подчертаемъ мнението на Жинзифова, че „фактъ, канонически доказанъ и исторически засвидетелствуванъ, е, че патриаршията е нѣмала първоначално каноническо ведомство надъ Македония, а голѣма частъ отъ Тракия тя сама е признала за независима“ ¹²¹. Между това отношенията между спорешитѣ отново се затѣгатъ. Отново става нужда отъ патриарши послания до другитѣ православни църкви за свикване на съборъ и отлъчване на българитѣ, отново става нужда отъ

* Напр., министрътъ Али-паша, починалъ на 25.VIII. 1871 г.

послания на българската екзархия до сжщитѣ църкви за разяснение на истината.

На неуморната и неотклонна работа на Жинзифова по освѣтляване на руското духовенство се дължи въ голѣма степенъ това, че рускиятъ синодъ на 2. III. 1871 г. дава на патриаршето послание за свикване на съборъ и за отлжчването на българитѣ единъ отговоръ, напълно благоприятенъ за нашата кауза. Съ тонъ прякъ и твърдъ, както подобава на една могща православна църква, рускиятъ синодъ признава възстановяването на самостоятелността на българската църква за фактъ неотрицаемъ, а по сжщество напълно справедливъ и законенъ; съ сжщия тонъ той отхвърля идеята за свикване на вселенски съборъ.* Разбира се, че отъ това развитие на въпроса патриаршията не е могла да бжде доволна, и затова ние виждаме, че тя продължава да прави нови проекти дори следъ назначаването на български екзархъ. Съ това назначение настѣпва за българитѣ една зидателска, творческа работа, едно строителство, пропито съ ентузиазъмъ поради успѣха на една обществена борба съ справедлива кауза и поради това, че църковната независимостъ, щомъ се постигна, откри ясни перспективи за една политическа независимостъ на българския народъ. Тази творческа работа на българското висше духовенство Жинзифовъ е изложилъ въ цѣла редица твърде голѣми статии¹²⁹⁻¹³³. Особено внимание е отдавалъ Жинзифовъ на въпроса за границитѣ на българския екзархатъ. „За окончателното уреждане на българския църковенъ въпросъ остава да се уреди само турската областъ Македония, грамадното болшинство отъ населението на която се състои, твърдимъ положително, отъ чистокръвни славяно-българи“¹³³.** Отъ това гледище Жинзифовъ отбелязва всѣки актъ отъ приложението на клаузата относно смѣсенитѣ епархии. Този именно въпросъ е билъ най-тревожния за Жинзифова всрѣдъ радостнитѣ чувства отъ постигнатото вече възстановяване самостоятелността на българската църква.

* Отговорътъ на руския синодъ е напечатанъ въ ПрОб, априлъ 1871, стр. 477—489. Въ мартенската книжка на сжщото списание, стр. 129—132, се излага отговорътъ на сръбския митрополитъ Михаилъ съ дата 14. XII. 1870 г.

** Виж. тамъ стр. 256.

Схизмата, произнесена отъ единъ мѣстенъ константинополския съборъ*, на който патриаршията искала да придаде значение на вселенски съборъ, не е безпокоила Жинзифова, защото руското обществено мнение е било вече достатъчно осведомено. Затова ние виждаме, че руски писатели** сами се занимаватъ съ българскитѣ църковни работи и, като слагатъ въпроса: „Руската църква може ли да одобри отлжчването на българитѣ, ако патриаршията поиска нейното мнение?“, сами отговарятъ на този въпросъ отрицателно. Но не само това, ние виждаме руски писатели да полемизиратъ съ частъ отъ руската преса (напр. съ в. „Гражданинъ“), стояща подъ елинофилско влияние, да разкриватъ истината, да посочватъ софизмитѣ, да изтъкватъ пристрастието и да разсѣйватъ заблужденията въ руското общество по българскитѣ дѣла. Въ тази насока най-енергично е действувалъ Нилъ А. Поповъ***.

Ако речемъ да обобщимъ възгледитѣ на Жинзифова върху църковната разпра, на която той е посветилъ толкова много журналистиченъ трудъ, описанъ отъ мене въ главитѣ 4. 5. и 9., остава само да си послужимъ съ неговия собственъ сводъ на тѣзи възгледи. Като хвърля погледъ назадъ, Жинзифовъ казва:

„Всѣки, който се е интересувалъ донегде за вървежа на гръцко-българския въпросъ въ различнитѣ му фази презъ течение на повече отъ 16 години, ще може безъ особенъ трудъ да разбере, че прѣчка за окончателното и миролюбиво разрешение на този въпросъ не сж нито догмитѣ, нито канонитѣ и църковнитѣ постановления на православната църква; за мирното привършване на разпрата е прѣчила и до днесъ

* Трѣбва да подчертаемъ, че Жинзифовъ не е пропусналъ да отбележи възмутителната практика, присъща на всѣка непочтенно действаща организация, да се подправятъ и съниняватъ „протоколитѣ“. Той отбелязва, че протоколитѣ на въпросния съборъ сж „съчинявани“ 20 дни следъ самото заседание. Спр. МВ, 1872, № 261 (16.X).

** Вж. ПрОб, 1872, ноемврий, стр. 625—642.

*** Вж. „Нови книги по българския въпросъ“ (ПрОб, 1872, XII, стр. 759—765); „Биографски сведения за I бълг. Екзархъ“ (сжщо, IX, стр. 449—552); „За деятелността на дружеството „Македонска дружина“ въ Цариградъ“ (сжщо, 1873, VI, стр. 269—272); „Българското благотворително братство „Просвѣщение“ въ Цариградъ“, (сжщо, 1874, I, стр. 29—36); „За значението и положението на южно-славянската православна епархия“ (сжщо, 1874, II, стр. 243—251).

р пречи материалната страна на въпроса. Нѣма да си кривимъ душата и ще посочимъ чистата истина! Материалната страна на въпроса, това е турската областъ Македония, а сжщо тѣй и географическа Тракия. Ние твърдимъ смѣло, че ако утре българскиятъ екзархъ би се съгласилъ, съ огледъ къмъ окончателното разрешение на българския въпросъ, да пожертвува Македония, съ други думи, да остави — и то не всички изключително, а само нѣкои македонски епархии подъ духовната властъ на цариградския патриархъ, то Цариградскиятъ синодъ, ако не радостно, охотно би благословилъ възобновяването самостоятелността на древната българска православна църква, и би снелъ отъ цѣлия православенъ български народъ анатемата и схизмата, измислена преди две години отъ състоялия се въ Цариградъ мѣстенъ съборъ. Но работата е въ това, че българското народонаселение на Македония превишава по своята численостъ броя на всички останали народности съ християнско вѣроизповѣдание“ 133*.

III.

Журналистически трудове на Р. Жинзифовъ на руски.

Съкращения: Д — журналъ День, еженедѣльная газета, издаваемая Ив. Аксаковымъ, Москва.

М — Москва, газета политическая, экономическая и литературна. Редакторъ-издатель Ив. Аксаковъ.

МВ — Московскія Вѣдомости.

Мч — Московичъ, газета политическая, экономическая и литературная.

ПрОб — Православное Обозрѣніе, ежемѣсечный журналъ.

РБ — Русская Бесѣда.

СЛ — Современная Лѣтопись Русскаго вѣстника.

Бележка. Въ следващия показалецъ имаме следъ поредния номеръ посоченъ надписа и псевдонима на Жинзифова, а следъ това е дадено пълното заглавие на статията. Накрая, за всѣки пореднъ номеръ е посочено въ съкратенъ видъ изданието, дето е помѣстена статията. Първата цифра до съкращението отдѣсно означава годината, втората цифра — броя на вестника или номера на книжката. Следъ годината обикновено е посочена датата и точната страница.

Гдето нѣма нищо предъ заглавието на статията, тамъ въ оригиналния източникъ стои подписътъ на Жинзифова (К. Жинзифовъ). Подъ много свои статии Жинзифовъ се е подписвалъ само „Велешанинъ“

* Вж. тамъ стр. 256.

или „Велесовъ“, което въ моя показалецъ е изрично означено. Подъ други свои статии Жинзифовъ се е подписвалъ само съ инициали или нѣкой знакъ, напр. X, Z. Z. Z., ? — което сжщо тѣй изрично съмъ посочилъ въ показалеца си. — Тамъ, гдето съмъ поставилъ предъ заглавието на статията *, авторството на Жинзифова на тази статия не е за мене положително. За всички статии безъ тоя знакъ авторството на Жинзифова е несъмнено. Статиитѣ сж приведени въ показалеца въ хронологиченъ редъ.

Показалецъ.

1. Письмо одного изъ учащихся въ Москвѣ болгаръ къ редактору. Д, 1861, 3, стр. 14—15 (6.XI).
2. Ж. — Два слова о болгарской газетѣ „Дунавскій лебедъ“ (письмо болгарина). Д, 1861, 8, стр. 15—16 (3.XII).
3. * Болгарскій вопросъ. СЛ, 1861, 21, стр. 15—18.
4. * Письмо изъ Битоліи (Монастирь). Д, 1862, 13, стр. 14—15
5. * Письмо изъ Битоліи (Монастирь). Д, 1862, 33 (26.V).
6. * Извлѣченія изъ писемъ полученныхъ здѣшными болгарами. Д, 1862, 35 (1.IX).
7. * Изъ Константинополя — Болгарскій церковный вопросъ. Д, 1862, 40 (6.X).
8. Ж. — Кое-что о черногорцахъ, сербахъ и болгарахъ (Письмо въ редакцію дня одного изъ учащихся въ Москвѣ славянъ). Д, 1862, 42 (20.X).
9. Велешанинъ. Димитрій и Константинъ Миладинови (Письма къ П. И. Бартеневу, Москва 30 окт. и 8 нояб. 1862). Д, 1862, 46 и 48. — Съдържа между другото едно писмо на Д. Миладиновъ отъ 24.X. 1857 г. и една статия отъ сжщия за положението въ Охридъ. — Съпоставено съдържанието на № 9 съ това на № 135, доказва, че Велешанинъ е самиятъ Жинзифовъ.
10. Велешанинъ. Нѣсколько словъ о взаимномъ сочувствіи славянъ южныхъ и славянъ русскихъ. Д, 1863, 3 (19. I).
11. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе. Д, 1863, 5 (2.II).
12. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе. Д, 1863, 8 (23.II).
13. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе. Д, 1863, 10 (9.III).
14. * Южный славянинъ. Два слова по поводу статіи г. Николая Берга „Мои скитанія по бѣлу свѣту“ („Современникъ“, 1 и 2 т., 1863 г.). Д, 1863, 9 (2.III).
15. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе. Д, 1863, 11 (16.III).
16. * Болгаринъ. Два слова по поводу подписки въ память болгарина Отца Софронія (Письмо къ редактору одного изъ учащихся въ Москвѣ Болгаръ). Д, 1863, 12 (23.III).
17. * Битоля Д, 1863, 12 (Дописка, въ която се говори главно за унията).
18. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (за отношението на Австрия и Германия къмъ полско-руския въпросъ). Д, 1863, 13 (28.III).
19. Велешанинъ. Отзывъ русскаго священника о греческомъ духовенствѣ. Разглежда се статията на Лукьянова

- „Путешествіе по святуу землю“—въ Русскитѣ Архивѣ вып. 1 и 2. Д, 1863, 13 (28. III).
20. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (говори се за полския въпросъ и за уніята въ България). Д, 1863, 14 (10.IV).
 21. * Писѣма изъ — Битоля (подготвителни мѣрки на Турция за воюване съ сѣрбитѣ); — Солунъ (грѣцко-българскитѣ отношенія) и — Константинополь (за българския църковенъ въпросъ). Д, 1863, 15 (15.IV).
 22. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (по полския въпросъ) Д, 1863, 16 (20.IV).
 23. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (по полския въпросъ). Д, 1863, 17 (27.IV).
 24. Велешанинъ. По поводу тысячилѣтней годовщины Св. Кирилла и Методія. Д, 1863, 18 (4.V).
 25. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (по полския въпросъ). Д, 1863, 19 (11.V).
 26. * Голосъ къ Европѣ съ Балканскаго полуострова (за единъ манифестъ, прѣснатъ между балканскитѣ славяни и отпечатанъ въ чехскитѣ „Народни листове“). Д, 1863, 21 (25.V).
 27. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (по полско-руския въпросъ). Д, 1863, 23 (8.VI).
 28. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (по полско-руския въпросъ и за положението на южнитѣ славяни). Д, 1863, 25 (25.VI).
 29. Велешанинъ. Славянское Обозрѣніе (развитіе на полско-руския въпросъ). Д, 1863, 26 (29. VI).
 30. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (размишления около една словашка статья въ връзка съ полския въпросъ). Д, 1863, 27 (6.VII).
 31. *.?. Греческій патриархъ и римскій папа въ отношеніи въ болгарской церкви. Переводъ съ болгарскаго — Минкова. Авторъ — молодой болгаринъ, учившійся въ Германіи. Д, 1863, 29 (20.VII).
 32. Велешанинъ. Славянское обозрѣніе (за страха на славяни и нѣмци предъ „страшния панславизмъ“ и за положението на българитѣ, главно по църковния въпросъ). Д, 1863, 36 (7.IX).
 33. X. — Одно изъ действіи Эллинскаго Министра Народнаго Просвѣщенія (грѣцки мѣрки за погрѣчането на българитѣ). Д, 1863, 39; 1864, 36.
 34. X. — Бессарабскіе болгаре и управляющій ими комитетъ (описватъ се просвѣтителнитѣ стремѣжи на бесарабскитѣ българи). Д, 1863, 50(14.XII).
 35. *. В-нъ. Еще два слова о причинѣ появленія въ Прагѣ новой чешкой газеты Národ. Д, 1863, 51 (21.XII).
 36. X. — На Новый годъ (благопожелания къмъ всички славянски народности и размишления главно по полско-руския въпросъ и по фанариотското иго въ България). Д, 1864, 1 (6.I).
 37. X. — Русины и польское востаніе. Д, 1864, 3 (18.I).

38. X. — Еще нѣсколько словъ о дѣйствиіи фанариотовъ въ Болгаріи (възъ основа на лични наблюдения и по сведения изъ периодическия печать). Д, 1864, 6 (1.II).
39. X. — Фанариоти и волненія въ Болгаріи (стѣлкновенията въ Русе и Търново между народа и фанариотитѣ, и турската войска). Д, 1864, 8 (22.II).
40. Редакция на в. День. Кто этотъ X? Д, 1864, 15 (11.IV); 22 (3.V). — X е Жинзифовъ.
41. X. — Еще слово о фанариотахъ въ Болгаріи, въ отвѣтъ г. В. Неклюдову. Д, 1864, 15 (11.IV). — Визира се статията „Еще слово о посвященныхъ монастыряхъ“ отъ В. Неклюдовъ, помѣстена въ МВ с. г, 74—75.
42. * Греческіе архіереи въ Болгаріи. (Осложнението на църковния въпросъ следъ анатемата и примѣръ на стѣлкновение въ църквата — една сватба въ Плѣвень). Д, 1864, 22 (30.V).
43. X. — Засѣданія въ Константинопольской патріархіи, по церковному вопросу болгаръ. (Разглеждатъ се 6-тъ заседания — 21.II, 12.IV, 17.V, 22.V, 30.V и 12.VI, станали мимо официалната комисія). Д, 1864, 27 и 32 (4.VII и 8.VIII).
44. X. — Возвращеніе болгарскихъ архіереевъ изъ заточенія. Д, 1864, 44 (20.IX).
45. X. — Бесѣда двухъ грековъ объ осуществленіи великой идеи. (Една наивна статія въ Медицинско списание). Д, 1864, 46.
46. Велешанинъ. Взглядъ греческаго публициста на Россію по поводу болгарскихъ дѣлъ. (Справка „Отечественныя Записки“, 1861 — Взглядъ Константинопольскаго грека на болгарскія и критскія дѣла, А. Гильфердинга). Д, 1864, 48.
47. X. — Отвѣтъ болгарскихъ представителей на донесеніе Константинопольской патріархіи, турецкому министру Али-пашѣ, по българскимъ дѣламъ. Д, 1864, 51 и 52 (19.XII).
48. Ж. — Западная пропаганда въ Македоніи. Д, 1865, 3 (16.I).
49. Ж. — Черногорцы и итальянскіе революціонеры. Д, 1865, 5 (30.I).
50. Ж. — Отвѣтъ газеты *Národ* на письмо профессора харковскаго унивирситета г. Лавровскаго. Д, 1865, 23.
51. Велешанинъ. Славянская хроника.
 - I. Сербскій князь Михаилъ и будущій его наслѣдникъ. Отношенія сербскаго правительства къ Сербскому народу. Сербская община и Сербское правительство. Д, 1865, 30.
 52. II. Предсказанія газеты Сербобранъ о будущей судьбѣ Балканскаго полуострова. Нѣсколько словъ изъ Пражкой газеты объ Евреяхъ и Нѣмцахъ. Желанія и ожиданія Львовской газеты „Слово“. Бесѣда Св. Кирилла съ Лютеромъ, подслушанная газетою „Страхопудъ“. Д, 1865, 33.

53. III. Министры Сербскаго Княжества. Междуособная вражда Хорватовъ. Д, 1865, 34.
54. IV. Заботы Турецкаго правительства объ образованіи своихъ подданныхъ, Новая болгарская газета „Время“. Нѣсколько словъ о Болгарскомъ церковномъ вопросѣ. Д, 1865, 37.
55. V. Мнѣніе болгарской газеты „Время“ о нравственныхъ силахъ Грековъ и Болгаръ. Освобожденіе Сербскихъ заговорщиковъ. Возваніе газеты *Národ* по поводу манифеста Австрийскаго императора. Примиреніе между между партіями Хорватовъ. Д, 1865, 39.
56. VI. Еще два слова о церковномъ вопросѣ Болгаръ. Какъ смотрѣло и смотреть Турецкое правительство на этотъ вопросъ. Отвѣтъ князя Кузы на письмо Константинопольскаго патріарха. Боснійскіе Сербъ подъ управленіемъ Османъ-паши. Д, 1865, 44.
57. VII. Новый уніатскій епископъ въ Константинополѣ. Взглядъ болгарской газеты на такъ называемую унію. Обращеніе помянутой газеты въ Болгарамъ. Два слова объ органѣ западной пропаганды, газетѣ „Турція“. Д, 1865, 50 и 51.
58. * В. — Письмо изъ Праги. Д, 1865, 37.
59. * В. — Спасеніе Австріи. Д, 1865, 39.
60. * В. — Письмо изъ Праги. Д, 1865, 42.
61. Z. Z. Z. — Изъ замѣтокъ путешественника по Македоніи. СЛ, 1866, 32, 33, 34, 36 и 40. Излагать се наблюденія, направлены презъ време на пжтуването на Жинзифова въ Македония презъ м. м. юний и юлій 1866. Сжщата тази статия е отпечатана и следъ смъртъта на Жинзифова въ Сборника „Родное племя“ кн. 2 (1877, мартъ 22), стр. 182—222, — издаденъ отъ Славянския Благотворителенъ Комитетъ въ Москва. Вж. по-нататкъ № 134. — Съпоставени № № 61 и 135 доказватъ, че Z. Z. Z. не е другъ, а самъ Жинзифовъ.
62. Z. Z. Z. — Возобновленіе сношенія румынской церкви съ Константинопольскимъ патріархомъ. СЛ, 1866, 39, стр. 5—6.
63. Z. Z. Z. — Нынѣшній князь Румыновъ и настоящее положеніе румынской церкви. СЛ, 1866, 42, стр. 6—7.
64. Z. Z. Z. — Патріархъ Софроній и константинопольскій греческій синодъ. СЛ, 1866, 43, стр. 3—4.
65. Z. Z. Z. — О Болгарахъ, подвластныхъ Румынскому правительству. МВ, 1866, 46 и 58 (3. III и 17. III).
66. Z. Z. Z. — Извѣстія изъ Турціи (Обсжждать се училищнитѣ реформы на Митхадъ-паша въ Туна-алети). МВ, 1866, 85 (22. IV).
67. Z. Z. Z. — Газета „Турція“ о восточномъ вопросѣ. МВ, 1866, 214 (13. X).
68. Z. Z. Z. Удаленіе патріарха Софронія отъ константинопольскаго прѣстола. СЛ, 1867, 3, стр. 3—4.
69. Z. Z. Z. — Низложеніе Александрійскаго патріарха Никанора. СЛ, 1867, 5, стр. 3—5.

70. Z. Z. Z. — Вѣсти изъ Турціи. (Разбойничество, реформи и европейско несъгласіе). МВ, 1867, 16 (20. I).
71. Z. Z. Z. — Мирко Петровичъ, великій воевода черногорскій. СЛ, 1867, 34.
72. Славянская хроника.
Z. Z. Z. — I. Борба Хорватовъ съ Мадьярами. Окружное посланіе къ хрватскимъ священникамъ. Газета Debatte о панславистическихъ агитаціяхъ въ Триединномъ Королевствѣ. Возраженіе хорватской газеты Новы Позоръ. Предстоящее созваніе хорватскаго сейма. СЛ, 1867, 38.
73. Z. Z. Z. — II. Нѣсколько словъ о церковномъ болгарскомъ вопросѣ. Болгарская брошюра по поводу этого вопроса. Турецкая политика относительно Болгаръ и Грековъ. Интриги турецкаго правительства и западныхъ пропагандистовъ. Докторъ Чомаковъ и его туркофильская партія. Взглядъ Болгарина на Грековъ, Сербовъ и Русскихъ. Обращеніе къ Болгарамъ. (Обширни извлѣченія отъ току-що излѣзла въ Букурещъ книга „Братское объясненіе Болгарина къ его братьямъ Болгарамъ“). СЛ, 1867, 39.
74. Z. Z. Z. — III. Объясненіе хорватской газеты Новы Позоръ. Предстоящее созваніе хорватскаго сейма. Хорватскій намѣстникъ баронъ Раухъ. Новый проектъ константинопольскаго патріарха о рѣшеніи болгарскаго вопроса. Прошеніе, поданное константинопольскими Болгарами турецкому министру Фуадъ-пашѣ. СЛ, 1867, 41.
75. Z. Z. Z. — IV. Проектъ константинопольской патріархіи о рѣшеніи Болгарскаго вопроса. Болгарская брошюра по поводу этого проекта. Необходимо, что бы Болгары приняли уступки вселенской патріархіи. Послѣдствія этихъ уступокъ. Важная ошибка Болгаръ и недалководность ихъ представителей. Обращеніе автора брошюры къ Болгарамъ. СЛ, 1867, 44.
76. Z. Z. Z. — V. Хорватскія дѣла. Воззванія хорватскихъ комитетовъ въ Загребѣ и Срѣмѣ. Программа хорватской народной партіи. Стремленія и желанія Мадьяръ. Бредни мадыарскихъ патріотовъ о Балканскомъ полуостровѣ. Угорская Русь. СЛ, 1867, 46.
77. К-С-Н-Ф-Н-Т-ВЪ, — Изъ Константинополя, 1-го мая (19 апрѣля), 1867. МВ, 1867, 103 (12 V.). (По записката на (Б. Ц. Р. К. до Султана; приведено е на руски и стихотворното въззвание на Б. Ц. Р. К. къмъ българитѣ).
78. Велесовъ — Болгары и ихъ сосѣды (письмо къ редактору „Москвы“). М, 1867, 39 (за этнографическата карта на Лежанъ).
79. Велесовъ — Болгары и ихъ сосѣды (письмо къ редактору „Москвы“). М, 1867, 66 (статистика и история).
80. Велесовъ — Болгары и ихъ сосѣды (письмо къ редактору „Москвы“). М, 1867, 87 (19. VIII). (духовното иго, история).
81. Велесовъ — Болгары и ихъ сосѣды (письмо къ редактору „Москвы“). М, 1867, 153 (национално възраждане на българитѣ).
82. Москвичъ-Болгаринъ — Проектъ вселенской патріархіи о рѣшеніи болгарскаго вопроса. М, 1867, 184 (21. XI). Съдържанието на тази статья е тѣждествено съ това на

- статията подъ № 75, отдето се доказва, че авторътъ е Жинзифовъ.
83. Z. Z. Z. — Письмо румынского князя къ вселенскому патріарху. СЛ, 1868, 3, стр. 10—11.
 84. ? — Кровавая стычка болгаръ съ турками. М, 1868, 26 (3. V). Описва се стълкновеието въ Шуменъ, по данни отъ в. в. „Дунавска Зора“ и „Народность“.
 85. ? — Какъ смотрятъ болгары на великія держави западной Европы. М, 1868, 36. (Привежда се по в. „Народность“ една дописка отъ Ловечъ, 16. V).
 86. ? — Положеніе въ Болгаріи 1868. (Допълнително описание на случката въ Ловечъ и сведения за нови срамни деяния на турцитъ въ селата Садина, Дранца и Сенева, — по в. „Народность“). М, 1868, 38 (18. V).
 87. ? — Разбойничество въ Болгаріи. (Все за случкитъ въ Ловечъ). М, 1868, 61 (15. VI).
 88. ? — Болгарскія училища и журналистика. (Тази статья представлява извадки отъ едноименна статья, помѣстена недавно въ „Одескій вѣстникъ“). М, 1868, 65 (20. VI).
 89. ? — Положеніе въ Болгаріи, 1863. (Описватъ се по сведения изъ в. „Народность“ българскитъ нещастия еъ Върбовка, Караагачъ и Широко-поле). М, 1868, 71 (27. VI).
 90. ? — Положеніе въ Болгаріи, 1868. (Отношение на турлитъ къмъ синоветъ на пруския консулъ въ Русе, по в. „Народность“). М, 1868, 75 (3. VII).
 91. Славянская хроника.
Z. Z. Z. — I. Нѣскольکو словъ о Болгарскомъ движеніи. Настроеніе умовъ въ Болгаріи. Сочувствіе Болгаръ къ Сербамъ и Черногорцамъ. Заявленіе болгарскихъ газетъ „Народность“ и „Дунавская заря“ о дѣлахъ турецкаго правительства и поляковъ. СЛ, 1868, 10.
 92. Z. Z. Z. — II. Есть ли христіанамъ поводъ роптать на турецкое правительство? Настоящее положеніе болгарскаго народа. Характеристика и дѣйствія Мидхадъ-паши. Новый способъ турецкаго правительства узнавать число ружей у Болгаръ. СЛ, 1868, 14.
 93. Z. Z. Z. III. Отношеніе свободныхъ Грековъ къ Славянамъ. Обращеніе хорватской газеты Новый Позоръ къ Грекамъ. Взаимныя отношенія Сербовъ и Болгаръ. Совѣтъ газеты „Народоостъ“ Болгарамъ. СЛ, 1868, 13.
 94. Z. Z. Z. — IV. Чувствованія сербскаго народа. Заявленія сербскихъ газетъ по случаю убіенія князя Михаила. Протестъ хорватской газеты „Новый Позоръ“ противъ Мадьярскихъ журналистовъ. Михаилъ Обреновичъ IV. СЛ, 1868, 21.
 95. Z. Z. Z. — V. Сербскіе регенты. Огзывъ о нихъ газеты „Новый Позоръ“. Прокламація регентства къ сербскому народу. Рѣчь Миливою Блазнавца сербскому войску. СЛ, 1868, 24.
 96. Z. Z. Z. — VI. Сороковый день кончины князя Михаила. Слово сербскаго митрополита Михаила. Постановленія сербской скупщины. СЛ, 1868, 25.

97. Z. Z. Z. — VII. Нынѣшнее болгарское возстаніе. Подробности о сраженіи болгарскихъ инсургентовъ съ турецкими войсками. Битва при Сливненскомъ ущельѣ. СЛ, 1868, 31.
98. Z. Z. Z. — VIII. Два слова по поводу турецко-греческаго столкновенія. Мнѣніе хорватской газеты „Позоръ“. Что думаетъ сербское регентство. Отношенія его къ Австріи. Возвращеніе болгарскихъ работниковъ изъ Сербіи и Румыніи. Неистовство и варварство турокъ. СЛ, 1868, 46.
99. Z. Z. Z. — Михаилъ Обреновичъ III, князь сербскій. СЛ, 1868, 20, стр. 9—11.
100. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Турецкія власти. Возвращеніе Османъ-паши въ Сараево. Закритіе богословской школы въ Баньялукѣ. Убійства въ Македоніи. Болгарская сатирическая газета. СЛ, 1869, 12, стр. 3—5.
101. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Два слова по поводу рѣчи Султана. Отчетъ великаго везира Аали-паша. Турецкія преобразованія. Турецкое правосудіе. Митхадъ-паша, Сабри-паша и Акифъ-паша. Австрійскіе инженеры. СЛ, 1869, 23, стр. 5—6.
102. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Сербская народная скупщина. Рѣчь сербскихъ регентовъ. Новая сербская конституція. СЛ, 1869, 24, стр. 4—5.
103. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Сербская народная скупщина. Отвѣтный адресъ регентамъ. Новая сербская конституція. СЛ, 1869, 26, стр. 6—7.
104. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Участь Карагеоргіевичей. Рѣчь сербскихъ регентовъ при закритіи скупщины. СЛ, 1869, 27, стр. 5—6.
105. Современное состояніе греко-болгарскаго церковнаго вопроса. — Статья I. ПрОб, 1869, мартъ, стр. 441—461.
106. С ж щ о. — Статья II. ПрОб, 1869, май, стр. 732—751.
107. С ж щ о. — Статья III. ПрОб, 1869, июль, стр. 106—115.
108. С ж щ о. — Статья IV. ПрОб, 1869, ноябрь, стр. 583—595.
109. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Письмо Луки Вукаловича къ Герцеговинцамъ. СЛ, 1869, 23, стр. 6—7.
110. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Новая сербская конституція. „Новости изъ Сербіи“ и Биржевыя Вѣдомости. СЛ, 1869, 30, стр. 8—9.
111. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Нѣсколько словъ о современной болгарской журналистикѣ. Болгарское литературное общество. Молодая Турція. СЛ, 1869, 47, стр. 11—12.
112. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Турецко-христіанскій комитетъ въ Константинополѣ. Агенти Аали-паша. Рѣчь болгарской газеты „Свобода“, обращенная къ Аали-Пашѣ. СЛ, 1870, 4, стр. 4.
113. Тысячилѣтіе болгарской церкви. ПрОб, 1870, февраль, стр. 31—34.

114. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Два слова по поводу рѣшенія греко-болгарскаго вопроса. Письмо Луки Вукаловича къ Герциговинцамъ. СЛ, 1870, 14, стр. 8—9.
115. Рѣшеніе греко-болгарскаго вопроса. ПрОб, 1870, мартъ, стр. 69—74.
116. Z. Z. Z. — Славянская хроника. Содержаніе: Протестъ Константинопольскаго патріарха. Огвѣтъ турецкаго министра. Турецкое ираде къ Болгарамъ. СЛ, 1870, 15, стр. 15—16.
117. Судьбы болгарской церкви. — Статия I. ПрОб, 1870, май, стр. 801—821.
118. С ж щ о. — Статии II-III. ПрОб, 1870, юнь, стр. 951—972.¹
119. С ж щ о. — Статии IV-V. ПрОб, 1870, юль, стр. 71—93. Бележка: Трудъ „Судьбы болгарской церкви“ е четень отъ Жинзифова на 3.V. 1870 въ засѣданието на Славянския Благотворителень Комитетъ (спр. СЛ, 1870, 13 и 14).
120. Греко-болгарскій церковный вопросъ. Содержаніе, Два слова по поводу рѣшенія греко-болгарскаго вопроса. Окружное посланіе Константинопольскаго патріарха. ПрОб, 1870, май, стр. 95—105.
121. С ж щ о. Содержаніе: Окружное посланіе болгарскихъ архіереевъ. Бесѣда болгарскихъ депутатовъ съ константинопольскимъ патріархомъ. ПрОб, 1871, юль, стр. 212—213.
122. Z. Z. Z. — Два слова по поводу греко-болгарскаго церковнаго вопроса. МВ, 1870, 275, (20.XII).
123. Греко-болгарскій церковный вопросъ. ПрОб, 1871, январь, стр. 22—30.
124. С ж щ о. (Идеята за свикване на Вселенски съборъ е подложена на основателна преценка). ПрОб, 1871, мартъ, стр. 119—129.
125. Z. Z. Z. — Кореспонденція изъ Одессы, 6. VIII. 1871 (по една афера въ Русското паракходно общество). МВ, 1871, 167 и 168 (6, 29. VIII).
126. Греко-болгарскій церковный вопросъ. (Разглежда се смѣната на патриарха въ първата половина на 1871 и поведението на гръцката журналистика). ПрОб, 1871, октябрь, стр. 465-471.
127. Греко-болгарскій церковный вопросъ. (Разглеждатъ се проектѣ на патриархията и домогванията ѝ да унищожи фермана). ПрОб, 1872, январь, стр. 5—15.
128. Греко-болгарскій церковный вопросъ. (Описватъ се произшествията презъ м. януарий и първата половина на м. февруарий 1872 год.). ПрОб, 1872, февраль, стр. 58—70.
129. Устройство Болгарскаго Экзархата. Содержаніе: Конецъ греко-болгарскаго церковнаго вопроса. Турецкій приказъ о введеніи въ дѣйствіе султанскаго фирмана. Избраніе перваго болгарскаго экзарха. Его пріѣздъ въ Константинопль. Махмудъ-паша и болгарскій экзархъ Анѳимъ. Еще новый проектъ константинопольскаго патріарха. ПрОб, 1872, апрѣль, стр. 143—152.
130. Болгарскій Экзархатъ. Содержаніе: Врученіе султанскаго берата болгарскому экзарху. Представленіе его къ Султану. Рѣчь

- преосвященнаго Анѳима и отвѣтъ Султана. Окружное посланіе перваго болгарскаго экзарха. Содержаніе турецкаго берата. Отношеніе болгарскаго экзарха къ константинопольскому патріарху и дѣйствія послѣдняго. ПрОб, 1872, май, стр. 200—213.
130. Болгарскій Экзархатъ. Содержаніе: Первая архіерейская служба въ болгарской церкви. Актъ провозглашающій независимость болгарской церкви. Окружное посланіе болгарскаго экзарха къ независимымъ православнымъ церквамъ. Отвѣтъ болгаръ въ газетѣ „Македонія“ по поводу дѣйствія константинопольскаго патріарха. Второе окружное посланіе экзарха къ болгарскому духовенству. Назначеніе епископовъ въ болгарскія епархіи. Соборъ въ Константинополѣ, созываемый патріархомъ. ПрОб, 1872, июль, стр. 312—345.
132. Болгарскій Экзархатъ. Содержаніе: Дальнѣйшія свѣдѣнія касательно болгарскаго экзархата. Объявленіе болгаръ схизматиками. Третье окружное посланіе болгарскаго экзарха. Заявленіе епархіи находящейся въ Македоніи. Слово сказанное болгарскимъ экзархомъ по поводу провозглашенія вселенскимъ патріархомъ схизмы. ПрОб, 1872, октябрь, стр. 497—509.
133. Болгарскій Экзархатъ. Содержаніе: Нѣсколько словъ о дѣлахъ экзархата. Болгарскій епископъ Ниль „Смоленскій“ и его дѣйствія въ Македоніи. Уніатское движеніе въ Солуни. Протестъ константинопольскихъ болгаръ. Окружное письмо болгарскаго экзарха. Послѣднія извѣстія. ПрОб, 1874, апрѣль, стр. 255—265.
134. Изъ замѣтокъ путешественника по Македоніи въ 1866 году. Статья, напечатана следъ смѣрти на Жинзифова въ „Родное племя“, сборникъ въ пользу славянъ Балканскаго полуострова, пострадавшихъ отъ войны и турецкаго насилія, изданный Слав. Благотв. Комит. въ Москвѣ. Книга II, (1877), стр. 181—222.
135. Димитрій и Константинъ Миладинови. Напечатано следъ смѣрти на Жинзифова въ споменатія отъ насъ въ предходня № 134 сборникъ „Родное племя“, книга II, (1877), стр. 264—288.

IV.

Заключение.

Даннитѣ, които съобщихъ за журналистичнитѣ трудове на Жинзифова, за броя, съдържанието и възгледитѣ на неговитѣ статии налагатъ да се корегира досегашниятъ му литературенъ портретъ. Жинзифовъ не е само стимъ хотворецъ, въодушевяванъ отъ родолюбиви чувства, той е и практически деецъ за доброчестината на своя народъ. Въ негово лице България е имала предъ руското обществено мнение единъ неуморимъ, съвестенъ, постояненъ и тактиченъ тълкувателъ на нейнитѣ страдания и стремежи и то презъ цѣли шестнадесетъ години. На този журналистически постъ,

поетъ отъ него видимо доброволно, сж го поставили и задържали пробуденитѣ общественно-национални сили на българския народъ, сжщитѣ ония сили, които бѣха направили отъ Д. Миладиновъ единъ пламененъ апостолъ-будителъ, а отъ С. Раковски — единъ горещъ, безпокоенъ революционеръ и политикъ, за да не изреждаме цѣлата плеяда народни труженици. Тогавашната българска действителностъ опредѣля прѣко братя Миладиновци жизнената задача и на Жинзифова — да популяризира българското дѣло предъ руситѣ, съ единствена цель да се спечели мощната подкрепа на Русия за освобождението на българитѣ отъ подъ игото. Какъ Жинзифовъ е изпълнилъ тази задача, се вижда отъ гореизложенитѣ данни: съ необикновено постоянство въ труда и възгледитѣ, съ рѣдка за тогавашната робска атмосфера почтенностъ въ мненията, съ беззаветна вѣрностъ и преданностъ на истината и на родината, съ целесъобразностъ и тактъ къмъ нашитѣ и чуждитѣ двигатели и съ забележително вѣрно схващане на възможноститѣ за извоюване свободата на България. „Най-простъ, най-скроменъ, най-безпретенциозенъ човѣкъ, чуждъ на всѣкаквъ блѣсъкъ, врагъ на всѣко фанфаронство и фразйорство“, както го характеризуватъ негови съвременници-руси*, „Жинзифовъ е билъ пропитъ отъ една своя дълбока и висока идея, Жинзифовъ е билъ човѣкъ на народното дѣло“. И когато неговата жизнена идея е на пжть сигурно да се реализува, тогава той напуска своя журналистически постъ и то за винаги, безъ да е могълъ самъ да установи, че неговиятъ животъ не е билъ „безплодна и пуста битва, лишена отъ всѣкакво добро“.** На 15. февруарий 1877 год., т. е. два и половина месеца следъ заповѣдта за мобилизация на руската армия (29. X. 1876) и два месеца преди обявяването на освободителната война, Жинзифовъ починалъ, пишейки усърдно пжтеводителя за руската войска по Македония. Смъртъта го е лишила не само отъ радостта да види Санъ-Стефанска България, но и отъ скръбта предъ последвалото разпокъсване на тая цѣлостна България, обемаща и Тракия, и Македония.

* Вж. Некролога за К. И. Жинзифова, печатанъ въ сп. Православное Обозрѣніе, 1877, мартъ, стр. 658-659.

** Вж. неговото стихотворение „Безсоница“, въ Изданието на М. Н. К. „Съчинения на Райко Жинзифовъ“, стр. 61, редове 19-20.

ГРАДЪ ОХРИДЪ.

ИСТОРИЧЕСКИ ОЧЕРКЪ.¹

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Ако въ ясенъ день тръгнете отъ Битоля на северозападъ, минете прохода Гявато и презъ градчето Ресенъ се качите на планинския върхъ Петрино, то предъ вашия погледъ се открива обширната живописна охридска котловина, окръжжена отъ високи и низки планини. Надъ себе си виждате лазурно, пълно съ слънчевъ блѣсъкъ небе, а долу — пѣстро и плодородно поле, свещения български гр. Охридъ, амфитеатрално разположенъ на осамотенъ двуглавъ хълмъ, и предъ него голѣмо, елипсовидно свѣтлосиньо езеро. Тая великолепна картина довежда зрителя въ възхищение и, приличанъ като отъ магнитна стрела, той бърза да слѣзне по-скоро отъ върха, да мине край буйнитѣ градини и лозя, съ които е нагиздено полето, да се изкачи на странния хълмъ и, любувайки се на чудната игра на слънчевитѣ лъчи въ кристалнитѣ струи на езерото, да се предаде на сладостно съзерцание... Високи стени (останки отъ стара крепостъ), на

¹ За миналото на гр. Охридъ сж давали откъслечни сведения разни пътешественици, историци и др. Следъ Балканската война у насъ се явиха исторически очерци за тоя градъ: на Г. Баласчевъ (въ Съвременна иллюстрация, год. II, бр. 23), на проф. А. Иширковъ подъ заглавие „Охридско езеро и градъ Охридъ“ (речь, държана на тържественото събрание на Българ. академия на наукитѣ презъ 1915 г.) и Д. Ласковъ („Църковенъ вестникъ“, 1916 г., бр. 41 42, 43).

Азъ се опитвамъ да дамъ по-пълненъ исторически очеркъ, като хвърлямъ погледъ върху всички по-важни епохи отъ историческото минало на Охридъ (отъ IV в. пр. Хр. до Балканската война) и се стремя да очертая политическия, икономическия и духовния му животъ. За турското робство използвахъ нѣкои сведения отъ ненапечатания още II томъ на своя трудъ „История на Охридската архиепископия“ и материали отъ XVIII и XIX в., които съмъ намѣрилъ въ Охридъ.

мѣста срутени, увѣнчаватъ хълма, на който унило се прострѣлъ градътъ. Източниятъ връхъ на хълма се украсява отъ катедралния храмъ „Св. Климентъ“ и едноименното класно градско училище. Западниятъ му връхъ е по-високъ и на него стърчатъ дебелиятъ стени на старовремско укрепление, наричано сега Горни Сарай, понеже тукъ е имало дворецъ на охридския властелинъ Джелядинъ бей. Кжщитъ сж разположени по дветъ половини на хълма и по полето край езерото. Градътъ се дѣли на квартали: Варошъ, Месокастро, Кошища, Воска, Влашки махали (горна и долна). Варошъ е старата и централна частъ на града и се намира вжтре въ крепостъта, на хълмовия склонъ къмъ езерото. Той се дѣли на много махали: Св. Димитрий и Челница (подъ катедралната църква „Св. Климентъ“); Панданосъ, Имаретъ и Св. Врачи (подъ Горни Сарай); Канео (вм. Камнево), Фардакъ, Геракомия, Болница (по брѣга на езерото). Канео се намира на западния край на хълма, който свършва съ стрѣмна невисока канара, вдадена въ езерото. Това мѣсто е твърде поетично и е любимо мѣсто на охридската младежъ за разходка. Оттукъ окото обхваща езерото въ цѣлата му величина (около 271 кв. клм.¹) и съ всичкитъ му околности. На югозападния брѣгъ едвамъ се мѣрка старовѣковниятъ бѣлостененъ манастиръ „Св. Наумъ“ и надъ него на изтокъ се издига планината Галичица. Малко на западъ отъ манастира, между планинитъ Гора и Мокра, край езерото, се бѣлѣе китната албанска паланка Поградецъ, а на северозападъ отъ Канео надзърта славното бѣлгарско градче Струга, родно мѣсто на великитъ бѣлгарски будители Димитъръ и Константинъ Миладинови. Задъ Струга се простира широко поле оросявано отъ тихия Дримъ, който, щомъ мине полето, бурно носи презъ албанскитъ канари бистритъ охридски води въ Синьо море.

Кварталътъ Месокастро е разположенъ на източния склонъ на хълма вѣнъ отъ крепостъта, а Кошища — въ политъ на северния склонъ на сжщия хълмъ. Задъ Кошища по пжтя за Струга, близо до езерото, се простира Воска, населена съ турци, а на изтокъ отъ Месокастро край езерото и по полето

¹ Д-ръ А. Иширковъ, Охридско езеро и гр. Охридъ (рѣчь, държана на тържественото събрание на Бѣлг. академия на наукитъ. презъ 1915 г.), София, 1915 г., стр. 6. Съ чунъ езерото може да се преплава надлъжъ въ 8 часа, а наширь въ 3—4 часа.

се намиратъ другитѣ турски махали (Търсье или Сазлъкъ, Сюрдюнъ махала, Сарай махала, Зулумия и пр.), Горна влашка махала и Долна влашка махала.

Днесъ Охридъ наброява около 12,000 жители, отъ които повече отъ половината сж българи. Кварталитѣ Варошъ, Месокастро и Кошища сж населени само съ българи. Тѣ сж прѣснати и въ дветѣ влашки махали.

Въ Охридъ има 16 църкви и църквички, отъ които 13 въ Вароша (катедралата Св. Климентъ, Св. Димитъръ, Св. Богородица въ Панданосъ; въ мах. Челница: Въведение Богородично, Св. Константинъ и Елена, Св. Врачи; въ мах. Болница: Успение Богородично, Св. Никола и Св. Климентъ; въ мах. Геракония: Св. София и Св. Никола; Св. Ив. Богосло въвъ Канео и Св. Врачи, която въ турско време бѣше оставена на гъркоманитѣ), Св. Богородица въ Месокастро, Св. Никола въ Долна влашка махала и Св. Георги въ Горна влашка махала. Много отъ варошкитѣ църкви сж доста стари, построени сж били преди турското робство. Съ своята архитектура, живопись и надписи тѣ гайнствено мѣлвятъ за нѣкогашното високо духовно-национално значение на града.

* * *

Охридъ, осемвѣковенъ български духовенъ центъръ, е твърде древенъ градъ. Разположенъ на голѣмия римски друмъ, наричанъ *Via Egnatia*, който свързвалъ Римъ презъ Адриатическо море и Дирахиумъ (днесъ Драчъ) съ Солунъ, и естествено укрепенъ, той винаги е заемалъ важно положение въ тази частъ на Балканския полуостровъ. Най-напредъ той става известенъ въ историята като главенъ градъ на областта Дасаретия (*Δασσαρήτις, ἰδος*)¹, населена отъ илирийското племе дасарети¹ (въ днешнитѣ котловини на езерата Охридско, Преспанско и Маликъ). Какъ се наричалъ тогава Охридъ, положително не се знае. Споредъ Дюканжевия каталогъ „*Oi ἀρχιεπίσκοποι Βουλγαρίας*“, той се именувалъ Сасарипа (*Σασσα-*

¹ *Pollybii histor. reliquiae, Parisiis editore Ambrosio Firmin-Didot, 1830, pag. 333, lib. V, cap. 108*: *κατέλαβεντο δὲ τῆς μὲν Δασσαρήτιδος Κροῶνιον καὶ Γεροῦντα.*

¹ Това племе е съществувало и въ римско време. Въ единъ голѣмъ камененъ надписъ отъ III в. сл. Хр. въ двора на охридската катедра „Св. Климентъ“ се говори, че *Δασσαρήτιοι* сж изпратили *Δρόντα κα(ι) Πίονος* като *προστάτην* (застѣпникъ) *πρὸν τὸν κόρον Αὐτ(ο)κράτο'ρ*

ρίλα, навѣрно вм. Δασσαρίλα или Δασσαρίνα)¹, обаче тоя паметникъ е отъ твърде късно време (XII в. сл. Хр.) и не е невъзможно неговиятъ съставителъ да е смѣсилъ името на областта Дасаретия съ името на главния ѝ градъ. Неизвестно кога, но явно, когато елинската култура е започнала да прониква въ Дасаретия, нейниятъ главенъ градъ е получилъ гръцкото име Лихнида — Λυχνιδός² (свѣтълъ, сияенъ), нареченъ така поради бистритѣ води на езерото, при което е разположенъ³. Употрѣявана била и формата Λυχνίς (ген. Λυχνίδος, асс. Λυχνίδα⁴).

Илирийскитѣ племена, въ това число и дасаретитѣ, сж водили люти войни противъ македонската държава, която упорито се стремела да ги покори. Отъ 358 г. пр. Хр., следъ

(римския императоръ) (у М. Δήμιτσα, *Η Μακεδονία*, I, стр. 371). Hahn мисли, че Σασαρήδιοι, Σασαράσιοι у Страбона не е печатна грѣшка, а двойна форма на племенното име Δασσαρίτιοι (*Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar*, въ *Denkschriften der kais. Akad. d. Wissenschaften, philosophisch-historische Classe*, Bd. XV, 130, заб. 2).

¹ У Gelzer'a, *Der Patriarchat von Achrida*, 6: ... ἐν Λυχνίδῃ, τῇ πάλαι μὲν Σασσαρίτῃ προσαγορευομένη...

² Въ единъ латински камененъ надписъ отъ III в. сл. Хр. въ Охридъ стои името на тоя градъ по гръцки Ἀπὸ Λυχνιδοῦ (у М. Δήμιτσα, *Η Μακεδονία*, I, стр. 334). Въ другъ камененъ надписъ, откритъ въ разрушената охридска църквичка „Св. Варвара“ (въ Варошъ, срещу кжщата на Писинови) жителитѣ на града се наричатъ Λυχνειδίων (ген. plur. отъ Λυχνειδίας, adiect. на Λυχνιδός) (Дήμιτσα, цит. съч., стр. 376). У византийския писателъ Малхъ се явява Λυχνηδός: византийскитъ военоначалникъ Сабинианъ, следъ победата си надъ готитѣ въ Кандавия (Драчко), ἐς τὴν Λυχνηδὸν ἀφικνεῖται (*Corpus script. hist. Byz.* I, p. 257; сжщо p. 250, 252 и др.). Въ краткото житие на Св. Климента (приписвано на охридския архиепископъ Дим. Хоматианъ) сжщо: περὶ τὴν Λυχνιδὸν (у Г. Баласчевъ, Климентъ епископъ словѣнски, кс⁶).

³ Срв. Λεξικὸν Τόπογίας καὶ Γεωγραφίας на Σ. I. Βούτυρα, I. A. Βρέτου καὶ Γ. Βαφειάδου, I, ἐν Κλει. 1859 г., стр. 842.

⁴ Polybii, pag. 626, XVIII. 30₁₂: ἔδωκαν δὲ καὶ Πλευράτῃ Λυχνίδα, но adiect. Λυχνιδίος: περὶ τὴν Λυχνιδίαν λίμνην (ib. pag. 333, V, 108₃), διὰ Λυχνιδίου πόλεως (ib. XXXIV, 12₇). Въ Дюканжевия каталогъ на бълг. архиепископи сжщата дума е употребена въ форма отъ I склонение: ἐν Λυχνίδῃ (отъ ἡ Λυχνίδα, ης). — Коя отъ дветѣ форми е по-стара не може да се установи. Λυχνίς е по-проста въ сравнение съ Λυχνιδός, за която може да се мисли, че се образувала подъ влияние на генетивната форма на Λυχνίς—Λυχνιδός, обаче твърде е възможно да е започнало да се употребява името ἡ Λυχνίς, следъ като се явило името ἡ Λυχνιδός, подъ влияние на нарицателното сжществително ἡ λυχνίς (ιδος)

ожесточената битка между македонския царъ Филипъ II и илирийския царъ Бардилисъ, и Лихнидското езеро е раздѣляло Илирия отъ Македония, като гр. Лихнида останалъ пограниченъ илирийски укрепенъ пунктъ¹. Тогава охридската околностъ е била гжсто населена и се радвала на благосъстояние, както може да се сжди отъ съобщението на Полибия, че македонцитѣ сж превзели четири града разположени около Лихнидското езеро Енхеланъ, Кераксъ, Сатионъ и Бии² и че въ II пр. Хр. въ Лихнида били сечени монети.³ По-късно Лихнида е влѣзла въ македонската държава⁴, а къмъ 200 г. пр. Хр. е паднала подъ римско владичество⁵. Следъ пълното завладяване на Македония отъ римлянитѣ (148 г. пр. Хр.), Лихнидската областъ е съставлявала частъ отъ новообразува-

което имало двояко значение: растение, чиито листове се употребявали за фитилъ на свѣтилници, и особенъ прозраченъ видъ камъкъ, отъ който правѣли свѣтилници (Σκ. Δ. Βυζαντίου, *Λεξικὸν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης* стр. 811), или бѣлъ мраморъ (добиванъ въ о. Паросъ), който блѣщѣлъ като лампа и отъ който старитѣ гърци сж правили най-хубавитѣ статуи (*Encyclopédie du dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, publié par M. Diderot, III édition. T. 20, p. 563). Тукъ е оказвало значително влияние и съзвучието на помп. отъ първата дума съ *genit.* отъ втората и тѣхната близостъ по значение: и дветѣ думи съдържатъ понятието свѣтлина. Названието *ἡ Λυχνιδὸς* ще да се явило по-рано и поради това, че то се образувало по-скоро като опредѣление на съществ. *λίμνη* (езеро), сир. като прилагателно име, както *λυχνίτης λίθος* (Σουίδας, *Λεξικὸν*, стр. 651), и географскиятъ терминъ *ἡ Λυχνιδὸς λίμνη* е означавалъ свѣтло езеро. Че и дветѣ имена: *Λυχνιδὸς* и *Λυχνίς* сж произхождатъ отъ старотракийски корень (вж. Българска гръцки, а не произхождатъ отъ старотракийски корень (вж. Българска мисль, год. II, кн. VII—VIII, стр. 489) показва тѣхната еднокоренностъ съ гръцкитѣ думи *λύχνος* (кандило, свѣтилникъ), *λυχνίδιον* (умалително отъ *λύχνος*, кандилце), *λυχνίτης*, *ον* и *λυχνίτης*, *ιδος* (Σκ. Δ. Βυζαντίου, *Λεξικὸν*, стр. 811).

¹ Вж. у Г. И. Кацаровъ, Царъ Филипъ II Македонски, 1922 г., стр. 123 и приложената карта.

² V, 108₈: Πλὴν ὅτε Φήλιππος... κατέλαβeto... τῶν δὲ περὶ τὴν Λυχνιδίαν λίμνην Ἐνχελάνας, Κέρανα, Σατίωνα, Βοιούς.

³ Вж. Н. А. Мушмовъ, Охридскитѣ монетарници, Макед. прегледъ, год. II, кн. 1, стр. 69.

⁴ Точната дата не е известна. Въ военния си походъ въ 344 г. противъ илирийския царъ Плевратъ, Филипъ II, макаръ и раненъ, е превзелъ много мѣста, но дали била и Лихнида, не се знае (ср. Г. И. Кацаровъ, цит. съч., стр. 191—192, заб. 1).

⁵ А. Иширковъ, Охридско езеро и гр. Охридъ, стр. 15.

ната римска провинция подъ название „Macedonia“ съ столица Thessalonica (Солунъ), а, следъ новото административно разпредѣление при императора Диоклетиана, гр. Лихнида билъ единъ отъ важнитѣ центрове на провинцията „Нови Епиръ.“

Християнството е проникнало въ Лихнида твърде рано, може би още въ края на I в., понеже, разположенъ на римския друмъ *via Egnatia*, той билъ въ оживени търговски сношения съ Римъ и Солунъ, гдето въ шестдесетѣ години на I в. е имало вече голѣми християнски общини. Самъ ап. Павелъ, първиятъ разпространителъ на християнството въ Балканския полуостровъ, казва въ посланието си къмъ римлянитѣ (гл. XV, 19): „Така щото отъ Иерусалимъ и наоколо даже до Илирика изпълнихъ съ проповѣдта на Христовото евангелие“. Ако тоя неуморимъ Христовъ проповѣдникъ е възнамѣрявалъ да отиде чакъ въ Испания, то едва ли той би се задържалъ да не проникне въ Илирия или да не насочи нататъкъ нѣкой свой сътрудникъ, както напр. Титъ, сигурно по негова поржка, е посетилъ Далмация (II Тимот. 4, 10). По предание, въ Лихнидската областъ е проповѣдвалъ християнството св. Еразъмъ отъ Антиохия, пострадалъ при импер. Диоклетиана.¹ Въ IV в. Лихнида е взимала живо участие въ борбата противъ ариянството. Нейниятъ епископъ Зосима е присѣствувалъ на свикания въ Сердика (днешна София) съборъ противъ ариянитѣ (343 г.).² Лихнидската църква е участвувала съ не по-малка ревностъ и въ борбата противъ по-сетнешнитѣ ереси. Така, лихнидскиятъ епископъ Антоний е присѣствувалъ на Халкидонския съборъ (451 г.) и въ 458 г. той е подписалъ посланието на епископитѣ отъ Новия Епиръ до византийския императоръ Львъ противъ монофизититѣ.³ Следъ него епископъ Лаврентий сжщо билъ единъ отъ доблестнитѣ поборници на православието. Той билъ въ близки

¹ Вж. Г. Баласчевъ, Климентъ еп. словѣнски, стр. XXXIII; Ив. Снѣгаровъ, Жития на народни светии, писани на охридско наречие съ гръцко писмо, Макед. прегледъ, год. I, кн. V—VI, стр. 29—30 и 33—34.

² П. Лепорскій, Исторія Θεσσαλονικискаго екзархата до времени присоединенія его къ Константинопольскому патріархату, С. П/бургъ, 1901 г., стр. 165. Понеже изданието на актоветѣ на църк. събори отъ Mansi не се намира въ никоя софийска библиотека, принуденъ съмъ да се ползувамъ отъ книгата на Лепорски.

³ Ib. стр. 331.

връзки съ римскитѣ папи Геласий (493—496) и Анастасий (+ 498), които водили решителна борба противъ византийския императоръ-монофизитъ Анастасий.¹ Между петимата православни епископи отъ Илирия, извикани въ 515 г. отъ импер. Анастасия на сждъ въ Цариградъ, билъ и престарѣлиятъ лихридски епископъ Лаврентий, който дълго време билъ държанъ подъ арестъ въ императорския дворецъ, но, макаръ и боленъ, не се боялъ да убеждава импер. Анастасия въ православието, до като билъ освободенъ и се върналъ въ катедралния си градъ, гдето умрѣлъ на възраст повече отъ 80 години.² И неговиятъ приемникъ Теодоритъ билъ защитникъ на православната вѣра. Въ 519 г. той заедно съ народа тържествено е приелъ легатитѣ на папа Ормизда, които пжтували по *via Egnatia* за Цариградъ и приемали въ общение съ римската църква ония епископи, който подписвали предложения отъ тѣхъ папски *libellus*, (формула на вѣрата).³

Подъ византийска властъ Лихнида била силна крепость и богатъ градъ. Малхъ изрично го нарича богатъ отъ древно време и щастлия градъ.⁴ Въ 479 г. готскиятъ кралъ Теодорихъ, въ походъ за адриатическата крепость Епидамносъ (Драчъ), се опиталъ да превземе Лихнида, обаче билъ отблъснатъ отъ жителитѣ, понеже — забелязва сжщиятъ Малхъ — градътъ „е разположенъ на укрепено мѣсто и е пъленъ вжтре съ извори и снабденъ отъ по-рано съ изобилна храна“.⁵ Сжщо и вар-

¹ Срв. *ib.* стр. 148.

² Marcellinus comes, у Migne, лат. сер. t. 51, стр. 939: *Laurentium praeterea Lychnidensem, Domnionem Serdicenssem, Alcissum Nicopolitanem, Gaianum Naïsitanum et Evangelum Pautaliensem, catholicos Illyrici sacerdotes, suis Anastasius praesentari jussit obtutibus.* Другитѣ били освободени, а задържанъ билъ *solus Laurentius Anastasium imp. in palatio pro fide catholica saepe convin cens, apud comitatum, ac si in exsilio relegatus, retentus est, mobiliorque deinde corpore, quam Constantinopolim advenerat, effectus. Nam septimo infirmitatis suae anno idem Laurentius fide sua (et) Christi gratia, in atrio Cosmae et Damiani sanatus est, pedibusque sistepe propriis grassibusque meruit confirmari suaequae dein patriae incolumis reddi, ubi major octogenario requiescit.*

³ Лепорскій, цит. съч., стр. 165.

⁴ *Corpus scriptorum Histor. Byzantiae*, pars I, p. 252: (*παλαιόπλουτος τε γὰρ αὐτὴ καὶ εὐδαίμων ἡ πόλις*).

⁵ *Ibid.* p. 250: *καὶ πρὸς μὲν τὴν Λυχνηδὸν ἐπελθὼν ἀπεκρούσθη, ἐπὶ ὄχρῳδῳ κειμένην καὶ πηγῶν ἔνδον πλήρη καὶ σίτον προεσόντος.*

варскитѣ нашествия следъ готитѣ не сж го засегнали чувствително, както това е станало съ други голѣми балкански градове. Славянитѣ, които масово се заселили въ тоя градъ и околността му, сж го запазили, но измѣнили само неговия етниченъ обликъ: една частъ отъ завареното население избѣгало въ адриатическитѣ градове или въ непристъпнитѣ албански планини, друга частъ е загинала въ време на славянското нашествие, а онази частъ, която е останала въ домоветѣ си — предимно селско — не следъ дълго се претопила въ славянската маса, Освенъ това славянитѣ сж промѣнили името на гр. Лихнида въ Охридъ. Поради дълбоката етнографска промѣна въ тази областъ, новото име се наложило и на гърцитѣ, макаръ че византийскитѣ писатели, въ възторга си отъ старогръцкото минало величие, сегизъ-тогизъ си спомняли за древното име *Λυχνιδός*.¹ Ако се приеме, че споменуваното въ византийскитѣ

¹ Анна Комнина казва, че Лихнида или по-точно Лихнидското езеро (*ἀπὸ τῆς Λυχνιδος λίμνης*) било преименувано въ Ахрида отъ варваритѣ, подъ които разбира българитѣ, понеже тя веднага отбелязва, че това станало по името на бълг. царь Мокъръ, после нареченъ Самуилъ (Ed. Bonpaе, II, p. 174).

Кога следъ славянското заселване се появило името „Охридъ“, не е известно поради липса на писмени известия. Пръвъ пжтъ това име се споменува въ акта на Цариградския съборъ отъ 879 г. (Голубинскій, Краткій очеркъ исторіи прав. церквей, стр. 58; А Иширковъ, цит. съч. стр. 16, заб. 1). Обаче не можемъ да се съмняваме, че то било употребявано поне отъ славянското население дълго време преди това, по всѣка вѣроятностъ, още въ половината на VII в., когато областитѣ на западъ отъ Струма и около р. Вардаръ се наричали и отъ византийцитѣ не първа и втора Македония, а Славиния. Името Охридъ се образувало независимо отъ наименованието на езерото, което въ X в. славянитѣ наричали „Бѣло езеро“ (на *бѣло* *бѣла* *бѣла* *бѣла* въ краткото слав. житие на св. Наума у Йор. Ивановъ, Бълг. старини въ Македония, стр. 52). Различни обяснения има за произхода на името Охридъ. За това вж. въ моята „История на Охр. архиепископия“ I, стр. 163—164, забел. 1; статията на проф. Л. Милетичъ въ Македонски прегледъ год. II, кн. 2, стр. 142—146; статията на проф. Ст. Младеновъ въ Българска мисль год. II, кн. VII—VIII, стр. 488—489. По всѣка вѣроятностъ, името Охридъ (*Охридъ*, въ *Охридъ* въ славянския преводъ на краткото гръцко житие на св. Климента и въ славянския преводъ на неговата служба у Г. Баласчевъ, Климентъ еп. слов. стр. кѣ 6 и 7, стр. лж 121) е видоизмѣнение на старогръцката дума Лихнида, осмислено отъ славянското население въ свръзка съ разположението на града върху *хримъ*.

Относно това, че Охридъ се намира на сжщото мѣсто, гдето била Лихнида, вж. Нанп, цит. съч. Bd. XV, S. 134; А. Иширковъ, цит. съч., стр. 13 и моята Ист. на Охр. арх. I, стр. 163—164, заб. 1.

извори славянско племе берзити или бързити (*βερζῆται*) е населявало срѣдната частъ на западна Македония, гдето се срѣща племенно име бързаци (Велешко, Прилѣпско, Битолско и Кичевско)¹, то княжеството на това племе Берзития (*Βερζητία*), противъ което въ 773 г. е предприелъ походъ българскиятъ ханъ Телеригъ², ще да е обхващало и охридската околностъ.³ По всѣка вѣроятностъ, и охридскитѣ славяни сж взимали участие въ общия походъ на македонскитѣ славяни противъ Солунъ въ 676 г.⁴

Дълбокъ мракъ покрива живота на Охридъ следъ заселването на славянитѣ — презъ VI, VII, VIII и тритѣ четвърти на IX в. Сѣкашъ той изчезналъ отъ историческата сцена. Останалъ вжтре въ славянското море, което залѣло Балканския полуостровъ, той билъ откъснатъ отъ тогавашния цивилизованъ свѣтъ и отъ гледище на последния той, както и цѣлиятъ полуостровъ, билъ оварваренъ. Обаче не миналъ безплодно цѣлиятъ този нѣколковѣковенъ тъменъ периодъ. Старата култура не била унищожена, а само разнебитена. Следъ като заседнало новото население, нейнитѣ елементи започнали постепенно да проникватъ въ него и да му възбуждатъ склонностъ да бжде нейнъ двигателъ. Заедно съ това е разпространявала своето влияние върху славянитѣ и християнската църква, която въ Македония до славянското нашествие била твърде добре организирана. Наистина, славянската буря значително я ослабила, тя се намирала въ положението на островъ срѣдъ грамадно езическо море; но, запазила своя животъ, тя се стремилла постепенно да се разшири срѣдъ славянската маса. Следъ като славянитѣ заседнали, избѣгалитѣ епископи и низши духовни лица се връщали и нови християнски проповѣдници се явявали. По тоя начинъ въ половината на IX в., когато западна Македония и южна Албания влѣзли въ състава на българската държава (при князь Пресияма), охридското славянско население било вече християнско и въ Охридъ ще да е имало епархийски архиерей (грѣцки, зависимъ отъ цари-

¹ М. Дриновъ, Съчинения, т. I, 306.

² В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава, т. I, ч. I, стр. 230.

³ А. Иширковъ, цит. съч., стр. 15.

⁴ Споредъ житието на св. Димитъръ Солунски, въ тази обсада на Солунъ отъ макед. славяни сж участвували и берзититѣ (М. Дриновъ, Съчинения, т. I, стр. 305).

градския патриархъ). Следъ учредяването на Българската църква при князь Бориса (870 г.), Охридъ сжщо е билъ епархийски центъръ и единъ отъ главнитѣ градове на българската провинция Кутмичевица¹. Известенъ е охридскиятъ епископъ Гавриилъ, който е участвувалъ заедно съ други епископи отъ България въ Цариградския съборъ презъ 879 г.², а пространното житие на св. Климента³ съобщава, че въ негово време въ Охридъ⁴ е имало съборна, сир. катедрална църква⁵.

Охридъ особено е започналъ да се издига, когато въ 886 г. князь Борисъ е изпратилъ въ Кутмичевица великия Кирилометодиевъ ученикъ Климентъ за проповѣдникъ и учителъ. Климентъ твърде е обикналъ гр. Охридъ заради неговата очарователна природа и възприемчиво население. Той често го е посещавалъ, тукъ той ималъ подаренъ отъ князь Бориса дсмъ, гдето си отдъхвалъ, и по-сетне украсилъ града съ една хубава църква и единъ манастиръ. Много отъ неговитѣ ученици ще да сж били отъ Охридъ, и тѣ ревностно му сътрудничели въ превода на богослужебни и други църковни книги. Неговиятъ манастиръ „Св. Пантелеймонъ“ въ Охридъ билъ срѣдище на усилена книжовна дейность. Климентъ не е забравялъ Охридъ и когато станалъ велички епископъ (893 г.), а отъ време на време го навещавалъ, и тукъ го заварила смъртта (916 г.) съгласно съ неговото горещо желание, изказано предъ бълг. князь Симеона. Така, Охридъ е станалъ голѣмъ български книжовенъ и културенъ центъръ, не по-малко важенъ отъ столицата на българската държава Велики Преславъ. За издигането му е спомогнало и подвижничеството на Климентовия другаръ Наумъ край Охридъ: основаниятъ отъ него манастиръ „Св. Архангелъ“ на южния охридски брѣгъ билъ лжчезарно просвѣтително огнище. Гробоветѣ на св. св. Климента и Наума, на които отъ рано народътъ е приписвалъ чудодейна сила, сж направили отъ Охридъ и български религиозенъ центъръ, който привличалъ поклонници отъ разни краища на България. Тайнственото сияние,

¹ За нейнитѣ граници вж. Г. Баласчевъ, Климентъ еп. словѣнски, стр. XXII, В. Н. Златарски, История на бълг. държава, т. I, ч. II, стр. 228 и моята Бълг. първоучителъ св. Климентъ Охридски. (Отпечатъкъ отъ годишника на Соф. университетъ, Богосл. ф-тъ IV), стр. 58.

² Голубинскій, Краткій очеркъ исторіи правосл. църквей стр. 53; *Δελιχάνη, Πατριαρχικὸν ἑγγράφον*, III, 897.

³ Miklosich, Vita St. Clementis, XXIII, 28.

излъчвано отъ манастиритѣ на двамата първоучители, винаги е насочвало душата на охридското население къмъ висшия свѣтъ, като е подбуждало мнозина да се предадатъ на подвижничество край китнитѣ брѣгове на Охридското езеро и да строятъ църкви или манастири въ околността на града. Наистина, не може да се посочатъ стари църкви и манастири, построени тукъ тъкмо презъ Х в., макаръ и да има следи отъ такива¹, но при все това може да се допусне, че населението е проявявало ревностъ въ храмостроителство, като имаме предъ видъ неговото дълбоко благоговение предъ дѣлото на своитѣ първоучители и естествения копнежъ у ученицитѣ на последнитѣ да имъ подражаватъ.

Културната дейностъ на Климента и неговитѣ ученици сж издигнали гр. Охридъ до такъва висота въ очитѣ на македонскитѣ българи, които следъ смъртъта на българския царъ Петъръ (969 г.) започнали яростно да се борятъ противъ Византия, че въ края на Х в. (между 990 и 1000 година), при царъ Самуила, тоя градъ е станалъ постоянна столица на Западното българско царство, което до тогава било промѣнило четири столици (Срѣдецъ, Воденъ, Мъгленъ и Прѣспа). Несъмнено, за това политическо възвишение на Охридъ е съдействувало, както проф. Иширковъ изтъква, и стратегичното му мѣстоположение: ограденъ отъ четири страни съ високи планини и разположенъ на високъ хълмъ, той билъ лесно защитимъ²; обаче скоропреходно би било неговото величие, както и онова на предишнитѣ четири западно-български столици, ако жителитѣ му не се отличавали съ високо национално съзнание и ако още при Самуила той не е билъ българско културно срѣдище.

Охридъ билъ столица и на Самуиловитѣ приемници Гавриилъ Романъ и Иванъ Владиславъ.

Въ сжщото време, когато Самуилъ е премѣстилъ столицата си въ Охридъ, тукъ е била установена и българската патриаршия, която, основана отъ царъ Симеона въ Преславъ, следъ падането на източна България се е мѣстила отъ градъ въ градъ въ останалата независима западна България.³ Пър-

¹ Вж. В. Иширковъ, Охридско езеро и гр. Охридъ, стр. 18.

² Цит. съч., стр. 19.

³ Вж. за това Голубинскій, цит. съч., стр. 46; В. Н. Златарски, История на бълг. държава, I, ч. 2, стр. 659; моята „История на Охр. архиеп.“ II, стр. 9—15 и 57.

виятъ известенъ намъ български патриархъ въ Охридъ билъ Филипъ¹.

За съжаление, въ Охридъ не сж запазени веществени останки отъ Самуилово време, но не може да се допусне, че Самуилъ, който е украсилъ Прѣспа съ дворецъ² и патриаршеска църква³, ималъ и дворецъ въ Сетина⁴, се грижелъ само за укрепяването на новата си столица, а не и за неговото благоустройство и украса. Не е невѣроятнo, че той и патриархътъ имали желание да дадатъ на Охридъ изгледъ на столица не по-долна отъ старата българска столица Преславъ. Освенъ великолепни дворци тукъ ще да сж били построени и църкви, следитъ отъ които обаче е скрилъ сетнешниятъ буренъ исторически животъ на тоя градъ⁵. Твърде е възможно, че и въ Охридъ, както въ Прѣспа, Самуилъ е построилъ патриаршеска църква. Наистина, въ Охридъ още отъ Климентово време е имало три църкви и една отъ построенитъ отъ Климента, споредъ неговото житие, после, когато Самуилъ е пренесълъ столицата си въ Охридъ, е станала „архиепископска“, сир. патриаршеска; но тази била малка и не отговаряла на величието на българската патриаршия, та може да се мисли, че следъ известно време Самуилъ е построилъ друга църква за тази целъ⁶.

¹ Въ Дюканжевия каталогъ у Gelzer'a 'Der Patriarchat von Achrida, S. 6.

² Кедринъ, Ed. Bonnæ, p. 436.

³ П. Н. Милюковъ, въ Извѣстія Русскаго археол. института въ Константинополе, 1899 г., IV, стр. 53.

⁴ Кедринъ, Ed. Bonnæ, p. 466. Вж. и p. 460, гдето се говори, че Самуиловиятъ синъ Гавриилъ е ималъ дворци въ Битоля.

⁵ Срв. А. Иширковъ, цит. съч., стр. 18.

⁶ Милюковъ допуска, че тази църква е съществуващиятъ и сега охридски храмъ „Св. София.“ За основание му служи архитектурното сходство между Самуиловата „велика църква“ на преспанския островъ Ахилъ и охридската „Св. София.“ (Вж. Извѣстія Русск. археол. инст. въ К/лѣ, 1899 г., IV вып. I, стр. 86-87). Противъ това предположение стои съобщението въ Дюканжевия каталогъ (отъ XII в.), че църквата „Св. София“ била построена отъ архиеп. Левъ (встѣпилъ на престола къмъ 1037 г.). Обаче това известие не отрича възможността, ктиторството на архиеп. Левъ да се е състояло въ преустройство и разширение на нѣкоя стара църква или на самата патриаршеска църква, която, вследствие на голѣмото българско въстание въ 1040 г., може да е пострадала, както презъ второто бълг. въстание въ 1073 г. е станало съ преспанската църква „Св. Ахилъ“ (Кедринъ-Скилица, Ed. Bonnæ, p. 719).

Въ 1018 г., следъ убийството на царъ Иванъ Владиславъ (февруарий 1018 г.) подъ стениѣ на Драчъ, цѣлото Самуилово царство заедно съ гр. Охридъ е паднало подъ византийска властъ. Това е станало, следъ като византийскитѣ императоръ Василий Българоубиецъ е приелъ условията за капитулация, които вдовицата царица Мария му писмено е предложила чрезъ българския патриархъ Давидъ.¹ Следъ като подчинилъ Струмица, Скопье, Щипъ и Просекъ, завоевателятъ се отправилъ въ Охридъ, гдето, споредъ византийския хронистъ, билъ посрещнатъ отъ цѣлия народъ (*τοῦ λαοῦ παντός*) съ хвалебни пѣсни и „ржкоплескания“.² Императорътъ влѣзълъ въ царскитѣ дворци и дигналъ всичкото богатство, което тамъ намѣрилъ: много пари, корони съ бисери, златоткани дрехи и 100 центинарии³ ковано злато. Цѣлата тази плячка той е раздалъ на войската си, която била на лагеръ до Охридъ.⁴ Следъ като оставилъ голѣмъ гарнизонъ въ Охридъ и поставилъ за началникъ малоазийския грѣкъ Евстатий Дафномилъ, човѣкъ жестокъ и лукавъ,⁵ императоръ Василий е отишълъ въ лагера си, гдето му били доведени българската царица Мария и всички останали въ столицата членове на царския родъ: двама сина (Траянъ и Радомиръ)⁶ и шестъ дѣщери на Ив. Владислава, не-

¹ Кедринъ, II, Ed. Bonnae, 467.

² Ibid., 437—468. Споредъ сжщия хронистъ импер. Василий II билъ посрещнатъ съ пѣсни (*μετὰ ᾠδῶν καὶ ᾠδῶν*) и въ Скопье, Щипъ и Прогенъ. Понеже известieto изхожда отъ византийски източникъ, то може да се мисли, че не е безъ преувеличение; обаче, имайки предъ видъ, че народътъ билъ изтощенъ отъ дългитѣ войни и изгубилъ вѣра въ своитѣ ржководни срѣди вследствие вгнездената въ тѣхъ нравствена поквара (вж. за това В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава, I, ч. 2, стр. 772—774 и моята „История на Охр. архиеп.“ I, стр. 42-43), имайки предъ видъ сжщо и обстоятелството, че въ българскитѣ редове имало силно пораженско движение, отъ което били увлѣчени много бѣлгари и на чело на което стоялъ патриархъ Давидъ, то може да се приеме, че народътъ посрещналъ покорителя съ облекчително примирение.

³ 1 центинарий = 100 литри (Suidae Lexicon, vol. II, 209, 18; Du Cange Glossarium, ad scriptores mediae et infimae graecitatis. I, 633).

⁴ Кедринъ, II, Ed. Bonnae, 468.

⁵ Сжщиятъ, който по-сетне измѣнически е извадилъ очитѣ на последния защитникъ на българската независимостъ, войводата Иваца (вж. у В. Н. Златарски, Историята на българската държава I, ч. 2, стр. 780—784).

⁶ Споредъ Кедрина (II, ed. Bonnae, 463), тѣ били трима, и Иванъ Владиславъ ималъ всичко 6 синове; а деволскиятъ епископъ Михаилъ

законниятъ Самуиловъ синъ Траянъ, две дъщери и петима синове на Гавриила-Романа, най-голѣмиятъ отъ които билъ слѣпъ, понеже Ив. Владиславъ му билъ извадилъ очитѣ, следъ като убилъ родителитѣ му.¹ Макарь и да се отнесълъ благосклонно къмъ царското семейство, завоевателятъ обаче веднага ги поставилъ подъ надзоръ, докато следъ малко време (следъ като усмирилъ тримата Ив. Владиславови синове и Иваца) ги завелъ съ себе си въ Костуръ и отъ тамъ заедно съ дветѣ Самуилови дъщери, които му били представени, ги изпратилъ въ Цариградъ.² Василий II е сриналъ укрепленията на Охридъ, за да не би като голѣмъ центъръ да станѣлъ огнище на българско въстаническо движение.³ При все това Охридъ, ако и развѣнчанъ политически (той билъ превърнатъ въ обикновенъ провинциаленъ градъ), е останалъ духовно културенъ центъръ на България (отъ Адриатическо море до Черно море и отъ Дунавъ до стенитѣ на Сѣръ, Солунъ и Лариса).⁴ Щадейки достойнството на българския народъ и желаейки да го

(въ 1118 г.) изброява петима Ив. Владиславови синове (у В. Prokič, Die Zusätze, S. 34, № 49), отъ които тримата по-голѣми Прусианъ или Пресианъ, Алусианъ и Ааронъ сж избѣгали въ планината Томоръ (до гр. Бератъ). Ако се смѣтне съобщението на еп. Михаила за по-достовѣрно, то царица Мария се явила предъ завоевателя съ двамата си по-малки сина. (Ср. В. Н. Златарски, цит. съч., стр. 778, заб. 2).

¹ Кедринъ, ed. Bonnæ, II 469.

² Кедринъ II, ed. Bonnæ, 469 и 474.

³ Кедринъ — Скилица ed. Bonnæ, II, стр. 717: *Βασίλειος ὁ βασιλεὺς κατήλωσεν ταύτην μέγαν κέντρον ὀρειδόμενος πρὸς ἀποστασίαν τὰ ἐν αὐτῇ (Охридъ) τῶν Βουλγάρων βασιλεία.*

⁴ Този фактъ не говори въ полза на мнението, че една отъ голѣмитѣ причини за слабостта на Самуиловата държава било обстоятелството, че столицата се задържала въ охридскопрѣспанската областъ (А. Иширковъ, Охридско езеро и градъ Охридъ, стр. 19). Ако Охридъ е могълъ да бжде до 1185 г. националенъ центъръ на България въ нейнитѣ граници при Самуила, то той не ще да е билъ лишенъ отъ силата да бжде и здравъ центъръ на българската държава, както по-рано Плиска и Преславъ близу единъ вѣкъ сж били притегателни държавни центрове за македонскитѣ славяни, макаръ и да сж се падали твърде на страна отъ тѣхнитѣ земи. И Римъ е билъ твърде далече отъ своитѣ източни владения, но ги държалъ подъ своята власть цѣли вѣкове. Необходимо било само българскитѣ ржководни кржгове да сж запазѣли патриотическия ентузиазъмъ, който тѣ сж проявили въ първитѣ години на борбата противъ Византия, да не се поддавали на византийскитѣ интриги и злато и да сж превъзхождали упорития си противникъ по во-

привърже къмъ Византия, Василий II не само не посегналъ на независимостта на Българската патриаршия въ Охридъ, а я утвърдилъ съ три хрисовула, като замѣнилъ само името „патриаршия“ съ „архиепископия“.¹ На Охридъ билиподчинени духовно 31 епархии (сегашнитѣ области Македония безъ Солунъ и Сѣръ, Албания, Епиръ, частъ отъ Тесалия, Стара Сърбия, Сръбското кралство въ границитѣ му до 1912 г. и Българското княжество до Съединението въ 1885 г.). Така, Охридъ, групирайки около себе си по-голѣмата частъ отъ Балканския полуостровъ, станалъ въ Византийската империя такъвъ важенъ църковенъ центъръ, каквито сж били Цариградъ, Антиохия и др.

Презъ време на българското въстание въ 1040 г. драчко-дебърскитѣ въстаници по всѣка вѣроятностъ сж влѣзли въ Охридъ, гдето и ще да сж провъзгласили за български царь своя войвода Тихомиръ, който скоро билъ измѣстенъ отъ вожда на въстаналитѣ въ Нишъ и Скопье българи Петъръ Делянъ, като билъ убитъ съ камъне². Не се знае, дали Охридъ е билъ столица на освободена България до потушването на въстанието презъ 1041 г. При второто българско въстание (1073 г.) Охридъ, своевременно напуснатъ отъ византийския стратегъ Марианъ, тържествено посрещналъ въстаницитѣ на чело съ Петрила и призналъ за свой господарь зетския князь Константинъ Бодинъ, провъзгласенъ за български царь отъ скопскитѣ велможи начело съ Георгия Войтеха въ Призренъ³. Въ

енно изкуство, дипломация и организаторска способностъ. Въ книгата си „Произходъ и характеръ на Самуиловата държава“ (отпечаткъ отъ годишника на Соф. университетъ, Юрид. ф-тъ, кн. XX, стр. 81—105) Н. П. Благоевъ подробно излага причинитѣ за падането на Самуиловото царство, но едва ли е основателно мнението му, че най-голѣмата грѣшка на Самуила и братята му била, че премѣстили бълг. столица отъ Мизия въ Македония, която „била изложена отъ всички страни на неприятелски нападения и нашествия“ (стр. 87—88). Въ X. вѣкъ Мизия е била по-несигурна база, отколкото Македония, защото тя е била изложена на нападения отъ югъ и северъ — отъ Византия и варваритѣ. Това се подвърждава отъ факта, че Източна България съ Преславъ е паднала 46 години преди падането на Западна България.

¹ Вж. за това подробно въ моята „Ист. на Охр. архиеп.“ стр. 54-55.

² Кедринъ, Ed. Bonnæ, II, 523—529. Тихомиръ билъ българинъ отъ днешна сръдна Албания или охридско-дебърския край. Той се отличавалъ съ мъжеството и съ ума си (Кедринъ, Ed. Bonnæ, II, 528).

³ Кедринъ — Скилица, Ed. Bonnæ, II, стр. 717: *ὁ μὲν οὖν Πετρούλος τῇ Ἀχρίδι παραβαλὼν καὶ ταύτην ἐξ ἐφόδου ἐλὼν οὐκ ᾔσχετο τετελείωτο ἀλλ' ἐρείλιον ἐκείτο... ἔνθα καὶ ὑποδεχθεὶς φιλοτίμως τὸν αὐτοῦ τε κόριον ἀναγορεῦσαι παρὰκενύσας τοὺς ἐγχωρίους.*

стремителния походъ на Петрила отъ Охридъ къмъ Деволъ и Костуръ ще да сж участвували и много охридски българи, защото Петрилъ е превзелъ Костуръ „съ безбройно множество българи“ (*μετὰ πλήθους Βουλγάρων ἀνυθήτου*) и се готвѣлъ за война съ Византия.¹

Несполучливото въстание въ 1040 г. е влошило положението на Охридъ: данъцитѣ му се увеличили и билъ лишенъ отъ правото да има архиепископи-българи. На архиепископския престолъ, както и на епархийскитѣ катедри въ България, византийскитѣ императори взели да поставятъ гърци, което продължило, до като Охридъ се намиралъ подъ византийска властъ. При все това Охридъ не е изгубилъ значението си за българския народъ. Макаръ и да съзнавали, че сж чужденци за своето паство и да сж били опора на византийското владичество, тѣзи охридски архиепископи се стараели да защитаватъ българитѣ отъ произволитѣ на византийскитѣ власти и силно сж отбранявали независимостъта на Охридската архиепископия, като съ гордостъ се наричали архиепископи на България (*ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας* или *ἀρχιεπίσκοπος πάσης Βουλγαρίας* — на всички България)² и нѣкои отъ тѣхъ се стремили да научатъ и българския езикъ.³ Старобългарската книжнина продължавала да съществува въ Охридско. Ние нѣмаме охридски старобългарски паметници отъ XI и XII в., но паметницитѣ отъ XIII в. (Охридскиятъ апостолъ и октоихъ, Болонскиятъ псалтирь, Слѣпчанскиятъ апостолъ), говорятъ както и други по-рано сж изтъквали, за книжовна дейностъ на старобългарски езикъ презъ предишнитѣ вѣкове. Двамата най-учени и най-бележити охридски архиепископи Теофилактъ (въ края на XI в.) и Димитъръ Хомагианъ (презъ първата половина на XIII в.) сж ни оставили пламенни апологии за автокефалностъта на Българската охридска църква противъ домогванията на цариградскитѣ патриарси. За да направятъ още по-неуязвима църковната независимостъ на Охридъ, отъ 1156 г. неговитѣ кириарси почнали да се наричатъ „архиепископи на Първа Юстиниана и всички България“ (*ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας*), като съ това прокарвали фикцията, че Охридъ билъ

¹ Pag. cit.

² Вж. повече въ моята „Истор. на Охр. архиеп.“ I, стр. 301—302.

³ Ibid., стр. 249.

Адриатическо море до Одринъ и отъ Шаръ до Бѣло море. Тогавашиятъ охридски архиепископъ Димитъръ Хоматианъ е вѣнчалъ за царъ епирския деспотъ Теодоръ Комнинъ. Нѣмаме известие, где е станало това важно политическо събитие, но могло е да се извърши или въ солунската митрополитска църква, защото Теодоръ се коронясалъ следъ като превзелъ Солунъ отъ латинцитѣ, или въ охридската архиепископска църква. Първоначално Теодоръ е предложилъ на солунския митрополитъ Конст. Месопотамитъ да го короняса и следъ неговия отказъ се обърналъ къмъ охридския архиепископъ. Имайки предъ видъ, че архиеп. Димитъръ Хоматианъ никога не е смѣталъ Солунъ за подведомственъ на своя престолъ и че той, като добъръ канонистъ, не би извършилъ свещенодействие въ чужда епархия мимо волята на нейния канониченъ духовенъ началникъ, то по-вѣроятно е, че Теодоръ Епирски билъ коронясанъ въ Охридъ. Не е възможно да се установятъ придобивкитѣ на Охридъ отъ това събитие, но писмата на Дим. Хоматиана, които сж единственъ изворъ за историята на този градъ подъ Теодора Епирски, ни убеждаватъ, че презъ това време неговото морално влияние било твърде голѣмо: тукъ идвали да се сждятъ при архиепископа по духовни и граждански дѣла отъ разни мѣста на епирската държава, отъ разна възраст и полъ¹.

Отъ 1246—1259 г. Охридъ е минавалъ ту подъ епироти, ту подъ никейци, до като въ 1259 г. никейскиятъ военначалникъ, после императоръ, Михаилъ Палеологъ го присъединилъ окончателно къмъ византийската империя. Въ тоя периодъ на византийското владичество Охридъ билъ значителна византийска крепостъ въ Македония. Византийскитѣ императори се стремили да го привържатъ къмъ империята, като крепили неговата църковна независимостъ и се грижели за подигане религиозното му значение, назначавайки за архиепископи лица образовани, които се отличили съ борбата си противъ движението въ Цариградъ за уния съ папата, и правейки подаръци за охридскитѣ храмове. Въ 1295 година великиятъ етериархъ, Прогонъ Сгуръ, зетъ на византийския

¹ Вж. повече въ моята „История на Охрид. архиеп.“ I, стр. 128-129 и въ спис. „Духовна култура“, 1926 г. кн. 28 и 29, 30 и 31, Брачното право на Охр. архиепископия въ XIII в.

императоръ Андроникъ Палеологъ, и жена му Евдокия сж издигнали на свои срѣдства красивата и голѣма църква „Св. Богородица“ (сегашната катедрала „Св. Климентъ“), на която подарили и плащаница съ Христовото разпятие. Сжщо и тъстъ му Андроникъ Палеологъ подарилъ на охридския архиеп. храмъ скъпоценна плащаница съ погребението Христо-во. А охридскиятъ архиепископъ Григорий пластично изразилъ духовното величие на Охридъ, като ремонтиралъ и разширилъ въ 1317 г. църквата „Св. София“ и направилъ въ нея изященъ амвонъ, който сега възхища ценителитъ на изкуството.¹ 998

И презъ второто византийско иго Охридъ етнично е останалъ такъвъ, какъвто е билъ и преди, сир. български. Макаръ че сега той билъ повече легитименъ, отколкото презъ първото византийско иго, обаче той не изгубилъ своето национално съзнание, и гръцкиятъ езикъ, разпростра-няванъ отъ архиепископитъ, които почти всички сж били гърци (знае се само за Константинъ Кавасила, че билъ отъ „Илирия“, вѣроятно Албания), и отъ византийскитъ чиновници, не можелъ да направи завоевания вънъ отъ охридскитъ храмове (съ училищата при тѣхъ) и канцелариитъ, т. е. ималъ само официална и литургийно-книжовна употреба. Така се обяс-нява, че презъ това време се явяватъ старобългарски преводи на краткото Климентово житие и неговата служба.² Колко повърхностно е било гръцкото влияние, говорятъ и гръц-китъ надписи на църкви отъ втората половина на XIV в.³ Предъ придобитото подъ византийска властъ величие на Охридъ се преклонилъ и новиятъ завоевателъ на западна Македония (къмъ 1335 г.), сръбскиятъ владетелъ Стефанъ Душанъ, та въ 1346 г. е поканилъ охридския архиепископъ Николай съ Синода му да участвува въ свикания отъ него църковенъ съборъ, който провъзгласилъ сръбския архиепископъ за патриархъ, и въ коро-нацията му. Сръбскиятъ царъ гледалъ на Охридъ като на строго православенъ центъръ и считалъ участието на неговия архиепи-скопъ за равнодостойно съ участието на цариградския патриархъ, който не му давалъ благословение да се провъзгласи за царъ и го отлжчилъ отъ църквата заедно съ сръбския патриархъ и подчиненитъ му архиереи.

¹ Вж. надписитъ въ моята „История на Охр. архиепископия“, I, стр. 159—160 и 213.

² Срв. Г. Баласчевъ. Климентъ еп. словѣнски, стр. LXXVII

³ Вж. моята „История на Охр. архиеп.“ I, стр. 347.

Отъ 1366 до 1394 г. Охридъ е билъ подъ властѣта на прилепскитѣ крале Вѣлкашинъ (бившъ сръбски областенъ управителъ) и Крали Марко, като е придобилъ такъво централно църковно значение за държавата, каквото е ималъ по-рано три пѣти (при бѣлг. царь Самуила, деспота Стрѣза и Теодора Епирски). Тукъ ще да е сѣкълъ монети охридскитѣ великъ жупанъ Андрей Гропа.¹

Подъ сръбска властъ Охридъ е билъ освободенъ отъ единъ отъ разпространителитѣ на грѣцкото влияние — византийската администрация. Официаленъ държавенъ езикъ билъ вече църковно славянскитѣ и съ това се подготвила почва за проникване на славянската грамотностъ въ тоя градъ. При Вѣлкашина и Крали Марка имало още по-благоприятни условия за тоя процесъ, макаръ че трѣбва да се признае, че Охридъ не можалъ да се освободи отъ вѣковната си традиция, установена вследствие на дългото византийско робство, да подѣржа грѣцкия езикъ за официаленъ въ църквата.

Презъ кратковременното сръбско владичество (около 30 години²) Охридъ не претърпѣлъ никаква етнографска промѣна, той си оставалъ чиста бѣлгарска цѣлина. Сръбско население не е било преселвано въ Охридъ, сръбската администрация, която се състояла и отъ мѣстни хора, не е можала да упражни никакво национално влияние върху масата, която е продължавала да се нарича бѣлгарска, може би сега бугарска, подъ влияние на сръбскитѣ езикъ като държавенъ езикъ. Етничното различие между Македония и Сърбия било главното благоприятно условие, за да се образуватъ въ македонскитѣ земи отдѣлни независими държавици (Прилепското кралство и деспотствата Сѣрско на Вѣлкашиновия братъ Углешъ, Велбуждско на Драгашъ и Константинъ Деянови, Костурско-Воденско на Хлапена, Солунско на Богдана Лютица).

Къмъ 1395 г. следъ загинването на Крали Марка при Ровине въ боя съ турцитѣ противъ влашкия вѣйвода Мирчо³,

¹ Н. А. Мушмовъ, Охридскитѣ монетарници, Макед. прегледъ, год. II, кн. 1, стр. 71.

² Разбирамъ владичеството на Стефана Душана и Уроша IV, защото после Македония е била отдѣлна държава, която, макаръ и да е била образувана отъ сръбски властелинъ, била съ противосръбски тенденции и съ стремежъ къмъ утвърждение на своето съществуване въ мѣстното население.

³ Споредъ изследването на сръбина Джордже Радойичъ, битката при Ровине съ Мирча Влашки е станала не на 10 октомврий 1394 г.,

Охридъ е падналъ подъ турска властъ. Той е билъ за-
взетъ отъ турцитѣ безъ да окаже особено съпротивление,
може би, защото Крали Марко е билъ васалъ на султана. Тур-
ското владичество е внесло етнографска промѣна въ Охридъ
въ смисълъ, че въ него, главно вънъ отъ крепостта, по по-
лето, взело да се заселва турско население, което е спъвало
увеличението на християнитѣ, колкото повече се усилвало
неговото политикоикономическо господство въ страната. Презъ
XVII в. християнскиятъ елементъ въ Охридъ, изглежда, билъ
доста намаленъ, ако се приеме за достоверно известието, че въ
1664 г. тамъ имало всичко 7 малки енории съ 30 църкви и 140 кж
щи, които се намирили въ днешния Варошъ и Месокастро¹. Обаче
турското владичество е спомогнало въ XV и XVI в. Охридъ много
да се издигне като духовенъ и икономически центъръ на
западната половина на Балканския полуостровъ. Това е ста-
нало, понеже охридскитѣ архиепископи сж умѣли да пече-
лятъ благоволенieto на турскитѣ султани. Тѣ успѣли да раз-
ширятъ своята юрисдикция върху Видинската и Софийската
епархии, които до падането на Търново принадлежали на
Търновската патриаршия², както и въ свободнитѣ отежд-
дунавски войводства — Влашко и Молдава³. Къмъ полови-

а на 17 май 1395 г. (Вж. Листина манастира Петре проф. Богословлье,
орган правосл. богосл. факултета у Београду, год. II, свез. 4, 1924 г.,
стр. 294).

¹ Списъкъ на тѣзи енории е видѣлъ Hahn въ св. Климентовия
кодексъ на 22 стр. Тѣ сж били следнитѣ:

- 1) енория съ 5 църквички и 26 кжщи,
- 2) τῶν ἁγίων ἀναργύρων (св. Безсребреници или св. Врачи) 6 цър-
квички и 18 кжщи,
- 3) τοῦ ἁγίου Νικολάου καὶ Γεροκόμου (Геракомия) 7 църквички и
18 кжщи,
- 4) Μπόλνιτσα εἰς κάτω πόρτα (Долна порта) съ 2 църкв. и 23 кжщи,
- 5) Θεοτόκος ἢ Τζελλνιτза καὶ (αἱ) ἁγιοὶ Νικόλαος (Челница) съ 2 църкв.
и 22 кжщи,

6) Τῶν παράδων τὸ κάμερο ἁ. Νικόλαος (Канео) съ 4 църкв. и 11 кжщи.
7) τῆς κυρίας Θεοτόκου Κάμερο (Каменско) съ 1 църкв. и 24 кжщи.
Основателно е мнението на Hahn, че този голѣмъ брой църкви е
остатъкъ отъ срѣднитѣ вѣкове, когато византийскитѣ градове обичали
да се украсяватъ съ много храмове, както напр. въ Атина преди тур-
ското робство е имало 365 църкви (Reise durch die Gebiete des Drin und
Wardar, Denkschriften der kais Akad... Bd. XV, 120 и забел. сжщата стр.)

² Вж. сп. „Минало“, кн. 1, 1909 г., стр. 6—8.

³ Вж. Starine, XII, стр. 254.

ната на XV в. тѣ си подчинили и епархиитѣ на унищожената отъ турцитѣ Ипекска патриаршия. Опитътъ на смедеревския епископъ Павелъ (въ 1530 г.) да въстанови Ипекската патриаршия билъ тутакси осуетенъ отъ влиятелния предъ турскитѣ власти охридски архиепископъ Прохоръ¹. Вѣроятно, сжщиятъ тоя архиепископъ е успѣлъ да подчини духовно на Охридъ всички православни колонии въ Далмация и източна Италия (Апулия, Калабрия и Венеция) и о. Сицилия Малта и др.² Поради това значение на Охридъ тукъ е имало турска монетарница презъ твората половина на XVI в. и началото на XVII в.³

При такова разширение на Охридската архиепископия, смѣло може да се каже, че Охридъ е билъ за православния негрѣцки свѣтъ това, което Цариградъ е билъ за грѣцкия народъ.

Ние нѣмаме сведения за сношенията между отдѣлнитѣ части на Охридския диоцезъ съ своята митрополия, обаче нѣкои факти отъ XVII в., даватъ да се разбере, че тѣзи сношения сж били оживени и не само на църковна основа, а и на политическа. По силата на това въ началото на XVII в., поради влошеното положение на християнитѣ въ Турция, Охридъ е станалъ огнище на революционно движение въ Европейска Турция. На чело на това движение е стоялъ охридскиятъ архиепископъ, Атанасий⁴, който е работилъ да организира всички поробени християнски народности (българи, албанци, грѣци и власи) за общо въстание и нападение на Цариградъ. За тая цель той е влѣзълъ въ оживени сношения съ Венеция⁵ и Неаполитанското кралство,⁶ които обаче му отказали да помогнатъ съ своя войска.

Къмъ началото на XVIII в. революционното брожение като че ли пакъ се подновило: видни охридчани заедно съ сакелария Константина били обвинени, че сж били въ връзка съ Венеция, заради което нѣкои отъ тѣхъ сж били заточени отъ

¹ Византійскій Временникъ, III, стр. 119. Иор. Ивановъ, Охридската патриаршия и сръбскитѣ сепаратизмъ презъ XVI в., в. „Миръ“, бр. 7155, стр. 4.

² Период. списание, кн. III, 1882 г., стр. 132.

³ Вж. Н. А. Мушмовъ, Охрид. монетарници, Макед. прегледъ год. II, кн. I, стр. 74-76

⁴ Вж. за неговата биография у Н. И. Милевъ, Охридскиятъ патриархъ Атанасий и скитанията му (1597—1615) въ Известия на Историческо дружество въ София, 1922 г., кн. V, стр. 117, 118.

⁵ Славянскій сборникъ, т. III, стр. 13—17.

⁶ Н. Милевъ, цит. сп., стр. 119—120, 126—128.

турскитѣ власти¹. При все това презъ XVIII в. революционниятъ поривъ е продължавалъ сегизъ-тогизъ да пламва. Така, охридскиятъ архиепископъ Иоасафъ (родомъ отъ Мосхополъ) е водилъ преговори съ австрийския императоръ за общи действия на австрийцитѣ и християнитѣ въ Турция, като недвосмислено е поставилъ за главно условие да бжде признатъ отъ австрийския императоръ за неговъ васаленъ владетель на освободенитѣ провинции².

Въ края на XVII и презъ XVIII в. гр. Охридъ е водилъ още и упорита борба противъ фенерското влияние въ Охридския диоцезъ. Неустрасимиятъ и мждъръ вождителъ на тази борба билъ сжщиятъ архиепископъ Иоасафъ. Съ цель да усили племенната гордостъ на охридското паство, той е организиралъ широко печатно разпространение на споменитѣ за Св. Седмочисленици. Иоасафъ е основалъ въ гр. Мосхополъ печатница, която е разпространявала низъ Македония и Албания църковнитѣ служби на св. Климента и св. Наума, съставени отъ древнитѣ охридски архиепископи, както и нови пѣснопѣния за сжщитѣ, които били съставени отъ тогавашни писатели и църковни пѣснотворци, като драчкия митрополитъ Козма (известно време мѣстоблюстителъ на охридския престолъ)³, иером. Григорий Константииниди⁴ и др.

Съ победата, нанесена отъ архиепископа Иоасафа надъ фанариотската партия, и съ поправянето финансирѣ на Охридската архиепископия отъ сжщия ще да се подигнало и благосъстоянието на града. Икономическата сила на еснафитѣ отъ разни занаяти е била материалната опора, на която била заздравена независимостта на Охридската църква противъ настоячивитѣ домогвания на Цариградската патриаршия. Това се вижда отъ живото участие на представители на промишленото и търговско съсловие въ църковнонародния съборъ отъ 1719 г. противъ натрапника архиеп. Филотей⁵, сжщо така и отъ това, че пастирското послание на архиеп. Иоасафа отъ сжщата година е отправено и до *ἐκκλῆσιαι προαρχατευταί... καὶ*

¹ Вж. у Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, S. 83—84, Urk. XXXII 10—19.

² Kanitz, Serbien, historisch-ethnograf. Reise, Leipzig, 1868 г., стр. 202.

³ Г. Баласчевъ, Климентъ еп. словѣнски, стр. LXXVI.

⁴ Вж. ржкописъ № 589 на Соф. нар. библиотека.

⁵ Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, S. 83, Urk. XXXII, 9.

*προτομαῖστορες κατὰ πᾶσαν τέχνην*¹. Новиятъ великолепенъ палатъ, построенъ въ Охридъ отъ архиеп. Йоасафа, е усилявалъ естетичния вкусъ на гражданитѣ и сигурно е подбуждалъ по-богатитѣ отъ тѣхъ да си строятъ хубави и високи кжщи. Това, естествено, е създавало поминъкъ за много работни сили. Освенъ това луксътъ, на който все повече взели да се поддаватъ охридчани, особено женитѣ, е увеличавалъ производството на занаятчиитѣ, следователно и на тѣхнитѣ материални срѣдства.

Обаче къмъ 60-тѣ години на XVIII в. луксътъ билъ твърде голѣмъ и не съответствувалъ на стопанската мощъ на гражданитѣ. Заради това на 28. февруарий 1759 г. охридскитѣ свещеници (9 души) и по-първитѣ граждани (50 души) съставили на гръцки езикъ съгласително, съ което забранили лука на женитѣ, като вреденъ за града, а именно: 1) заповѣдвали на женитѣ да не носятъ атласени дрехи, кожухъ, джубе, шапче, алени дрехи, както и да не кичатъ шапчетата си съ везани цвѣтя и сѣрма, нито да се труфатъ съ жълтици или бисери и други украшения на главата и гръдитѣ си, нито да везатъ клябоданъ на шалваритѣ си, и 2) опредѣлили родителитѣ да не даватъ за прикя повече отъ 5 чифта чорапи и 15 кърпи. За нарушителитѣ на това предписание била опредѣлена 20 аслани (гроша) глоба.

Подписалитѣ тоя актъ му придавали голѣмо значение та го поставили въ кодекса на архиепископията, за да има сила въ всѣко мѣсто и време².

По-късно, следъ унищожението на архиепископията, навѣрно 1768 г. 1. априлъ³, било свикано общогражданско съ-

¹ Ib. S. 89, Grk. XXXV, 6—7.

² Този актъ билъ преписанъ и издаденъ отъ I. G. v. Hahn въ книгата му „Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar“, въ Denkschriften den kaiserlichen Akademie der Wissenschaften philosoph-histori Classe 1869. Bd. XVI, S. 169—170.

³ Датата на документа не е пълна: *απ-ηρ* (17—8), но понеже въ него се говори за решението отъ 1759 г., то несъмнено той е съставенъ следъ тази дата и то на 8-та година отъ нѣкое отъ следващитѣ десетолѣтия на XVIII в. (1768, 1778, 1788 и пр.), — въ всѣки случай следъ унищожението на Охридската архиепископия. Това се потвърждава и отъ обстоятелството, че въ този актъ духовниятъ началникъ на Охридъ се нарича просто архиерей (*ἐμπροσθεν τοῦ ἀρχιερέως*), а не архиепископъ или патриархъ, както народътъ го е наричалъ. Азъ отнасямъ акта къмъ

бране отъ свещеницитѣ и мирянитѣ и подъ председателството на епархийския архиерей билъ съставенъ актъ, съ който се забранявало да се даватъ и опредѣленитѣ въ акта отъ 1759 г. брачни подаръци (5 чифта чорапи и 15 кърпи), а се постановявало: 1) да се дава обичайниятъ даръ само на родителитѣ и кума, а на шаферитѣ, готвача, килерджията, гайдаджията и добитъка, който носѣлъ прикята, както било обичай до тогава — по една кърпа; и 2) обржчението да става въ църква, а не въ дома на годеницата съ многолюдно увеселение, и да се дава кърпа само на свещеника.¹

Съ унищожението на Охридската архиепископия въ 1767 г. билъ нанесенъ непоправимъ мораленъ и материаленъ ударъ на гр. Охридъ. Лишенъ отъ своята църковна независимостъ и подчиненъ на Цариградската патриаршия, даже отъ достойнството да бжде митрополитска катедра, той престаналъ да бжде вече центъръ на духовенъ животъ. Цѣло десетилѣтие той се намиралъ подъ ведомството на драчкия митрополитъ и едвамъ въ 1776 г., съединенъ съ Прѣспанската епархия, е станалъ седалище на гръцки митрополитъ, който се титулиралъ не *ὁ Ὁχριδῶν* (охридски), а *ὁ Προβλῶν* (преспански) или понѣкога *ὁ Προβλῶν καὶ Λαхριδῶν*² или само *ὁ Λαхριδῶν*³, но по-често *ὁ Προβλῶν*⁴, съ цель да подържа въ съзнанието

1768 г., защото, ако приемемъ друго десетолѣтие, твърде голѣмо ще бжде разстоянието между тоя актъ и акта отъ 1759 г.: достатъчни били 9—10 години, за да се почувствувала твърде силно вредата отъ предишното решение за прикята. При това въ въпросния актъ има изрази, които даватъ да се разбере, че не е било отдавна, когато е било взето решението отъ 1759 г.: 1) встъплението и заключението му е сжщото, както онова на акта отъ 1759 г.; 2) тамъ се казва: „отъ сега отсѣкохме о ния казани (к. н.) петъ чифта чорапи и 15 кърпи, които се даваха, да не се даватъ.“

¹ I. G. v. Hahn, цит. съч., S. 170.

² *Ἁρχιμ. Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων, τόμος τρίτος, σελ. 902, № 1577,*

³ Така наричатъ охридскитѣ свещеници митрополита Исаия въ едно заявление до него,

⁴ Въ писмото си отъ 10. февруарий 1812 г. до охридския митрополитъ Калиника иерокириксътъ икономъ Даниилъ (съставителътъ на Четвероезичника) се обръща: *τὸν πανερώτατον καὶ σεβασμιώτατον μοι γέροντα ἄγιον Προβλῶν κύριον κύριον Καλλίνικον*; сжщо и охридскитѣ свещеникъ Стефанъ Наумовъ за охридския митрополитъ: *παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου Προβλῶν*. Въ писмото си отъ 1840 г. митроп. Калиникъ се титулира *ὁ Προβλῶν*. На неговия приемникъ Иосифа охридчани сж изпратили писмо

на паството си мисълта, че бившата столица на автокефалната Българска църква безвъзвратно е изгубила своето значение. Въ противовесъ на гр. Охридъ Фенеръ се стараелъ да издигне въ църковно отношение южномакедонскитѣ градове Костуръ и Струмица, чиито митрополити най-много сж работили за унищожението на Охридската архиепископия и сж получили за това титула екзархъ.

Отъ охридскитѣ граждани въ края на XVII в. (1690 г.) сж известни висшитѣ чиновници въ охридската архиеп. канцелария: хаджи Ангелъ, Георги Емануилъ, Нико Недовъ, Нинко, Нико Стамовъ, Никола попъ Захариевъ, Апостолъ попъ Митревъ, Митре Балковъ, Димитъръ Размовъ¹, въ 1719 г. сакеларий свещ. Константинъ². А къмъ време на унищожението на Охридската архиепископия преданието посочва фамилията Баласчеви, отъ която, споредъ него, е произхождалъ последниятъ охридски архиепископъ Арсений, и първенцитѣ Буяръ Лигдо, Станчо бей и Нейко Челеби като виновници за падането на Охридската архиепископия. Въ единъ поменикъ, воденъ на гръцки отъ единъ охридски свещеникъ, който е действувалъ къмъ това време³, се споменуватъ след-

съ адресъ: *Πρὸς τὸν πανιερώτατον καὶ θεοπρόβλητον Ἀρχιεπίσκοπον Πρεσβῶν Κόρινθον Ἰωσήφ* (Тѣзи сведения черпя отъ единъ ржкописенъ сборникъ на охридския свещеникъ Стефанъ, който намѣрихъ въ Охридъ). Приемникътъ на Иосифа Дионисий сжщо се подписвалъ *ὁ Πρεσβῶν* (ibid.), но и *ὁ Ἀχριδῶν* (въ едно свое послание отъ 1849 г., което се намира у мене; вж. и факсимилета на неговия подписъ у протоиерей Ив. Гошевъ, Стари записки и надписи [въ Годишника на Богосл. факултетъ при Соф. държ. университетъ, VI, стр. 314—342]). Сжщо и известниятъ презъ църковната борба охридски митрополитъ Мелетий: въ митрополитския печатъ отъ 1850 г. се чете: *Πρεσβῶν Μητροπολίτης* (съ тоя печатъ е завѣренъ надписа на Охридската митрополия отъ 1864 г. 22. II. до енорийския свещеникъ въ с. Лактине попъ Матей върху заявлението на Менка Грую Йовева отъ сжщото село и сжщата година; вж. и прот. Ив. Гошевъ, ib. стр. 342); въ 1862 г. Мелетий се подписалъ *ὁ Πρεσβῶν καὶ Ἀχριδῶν* (факсимиле у прот. Ив. Гошевъ, ib. стр. 342), а въ едно окръжно до охридскитѣ свещеници отъ 14. май 1866 г. писано въ Струга, само *ὁ Ἀχριδῶν* (писмото се намира у мене).

¹ Вж. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida*, S. 112—113, Фамилии Нинкови и Размови сжществуватъ и сега въ Охридъ.

² Ib. S. 83, 14: *ἐν ἱερεῦσι σακελλάριον κὺρ Κωνσταντῖνον Ἀχριδηνόν*; вж. и по-горе стр. 112

³ Тоя поменикъ намѣрихъ въ Охридъ. Гръцкитѣ имена предавамъ по правописа на съставителя.

нитѣ охридски граждани: 1) Илко Тошковъ (*ὁ ἴλκο τόσχο*) (въ 1754 г.); 2) Апостолъ (въ 1754 г.), който водилъ дъщеря на Илко Тошковъ; 3) Константинъ Коция Петрооглу (*Κωνσταντίνος κότσια πέτρο-ογλοῦ*) († 18 януарий 1755 г.), замръзналъ при с. Горица на пѣтъ отъ с. Търпейца (*ἀπὸ τὴν τὰρ-πέητσα*) за въ кжщи въ Охридъ; 4) Георго Янчевъ¹ (*γεωργ. εἰὸς τοῦ ἱαντζε*) († 6 априлъ 1768 г.); 5) Константинъ, синъ на логотета Нико Дедовъ (*Κωνσταντίνι εἰὸς τοῦ 'νικὸ νίκο δέδου*)² († 31 декемврий 1758 г.); 6) жена му Малахама (*διὰ τὴν μακάριτιν μαλάχᾶμα·εἰ συνβιας τοῦ κὺρ Κωνσταντίνι νίκο ὁ γλ'ι-δέδου*) († 19 януарий 1758 г.); киръ Станчо³ (*ὁ κὺρ στάντζος*) († 18 януарий 1758 г.); Никола, синъ на Дебранеца (*νίκοла εἰὸς τοῦ δέβρον*) († 2 януарий 1768 г.); 7) Иванъ, синъ на Константинъ Герасимовъ³ (*Ἰὼαν — εἰὸς τοῦ-Κωνσταντίνι γερασίου*) († 26 септемврий 1755 г.); 8) Христо Робеооглу⁴ (*Χρίστο-ρόβεογλῆ*) († 4 февруарий 1756 г.); 9) Размо Нѣмиотъ (*Ράμο-νέμιот*) († 11 февруарий 1756 г.); 10) попъ Димитрий, чредникъ въ „Великата църква“ (архиепископската „Св. Климентъ“) († 21 мартъ 1756 г.); 11) Иванъ Хаджиоглу († 6 априлъ 1756 г.); 12) Неико Кюрчи отъ охридското с. Елшани († 8 априлъ 1756 г.); 13) Георги Димо Бодлевъ (*γεωργι δίμο ἡγουν μπότλε*) († 6 януарий 1757 г.); 14) попъ Никола Скопаковъ (*πᾶ. κὺρ νίκοла-ἡγουν-σκόπακ*) († 6 февруарий 1757 г.). Въ края на XVIII в. се явява охридскиятъ сакеларий Стефанъ, съ когото билъ близъкъ приятель съставительтъ на четвероезичния речникъ сакеларий Даниилъ отъ Мосхополъ и, който, по всѣка вѣроятность, по молба на попъ Даниила, е превелъ българската частъ на речника му.⁵

¹ Сега сѣществува фамилия Янчеви. Кжщата, гдето се помѣщава Охридската митрополия, принадлежи на тази фамилия.

² По всѣка вѣроятность, този логотетъ е сѣщиятъ, който се споменува въ списъка на чиновницитѣ при охрид. архиеп. канцелария отъ 1690 г., издаденъ по преписа на Г. Бодлевъ отъ Гелцера (цит. съч., с. 112) подъ името: † ὁ μέγας λογοθέτης Νίκος Νιέδου. Ако е тѣй, то Гелцеръ погрѣшно е преписалъ отъ оригинала презимето на логотета като *Νιέδου* вм. *Δέδου*.

³ И днесъ въ Охридъ има фамилия Герасимови.

⁴ Прадѣдо на известнитѣ семейства Робевѣ въ Охридъ и Битоля.

⁵ Вж. у мене „Нови данни за българщината въ Македония“, сп. „Македонски прегледъ“, год. I, кн. 4, стр. 55—56 и рецензията на Л. Милетичъ, сѣщо тамъ, стр. 105—106.

* * *

Охридчани не могли лесно да се помирятъ съ фенерското иго. Къмъ 80-тѣ години на XVIII в. прѣспанскиятъ владика Исаия билъ обвиненъ предъ Цариградската патриаршия, че е смушавалъ архиереитѣ отъ диоцеза на бившата Охридска архиепископия, и затова билъ привлѣченъ подъ сждъ. Той се разкаялъ и билъ простенъ отъ патриаршията, която, като признала малодоходността на Прѣспанската епархия, е присъединила къмъ епархията му и Охридската, до тогава „лишена отъ архиерейско застъпничество“ (*καὶ τὴν ἐπαρχίαν Δυχνίδος ἀποικοδοῦσαν ἀρχιερατικῆς προστασίας*). Исаия е далъ на патриаршията писмено обещание (*ὕποσχετικὸν*) отъ 29 октомврий 1776 г., завѣрено отъ царигр. патриархъ Софроний и синоднитѣ архиереи, че отъ сега нататкъ ще бжде крайно миренъ и послушенъ, ще пази привилегиитѣ на „вселенския“ престолъ, както всички останали негови събратя, ще плаща безпрѣкословно (*κατ' οὐδὲν λέγων ἢ ἀντιφερόμενος*) царския данъкъ (мирие) за дветѣ епархии и тѣхнитѣ дългове и никога не ще си позволи тайно или явно, прѣко или косвено, да възбужда събратята си въ епархиитѣ на нѣкогашната Охридска архиепископия или неговитѣ пасоми противъ Великата църква. Ако престъпи това обещание, да бжде лишенъ отъ дветѣ епархии и анатемосанъ отъ патриаршеския Синодъ¹.

Макаръ че не се казва ясно въ този документъ, каква целъ точно е преследвалъ Исаия, и последниятъ се старае да представи обвинението за клевета на злонамѣрени хора, обаче все въ основата на обвинението е имало нѣщо истинско, защото самъ Исаия казва въ обещанието си, че е подпадналъ подъ справедливия гнѣвъ на Църквата (Царигр. патриаршия) и билъ удостоенъ съ прошка, следъ като молилъ за милость и се разкаялъ (*μετάνεμος γερόμενος*). Сетне мотивътъ, че му била дадена и Охридската епархия поради малодоходността (*τὸ ὀλιγοπρόσοδον*) на Прѣспанската, ни навежда на мисълта, че Исаия ще да е оправдавалъ увлѣчението си къмъ смутъ съ своето лошо материално положение. Въ що се състоялъ опитътъ на Исаия, не е мжно да се сетимъ, щомъ той е билъ обвиненъ като „смушавачъ съществуващето по Божия милость въ тишина положение“ (*συγχύζοντα*

¹ *Δελτικόν*, III, стр. 900—902, № 1577.

δῆθεν τὴν θείαν ἐλέει ἐν ἡσυχίᾳ κατὰστασιν) на архiereитѣ отъ диоцеза на бившата Охридска архиепископия. Очевидно, той е агитиралъ между тѣхъ за възстановление на тази архиепископия. Това е било твърде възможно, като се има предъ видъ, че презъ това време още е имало живи отъ епархийскитѣ архiereи на унищожената Охридска архиепископия и че въ Охридъ, лишенъ даже отъ архiereй, е имало хора, които мечтаели за възвръщане на църковната независимост и могли да спечелятъ на своя страна и финансово затруднения Исаия Прѣспански.

Обаче следъ като Исаия е заелъ Охридската епархия, макаръ че съ посланието си отъ 16 февруарий 1779 г. той е заплашилъ съ епитимии всѣки свой противникъ¹, охридският клиръ е въстаналъ противъ него, по всѣка вѣроятностъ, поддържанъ и отъ граждани. Не е известно, що е причинило това недоволство: дали, задето Исаия е капитулиралъ предъ цариградския патриархъ и охридчани били разочаровани отъ него; или задето по негово настояване Охридъ билъ подчиненъ на незначителната прѣспанска катедра и съ това се почувствувалъ още повече униженъ, отколкото следъ унищожението на неговата църковна независимостъ, когато билъ подчиненъ на драчкия митрополитъ? Изглежда, митрополитъ Исаия временно се оттеглилъ отъ Охридъ, до като успѣлъ да усмири непокорния клиръ. Сакеларий Стефанъ (сжщиятъ, съ когото кореспондиралъ попъ Даниилъ Мосхополецьтъ) и енорийскитѣ свещеници Христо (въ Месокастро), Иванъ (въ Месокастро), Константинъ Малданъ (Μαλδάνης), Наумъ Манчевъ (Μαντζέδουλης) и Георги Ункапаноглу (Οὐγκαπάνουγλης) чредникъ въ катедралната църква (ἐφημέριος τῆς μητροπόλεως) отъ името на цѣлия охридски клиръ подали прошение до митрополита Исаия за прошка². Тѣ употрѣбаватъ разни ласкателни думи, за да го умилюватъ. Прощението започва съ обръщението: *Τὴν ὑμετέραν πανερότητα καὶ λογιώτατον καὶ θεοπροβλήτον μητροπολίτην τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως, ἁγίῳ Δουκιδῶν κῶ κῶ Ἡσάι(α) οἱ ἱερεῖς καὶ κληρικοὶ μικροὶ τε καὶ μεγάλοι μετ' εὐλαβείας ἀσπάζομεν) τὴν δεξιάν.* Просителитѣ се подписали *τῆς ὑμετέρας πανερότητος δοῦλοι ταπεινοὶ εἰς τοὺς ὁρισμὸν πρόθυμοι* (смирени слуги, готови на разпоредбитѣ на Ваше Високопреосвященство), и първиятъ отъ тѣхъ сакеларий Стефанъ е повторилъ пакъ *δοῦλος ταπεινός* предъ името си, следъ което прибавилъ

¹ Вж. *Δελακάνη*, III, 862.

² Това прошение намѣрихъ въ попъ Стефановия сборникъ.

προσκυνῶ, а другитѣ — *ταπεινῶς προσκυνῶ* (смирено се покланямъ). Тѣ се покланятъ на митрополита си до земята (*ἕως ἔδαφος*) и се притичатъ къмъ неговото милосърдие (*δράμωμεν εἰς τὰ φίλελεήμονα σπλάγχνα*), като тѣхенъ пастиръ и общъ баща (*ὡς κοινός μας πατήρ*), „незлобенъ и непаметозлобенъ“, да приеме молбата имъ, която тѣ изказватъ „съ горещи сълзи“ и целувайки нозетѣ му¹ въ името „на своитѣ състрадателни и славни родители“² и въ името на великото си звание, като му благопожелаватъ за тази добрина къмъ тѣхъ Богъ да го възвеличи и удостои съ по-горна епархия, и го увѣряватъ, че неговото добро име не ще изчезне, а ще се предава отъ поколѣни на поколѣние. Претърпѣли много злини вследствие оскърблението, нанесено на митрополита³, тѣ съзнаватъ, че „посещението“ на митрополита въ Охридъ е било въ тѣхна полза⁴ и че съгрѣшили, защото не поискали веднага отъ него едно опростително писмо (*συγχωρητικὸν καὶ εὐχρητικὸν σου γράμμα*). Но тѣ горчиво се разкайватъ за това. „Съгрѣшихме — заявяватъ тѣ — : никой не е безгрѣшенъ, само Богъ. Съгрѣшихме като човѣци и заблуждаващи се и заради това искаме отъ всичката си душа (*ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ διανείας*) да изпратишъ едно опростително писмо до насъ и до мирянитѣ, за да се утешимъ и ние нещастнитѣ, дето останахме толкова време безъ пастиръ и го търсихме день и нощ“.

Прошението не е датирано, но не е написано по-късно отъ м. май 1790 г., защото въ една бележка (вѣроятно, на попъ Стефана) отъ 8 май 1790 г. въ сжщия ръкописенъ сборникъ, гдето се намира въпросното писмо, единъ отъ подписалитѣ прошението, чредникътъ на охридската катедрална църква попъ Георгий, се споменава като умрѣлъ.⁵

¹ ὅλοι μὲ κοινὴν γνώμην μικροὶ τε καὶ μεγάλοι καὶ ἀσπάζομεν τὰ ἱχνη τῶν ποδῶν σου.

² Изглежда, митроп. Исаия ще да билъ родомъ отъ близко до Охридъ мѣсто, та родителитѣ му сж били известни на охридскитѣ свещеници.

³ διὰτὶ πολλὰ ἐστοχάσθημεν καὶ ἐγνωρίσαμεν ὅπου ἀφ' οὗ ἐμίσησες... πολλὰ κακὰ μας ἐπανεβηκαν καὶ ἐχώθημεν εἰς τὸν λάκκον... (δὲν ἔ) χοιμέν που κεφαλὴν κλίνει ἐξ ἁμαρτιῶν μας.

⁴ ἐδωκιμάσαμεν τὴν ἐπίσκεψίν σου ὅπου ἦταν βοήθεια πρὸς ἡμᾶς.

⁵ Σημαδεύω 1790 μαΐου ἡ ἡμέρα τετάρτη τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐπλήρωσεν τὸ κοινὸν χρόος ὁ μακαρίτης (κ. н.) πατὴρ Γεώργιος ἐφημέριος τῆς μητροπόλεως τῆς πολιτείας Ἀρχηγός. (Правописъ запазенъ).

Следъ това поражение, до 60-тѣ години на XIX в. нѣма никакви сведения, дали охридскитѣ граждани пакъ сж направили опитъ за противодействие срещу фенерското иго. По всичко изглежда, че ржката на цариградския патриархъ била здраво сложена върху Охридъ, и този е мирувалъ, но безъ да изгуби съзнание за своето достойнство. Ако митрополитъ Калиникъ¹ е билъ охридски митрополитъ 41 година (отъ 15 мартъ 1802 г. до м. априлъ 1843 г.)², този фактъ показва не, че народътъ билъ забравилъ миналото, а по-скоро, че митрополитъ Калиникъ е действувалъ съ нуждния тактъ за да привърже охридското гражданство къмъ себе си.³ Калиникъ, грѣкъ отъ Галиполи, не билъ шовинистъ, не преследвалъ славянската служба тамъ, гдето не е била изчезнала. Често свещеницитѣ въ Охридъ сж чели евангелието въ църква на охридски говоръ и даже въ присѣствие на Калиника били произнасяни проповѣди на български, а само написани съ грѣцка азбука, напр. отъ учителитѣ Гьорше Поповъ въ 1829 г., Дим. Миладиновъ въ 1830 г., Ян. Стрезовъ отъ 1840 г. нататкъ. При погребението на свекървата на Арса Стрезова (К. Шапкарева баба и майка на Ян. Стрезовъ), учителтъ и църковенъ пѣвецъ Дим. Мокранинъ е изпѣлъ предъ Калиника на мѣстенъ бѣлг. езикъ пѣсенъта „Придите послѣднее цѣлованіе дадимъ“. Въ времето на Калиника охридскитѣ свещеникъ Анастасъ (после и изповѣдникъ)⁴ е извършвалъ цѣла църковна служба на охридски бѣлг. говоръ⁵.

Не е преувеличение, ако кажемъ, че чаровниятъ споменъ за миналото духовно величие на Охридъ се предавалъ отъ поколѣние на поколѣние чрезъ пѣсни и предания и е вълнувалъ душата на всѣки охридчанинъ до

¹ Той е наследилъ Киприяна, който билъ приемникъ на Исаия (Еерски, Нѣколко кратки бележки по състоянието на западнитѣ македонци, 1890 г., София, стр. 5, заб. 1).

² *ib.*, стр. 5 и 32. Патриаршията го назначила за охридски митрополитъ още презъ октомврий 1801 г. (*ib.* стр. 5). Калиникъ билъ погребенъ въ Янковецкия манастиръ (до Рѣсенъ) при стечение на охридскитѣ първенци и много народъ (*ib.* стр. 32).

³ Срв. моята „Унищожението на Охридската патриаршия и влиянието на елинизма въ България“, въ Макед. прегледъ, год. II, кн. 3, стр. 87, заб. 4.

⁴ Вж. въ идната кн. 2 на Макед. прегледъ, год. IV, стр. 67.

⁵ К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки. . . . Бѣлг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 277.

умиление. „Нашата патрикана“ — тѣзи думи сж били произнасяни съ благоговение и звучели, у едни по-ясно, у други по-тъмно като свещенъ заветъ за ново битие. Наистина, въ Охридъ както и въ другитѣ български градове гръцката образованостъ се е усилвала, даже нѣкои първенци взели да се наричатъ гърци, да се стремятъ да говорятъ и пишатъ по гръцки, обаче народната маса, особено женитѣ въ града и селското население сж пазѣли като светиня родния си езикъ и народното си чувство. И подъ фенерско иго народътъ е продължавалъ да се нарича български. Затова ипекскиятъ патриархъ Василий Бъркичъ въ своето описание за Турция отъ 1771 г. казва, че мнозинството отъ населението въ Охридъ сж българи.¹ Сжщо и попъ Даниилъ въ 1793 г. нарича домашния езикъ на охридския свещеникъ Стефанъ български.² Даже ония, които имали гръцко образование, не сж знаели добре гръцкия езикъ, както се вижда ясно отъ постановленията на Охридската община противъ лука, отъ попъ Стефановия сборникъ, отъ гореспоменатия анонименъ поменикъ и др. документи. Въ кжщитѣ на такива лица се е говорѣло мѣстното българско наречие и тѣ се разговаряли съ домашнитѣ си и народа на български.³ Ако въ горепосочения охридски поменикъ отъ XVIII в. се срѣщатъ български прѣкори *Дѣдов*, *Нѣмот*, *Схѣлах* или ако Никола п. Стефаниевъ въ своитѣ лѣтописни бележки нарича стружанитѣ християни *βούλγαρη* (въ противоположность на охридскитѣ християни, които упорито назовава *Ῥωμαῖοι*)⁴ и нарича една мѣстностъ въ охридското поле *δὴβα ἡασηκα*,⁵ то това е било, несъмнено, подъ влияние на живия говоръ, който се слушалъ вжтре въ семействата и вжнъ отъ тѣхъ. (А охридскитѣ кожухари, които сж търгували съ Лайпцигъ и престоявали тукъ дълго време, сж били носители на национална идея, която тогава е вълнувала бурно нѣмцитѣ и други западноевропейски народи.

¹ Споменик Српске краљевске академије, X, стр. 50: но колшаша часть болгар и влахъ.

² Вж. у мене „Нови данни за българщината въ Македония“, Макед. прегледъ, год. I, кн. 4, стр. 56.

³ Вж. други факти у мене „Унищожението на Охр. патриаршия и влиянието на елинизма въ България“, Макед. прегледъ, год. II, кн. 3, стр. 95—96.

⁴ Езерски, Нѣколко кратки лѣтописни бележки и пр., стр. 14, заб. 1.

⁵ Ibid., стр. 20.

Освенъ туй въ Охридъ е имало занаятчии, които, макаръ и да сж имали гръцко образование, били обладани отъ любовъ къмъ своя родъ и старателно сж събирали писмени паметници, гдето се говорѣло за древната слава на родния имъ градъ, преписвали ги и ги давали на млади и стари да ги четатъ. Такъвъ равностенъ лѣтописецъ отъ XIX в. е билъ охридскиятъ шивачъ Георги Бодлевъ, по всѣка вѣроятностъ внукъ на починалия въ 1757 г. Георги Димовъ Бодлевъ.¹ Той е преписалъ протоколитѣ или кодекса на Охридската архиепископия (отъ втората половина на XVII в. до унищожението на архиепископията), като е вмѣкналъ въ своя преписъ и свои съобщения.² Неговиятъ дюкянъ ще да е билъ за времето единъ видъ клубъ, гдето се водѣли душевни беседи по научни, религиозни и обществени въпроси, по които той е билъ сведущъ, благодарение на своята любознателностъ, остъръ умъ и сравнително голѣма домашна библиотека. Когато въ 1845 г. и сравнително голѣма домашна библиотека. Когато въ 1845 г. рускиятъ ученъ В. Григоровичъ е посетилъ Охридъ, Георги Бодлевъ му е билъ водачъ низъ историческитѣ останки на града.

При това въпрѣки силното господство на елинското образование въ Охридъ, граждани, които не се задоволявали отъ него, по разни пѣтища се запознавали съ църковнославянското писмо. Така се научили да четатъ и пишатъ по църковнославянски Ангеле Групчевъ (сетне голѣмъ ратникъ за побългаряване на охридскитѣ гръцки училища) и Христо Узунъ (дѣдо на известния революционеръ Хр. Узунъ) въ Шкодра, кждето ходили като шивачи заедно съ Джелядинъ бея; Михаилъ и Стефанъ Д. Котушови — въ Скопье, гдето търгували съ кечета и отгдето до 1850 г. донесли въ Охридъ славянски книги; тѣхниятъ зетъ Василъ Кецкаровъ, който е билъ общаръ въ Херцеговина. А като ученикъ при Дим. Миладинъ, Павелъ отъ с. Галичникъ (Дебърско), — после Партений Зографски, — който е научилъ славянската азбука у дома си, е училъ на нея мнозина свои другари³.

¹ Вж. по-горе, стр. 117.

² У Gelzer, *Der Patr. v. Achrida*, S. 104—105, 111, 112.

³ К. Шапкаревъ. Нѣколко критически бележки... Бълг. прегледъ, год. II., кн. IX-X, стр. 277.

* * *

Отъ началото на XIX в. Охридско е било управлявано отъ полунезависимия албански властелинъ Джелядинъ бей. По нѣмане достатъчно сведения трудно е да се каже, дали политико-икономическото положение на Охридъ се влошило или се подобрило. Знае се, че тогава българското население доста е теглило отъ извънреднитѣ тегоби, които управителятъ му налагалъ (налози и ангария). Така, въ м. априлъ 1808 г. Джелядинъ бей разрушилъ сарайтъ на Исмаилъ паша и накаралъ цѣлия градъ да пренесе материалитѣ (керемиди, дъски и греди) въ Учъ кале¹, гдето по-късно е построилъ новъ палатъ. Въ началото на октомврий 1816 г. той е заповѣдалъ на варошани да пренесатъ въ единъ день цѣлия дървенъ материалъ (1389 дъски) отъ Горица² въ Учъ кале³. За съграждането на Долни Сарай всички мъже отъ града и околността — безъ разлика на вѣра и положение — били задължени да вършатъ ангария. Нашиятъ лѣтописецъ Никола п. Стефаниевъ билъ разпоредителъ съ варьта (киречъ емини), а братъ му Иванъ билъ надзирателъ на шадарвана⁴ осемъ месеци, докле билъ довършенъ. Самиятъ митрополитъ Калиникъ и Сулейманъ ага сж били писари. За цѣлата постройка Джелядинъ бей е похарчилъ 40 кесии аспри (=20,000 гроша)⁵, които, несъмнено, сж били излѣзли отъ ржцетѣ на данъкоплатцитѣ. Тази ангария била твърде тежка за населението. Затова и лѣтописецътъ-очевидецъ се провиква: „Голѣми мъжи изтеглиха християнитѣ!“⁶ или: „А не питайте, какви страшни мъжи претеглиха!“⁷ Когато Али паша Янински е водѣлъ бой съ дебранитѣ на чело съ Юсуфъ бей (1805 г.), Джелядинъ бей е наложилъ на всѣки дюкянъ да даде по 10 оки желѣзо. На 20 януарий 1829 г. на Джелядинъ бей се

¹ Езерски, стр. 7.

² Селце и мѣстность около 1 килом. на ю. и. отъ Охридъ.

³ Ibid., стр. 10.

⁴ Тоя шадарванъ се намиралъ въ срѣдата на сарая подъ високъ куполъ съ мраморни лъзове, отъ чиито уста текла вода (Е. Спространовъ, Джелядинъ бей, МСб, XIV, стр. 668).

⁵ У Езерски, цит. кн., стр. 8-9. Вж. за тегобитѣ у мене „Приносъ къмъ историята на просв. дѣло въ Македония“, Макед. прегл. год. III, кн. 1, стр. 56-57 и 59-60.

⁶ Ibid., стр. 7.

⁷ Ibid., стр. 11.

родило момиче отъ Ташула¹. По тоя случай, споредъ една бележка въ п. Стефановия ржкописенъ сборникъ, голѣма радостъ била въ Иени сарай, но за беднитѣ — мжка, понеже всѣки гражданинъ трѣбвало да занесе на новороденото хубавъ подаръкъ. Нѣкои по-заможни му подарили цѣли топове платъ. Който отивалъ съ незначителенъ подаръкъ, семейнитѣ го връщали отъ сарая.

Много е страдало българското население и отъ междусобицитѣ на турскитѣ бейове. Следъ изгонването на Яшаръ бей и Халилъ бей отъ Охридъ въ Дебъръ и следъ изгарянето на всичкитѣ имъ сараи, презъ пролѣтѣта 1805 г. Яшаръ бей и Абасъ бей разграбили и изгорили чифлицитѣ на Джелядинъ бея заедно съ хана при с. Гжбавци, като дигнали около 30,000 овци, кози, коне и крави.² Въ 1820 г. м. юний Джелядинъ бей е разхвърлилъ върху населението данъкъ за Мустафа паша Шкодрански³ 6,000 кила⁴ ечмикъ и пшеница, 5000 агнета и дажба за 2000 души на день. Селянитѣ отивали въ Охридъ да молятъ бея да отмѣни тази заповѣдь, обаче сейменитѣ не ги пускали при него. „Страшенъ плачъ и писъци бѣха въ тия дни, бележи лѣтописецътъ, та всичкитѣ не може да се опишатъ“.⁵ Житото било

¹ Ib., стр. 18.

² Ib., стр. 6.

³ Споредъ известието на Никола п. Стефаниевъ, на 10 априль 1820 г. въ Охридъ билъ прочетенъ ферманъ на Али паша Янински, че Охридъ и Елбасанъ, които до тогава били подъ неговата върховна власть, се отстъпвали на шкодранския владетель Мустафа паша, който билъ успѣлъ вече да простре властѣта си до р. Вардаръ, а на 16 юний с. г. била прочетена въ Охридъ „буйурдията“ (заповѣдѣта) на Мустафа паша, донесени отъ векилъ харачи (зам. бирникъ) на дошлия въ Битоля Хусейнъ паша Румели. Следъ нѣколко дни всички мелюмбашии на Али паша напуснали гр. Охридъ. Мокранскитѣ албанци въстанали противъ Али пашовата власть и изгонили Етемъ бея отъ Поградецъ, но на 3 юний последниятъ се върналъ съ помощѣта на корчанци, които хванали противника на Али паша, Мустафа бея, и го заклали. Вследствие на това противъ Али паша се опълчили албанцитѣ и отъ други мѣста, и той билъ принуденъ да се оттегли въ Янина заедно съ останалата му върна албанска войска, като дигналъ семействата на войницитѣ си (у Езерски, цит. кн., стр. 13). Али паша билъ заловенъ и следъ кратко задържане на острова въ Янинското езеро билъ обезглавенъ въ края на м. януарий 1822 г. (ib., стр. 16).

⁴ 1 кило жито = 60 оки. ⁵ ibid., стр. 16.

складирано въ джамията „Св. София“, а варошани пренасяли съ конетѣ си ечмикъ въ Битоля. На 12 юний Мустафа паша се разположилъ съ многобройна войска на лагеръ въ Бѣлъ бунаръ, а синъ му Юсуфъ бей Хасанъ бей заедно съ дебарина Яшаръ бея — въ Студенчища. На 20 с. м. Мустафа паша е влѣзълъ въ Охридъ заедно съ Муединъ бей и Яшаръ бей. Всѣки день градътъ му давалъ по 16,000 таини (дажба отъ хлѣбъ и месо) на день. „Голѣми мжки бѣха — казва очевидецътъ —, нигде не остана ни едно зрънце ечмикъ“¹. На 21 с. м. Джелядинъ бей слѣзналъ въ лагера и поканилъ Мустафа паша въ палата си (Горни сарай). Понеже Мустафа паша се страхувалъ да не попадне въ нѣкаква примка, то негови войници сж ходѣли отъ кжща въ кжща и отъ кула въ кула по улицитѣ, презъ който той минавалъ, за да се изкачи въ палата на Джелядинъ бей. Следъ като Джелядинъ бей се призналъ за васалъ на Мустафа паша, гражданитѣ начело съ митрополитъ Калиника отишли въ лагера на новия владетель и му поднесли подаръци въ знакъ на вѣрноподаностъ. Голѣмо тегло е претърпѣло християнското население и презъ пролѣтъта 1826 г., когато поради възбуждението на корчанци и мокранци противъ Джелядинъ бея последниятъ се укрепилъ въ околността на манастира „Св. Наумъ“. Тукъ е складираалъ 500 кила жито и построилъ фурни, за които реквизираалъ въ Охридъ строителевъ материалъ, превозни сръдства и хлѣбари². Сжщо и презъ м. мартъ 1829 г., вследствие турскитѣ междусобици, християнитѣ много страдали отъ настаналата голѣма скжпотия (ечмикъ 30 гр. килото, пшеница 48 гр., фасулъ — 25 пари оката, оризъ — 65 пари, въ Албания 1 товаръ (2 кила) пшеница по 210—250 гр., лукъ по 40 пари ока). Споредъ лѣтописеца, всички села станали да търсятъ хлѣбъ, и улицитѣ въ Охридъ се напълнили съ мжже и дѣца. Даже мнозина умрѣли отъ гладъ.³

Голѣми страдания е претърпѣло християнското население, когато върлувала чумата. Въ началото на 1810 г. тя се явила първенъ въ кжщата на Руменчеви въ Кошища и после се разпространила по цѣлия градъ. За да не се пренесе заразата въ двореца му, Джелядинъ бей е заповѣдалъ всички варошани

¹ Ibid., стр. 14.

² Ibid., стр. 17.

³ Лѣтописна бележка въ п. Стефаниевия сборникъ.

да напуснатъ кжщитѣ и да живѣятъ вѣнъ отъ Вароша. Коджабашията по негова заповѣдь е съставилъ списъкъ на всички кжщи въ Вароша, и кулукчиитѣ Алюшъ и Джаджа (тоски) ходѣли отъ кжща въ кжща и пждѣли гражданитѣ. На 25 мартъ с. г. варошкитѣ врати били затворени, а Джелидинъ бей избѣгалъ въ Янина. Ония, които успѣли да останатъ въ Вароша, скришомъ сж давали храни и др. потрѣби на изпжденитѣ вѣнъ отъ градскитѣ стени презъ една малка дупка подъ самата врата въ Долна порта. Понеже чумата страшно е косѣла, то гражданитѣ сж изпратили писмена жалба до майката на Джелидинъ бея въ Янина, гдето тя се намирала тогава. Тя скоро е дошла въ манастира „Св. Наумъ“, почакала тукъ осемъ дни, докле попрестанала чумата, и на Великдень е влѣзла въ Охридъ, като веднага е заповѣдала на башделията да съобщи на варошани, че могатъ да се повеселятъ. Християнитѣ се повеселили доле въ „Паша бахчеси“. На Свѣтла сж бота Джелидинъ бей пристигналъ отъ Янина и тутакси издалъ строга заповѣдь, никой (ни християнинъ, ни турчинъ) да не излиза вѣнъ отъ града безъ негово тескере. Турцитѣ не могли да отиватъ въ чифлицитѣ си и по селата, християнитѣ нѣмали отъ где да си купятъ дърва, а селянитѣ си пекли хлѣбъ безъ соль, понеже не имъ се позволявало да отиватъ въ града¹.

Презъ есенъта 1816 г. пакъ завърлувала чумата. Първенъ се явила на 25 октомврий въ турската махала Воска. Майката на Джелидинъ бея е заповѣдала да преградятъ всички пжтища, за да не се сношаватъ хората едни съ други. На 28 окт. варошкитѣ порти пакъ били затворени за осемъ дни. Докато на восканци се давало храна отъ двореца и на пещанци било заповѣдано да имъ носятъ дърва съ чунове, варошани много страдали за дърва и едвамъ на 20 ноемврий имъ било позволено да сѣкатъ дърва въ Горица. На 20 декемврий чумата се явила въ Кошища, въ кжщата на Дупикоза, и всички кошищани били изпждени отъ кжщитѣ си на полето и въ Воска².

При всички тѣзи мжчения на населението, не може да се каже, че Джелидинъ бей е билъ врагъ на християнитѣ. Народното предание го представя даже за тѣхенъ защитникъ. Козма Шапкаревъ, който е слушалъ за Джелидинъ бей отъ

¹ У Езерски, цит. кн., стр. 7—8.

² Ibid., стр. 11—12.

съвременници на последния, открито счита неговото управление за най-мъдро презъ това време и даже по-добро, отколкото презъ 60-тѣ година на XIX в., когато Охридъ е билъ подъ прѣката султанска властъ, „защото поданицитѣ му подъ неговото управление ся услаждавале съ благоденствие и спокойствие хемъ въ тия времена, кога въ друдзите турски области слѣдуваха най-свирѣпите яничерлаци и пр.“¹ И наистина, той е запазилъ града отъ нападенията на хищнитѣ дебърски албанци, които, ако успѣли да го превзематъ, то биха го разорили. Той усилено е преследвалъ разбойницитѣ, и уловенитѣ обесвалъ на житно пазарище.² Сжщо и презъ време на гръцкото въстание той не е позволилъ на възбуденитѣ мѣстни турци да се нахвърлятъ върху християнитѣ.³ Той е вѣрвалъ въ вѣрноподаностъта на охридското християнско население, та на 1 августъ 1822 г. заминалъ заедно съ Абасъ паша въ Морей противъ гърцитѣ.⁴

Редовниятъ данѣкъ на християнитѣ не е билъ голѣмъ.⁵ Цѣлиятъ градъ плащалъ не повече отъ 25,000 гр.⁶ Изглежда, и Джелядинъ бей, подобно на Пазвантоглу⁷ и др. турски про-

¹ Автобиографията му въ Макед. прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 59-60 заб. а.

² Е. Спространовъ, МСб, XIV, стр. 673.

³ Че действително охридскитѣ турци сж били възбудени противъ съгражданитѣ си християни, за това съобщава Н. п. Стефаниевъ въ лѣтописната си бележка отъ 5 май 1821 г. Страхувайки се отъ турцитѣ, въ тоя день ненадейно билъ погребенъ Димитъръ Писиновъ безъ шествие и само съ единъ свещеникъ, като на женитѣ било заповѣдано отъ митрополията да не се явяватъ никжде (ib. стр. 15—16).

⁴ Ibid., стр. 17.

⁵ Споредъ Шапкаревъ, той се състоялъ отъ 100 пари на семеенъ глава и нѣколкодневна трудова повиностъ за поправяне на укрепления (Автобиография, Мак. прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 59, заб. а); а споредъ Е. Спространовъ, Джелядинъ бей събиралъ следнитѣ данѣци: 1) харачъ отъ 2—7 гр. на жененъ мъжъ, навършилъ 30 години; 2) дефтеръ (данѣкъ върху недвижимитѣ имоти) по 10 гр. за кжца, 20—30 пари за мотика (400 корени) лозе; 3) спакхилѣкъ (десетѣкъ) само върху житото по 1 на 10. Не били облагани съ десетѣкъ царевицата и гроздето и съ акцизъ (гюмрукъ) виното (МСб, XIV, стр. 687).

⁶ Е. Спространовъ, МСб, XIV, стр. 688.

⁷ Софроний Вратчански, минист. изд., 37; Н. Милевъ, Известия за състоянието на Турция въ края на XVIII в. въ Спис. на Бѣлг. акад. на наукитѣ, кн. VI, стр. 51.

винциални паши¹, се стремилъ да не подчертава политикосоциалното неравенство между мухамедани и християни, а да развива въ населението чувство на мѣстенъ патриотизъмъ. Джелидинъ бей е билъ вѣротърпимъ. Ханъмата му Ташула (плениена презъ време на гръцкото въстание)² била християнка, слугинитѣ ѝ сжщо били християнки³, самъ беятъ е ималъ слуги християни (файтонджията Мишо⁴, Гьорше Шурбановъ-сарайдаръ въ Горни Сарай⁵, Никола Рогузаровъ-сарайдаръ въ неговия харемъ.⁶) Той е позволилъ на епитропа Иванъ Мизовъ да загради църквата въ Каменско съ зидъ. Това дѣло ще да е било изразъ на особено благоволение на властелина, та очевидецътъ Н. п. Стефаниевъ, следъ като отбелязва, че никой не помнилъ да е имало по-рано тамъ зидъ, се очудва, какъ се е направилъ зидътъ.⁷ Отъ фурната на бея (подъ двореца Горни сарай) всѣки день се давало хлѣбъ на беднитѣ, безъ разлика на вѣра и народност.⁸ Сжщо и жената на Джелидинъ бея (братова щерка на Али паша Янински) е покровителствувала християнитѣ. Тя е убедила мжжа си да назначи Кузманъ капитана за кърсердаръ. Даже веднажъ е спасила Ташула отъ гнѣва на бея.⁹ Джелидинъ бей билъ въ близки отношения съ митр. Калиника, който, като добъръ живописецъ, е украсилъ тритѣ му палата (Горни са-

¹ Вж. моята „Унищожението на Охрид. патриаршия . . . “ въ Макед. Прегледъ, год. II, кн. 3, стр. 86.

² Споредъ Н. п. Стефаниевъ, тя била пленница отъ южномакедонския градъ Негошъ, разрушенъ въ началото на 1822 г. отъ Ломеутъ паша (Езерски, цит. кн., стр. 16 и 18), а, споредъ Е. Спространовъ, тя била родомъ отъ с. Камбуриана, до гр. Трикала (Гърция) (МСБ, XIV, стр. 703).

³ Е. Спространовъ, МСБ, XIV, 683.

⁴ Шапкаревъ, Автобиография въ цит. сп., стр. 59.

⁵ Е. Спространовъ, МСБ, XIV, 672.

⁶ К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки..., Бълг. Прегледъ, год. II, кн. VII, стр. 116.

⁷ У Езерски, цит. кн., стр. 12. Живо участие сж взели въ построяването на зида месокострани. Споредъ сжщия лѣтописъ, тѣ — мало и голѣмо — сж носѣли съ добитѣкъ камъне, земя и вода. Въ лѣтописната бележка е казано общо: „загради църквата съ зидъ“, та не е ясно за коя църква става дума, но понеже месокострани сж построили зида, трѣбва да се приеме, че лѣтописецътъ е ималъ предъ видъ църквата въ Каменско.

⁸ Е. Спространовъ, МСБ, XIV, стр. 669.

⁹ Ibid., 703.

рай, Долни сарай и Иени сарай).¹ Голѣмо влияние имали върху него още неговиятъ бирникъ Тасе Зарчевъ и лѣкарътъ Чала Коста (родомъ отъ Янина). По убеждението на охридчани, митр. Калиникъ и тѣзи двамата могли да спасятъ човѣка отъ вжжето.²

Джелядинъ бей се стремилъ да бжде и справедливъ сждия. Така напр. въ м. октом. 1816 г., вследствие оплакването на единъ гражданинъ противъ съседа си Бабаджановъ, че този е направилъ куминъ предъ прозорцитѣ на кжщата му, Джелядинъ бей е срутилъ кумина, но после, види се, поради възражението на Бабаджановъ, че несправедливо е разрешилъ спора, той е възложилъ на сжда да разгледа тоя споръ.³ А въ м. априлъ 1826 г., поради жалбата на Григоръ Сапунджиевъ, че му билъ откраднатъ сапунътъ, беятъ веднага е повикалъ гражданитѣ и имъ заповѣдалъ да гарантиратъ единъ за другъ съ своя подписъ, че никой отъ тѣхъ не е извършилъ кражбата, като ония, които не искали да се подпишатъ, заплашилъ съ изгонване отъ града. И, наистина, по тоя начинъ били открити и откраднатиятъ сапунъ и крадцитѣ Мише Беговъ и Тане Мискаровъ, които избѣгали отъ страхъ да не бждатъ строго наказани.⁴ Охридчанинътъ Здраве билъ набитъ на колъ, защото фабрикувалъ фалшиви пари. Турцитѣ не смѣли да обиждатъ християнитѣ. Единъ турчинъ, който обезчестилъ една селянка, билъ обесенъ; сжщо и единъ еничеринъ, защото докачилъ съ погледъ ханъмата му.⁵ Освенъ това Джелядинъ бей е приемалъ мѣстни българи въ войската си, позволявалъ на гражданитѣ християни да носятъ оржие, което имъ отнелъ чакъ презъ пролѣтта на 1821 г.⁶ поради гръцкото възстание, и понѣкога

¹ К. Шапкаревъ, Бълг. Прегледъ, год. II, кн. IX-X, стр. 271.

² Е. Спространовъ, МСб, XIV, стр. 680 и 691.

³ Езерски, цит. съч., стр., 11.

⁴ Ibid., стр. 15.

⁵ Е. Спространовъ, МСб, XIV, стр. 677.

⁶ Езерски, стр. 15. Лѣтописецътъ бележи: „1821 г. 7-ий (месецътъ не е означенъ, но ще да е отъ първитѣ месеци на 1821 г., понеже преди това съобщение стои бележка отъ 1820 г. 22 юний, а следъ него — съобщение отъ 1821 г. 23 априлъ): „Излѣзе заповѣдъ отъ Джелядинъ бей до първенцитѣ, за да опишатъ оржието, и тѣ въ кжщата на Григора Сапунджиевъ го описаха; а следъ три деня, недѣленъ день, отново заповѣда: „да го съберете и да ми го донесете горе.“ И ние го събрахме.“

е издавалъ разпоредби общи за християни и мухамедани.¹ За развитие на чувството на мѣстенъ патриотизмъ у населението сж имали значение и построенитѣ отъ него дворци въ Охридъ,² Струга (на р. Дримъ) и Ресенъ,³ както и кулитѣ въ Охридъ и въ с. Джбовяни (противъ дебранитѣ).⁴

Всичко това е съдействувало за запазването на народния духъ въ българското охридско население. Подъ знамето на феодала се подвизавали юнаци-българи, каквито били легендарниятъ Кузманъ капитанъ,⁵ възпѣтъ епично отъ Гр. Пърличевъ, синъ му Гьоре, Топчи Нико⁶.

Джелядинбеговото владичество било унищожено безъ кръвопролитие, но не безъ страдания за населението. Джелядинъ бей е избѣгалъ своевременно презъ 1830 г. въ Шкодра, при своя суверенъ Мустафа паша, а презъ ноемврий с. г. е избѣгала въ сжщия градъ и майката на Джелядинъ бей (*ѿ хворѣ*), като дигнала съ себе 70 товари багажъ.⁷ Градътъ билъ управляванъ отъ хазнатара Люманъ, който на 29 декемврий⁸ 1830 г. е издалъ заповѣдь да се събератъ въ Охридъ всички бюлюкбашии. Мехмедъ Али отъ Рѣсенъ, Гьоре и Кузмановъ отъ Охридъ съ дружинитѣ си се укрепили за отбрана на града противъ султанскитѣ войски — едни по кжщитѣ край езерото, а други при градскитѣ врата. Сжщата вечеръ (недѣленъ день) се събрали всички граждани (*ѿлои таццаци тоѿ плѣн*)⁹ и се

¹ Вж. по-горе стр. 127.

² Споредъ известието на Н. п. Стефаниевъ, постройката на Долни сарай е започнала презъ м. юний 1810 г. Мѣстото било канара, която била изкъртена съ взривъ отъ майстори власи (у Езерски, цит. кн., стр. 8). А основитѣ на Джелядинбеговия дворецъ горе въ нивитѣ на Никола Сапунджиевъ (Иени Сарай) били положени на 15 май 1815 г. (*ibid.*, стр. 10).

³ Довършени въ края на м. май или началото на м. юний 1818 г. (*ibid.*, стр. 12).

⁴ Въ края на 1804 г. (*ibid.* стр. 6). За кулитѣ вж. *ibid.* и стр. 18—19.

⁵ Джелядинъ бей го назначилъ за кърсердаръ съ задача да очисти Охридско отъ разбойницитѣ. Той ималъ дружина отъ 40 д. мѣстни българи и изкусни стрелци, отъ които особено се отличавалъ Куци Митре (Е. Спространовъ, МСБ, XIV, 694).

⁶ К. Шапкаревъ, Автобиография, Макед. прегл., год. III, кн. I, стр. 60, заб. а).

⁷ Вж. тукъ въ притурката (п. Стефаниевия лѣтоп. бележникъ).

⁸ *Ibid.*, а споредъ издаденитѣ отъ Езерски лѣтоп. бел. — 20 декемврий (стр. 18).

⁹ Споредъ Езерски, стр. 18—19, хазнатарътъ е свикалъ всички хора, които били по кулитѣ и по-първитѣ хора отъ града.

заклели да държатъ града. Но на другия день хазнатарътъ е избѣгалъ съ братята и синоветъ си, като задигналъ всички пари отъ хазната. Между защитниците е настаналъ смутъ и всички албанци (тоски) опразнили града. На 30 декемврий с. г. дошли конакчиитъ на новия управителъ (муселимъ), назначенъ отъ султана, — бинбашията (полковникъ) Ахмедъ ага, който следъ петъ дни (3. I. 1831 г.) влѣзълъ въ Охридъ заедно съ Куртъ паша Дебрели и 1000 д. войници. Въ честъ на пристигането имъ били дадени много топовни гърмежи. На другия день билъ прочетенъ ферманътъ, което сжщо било ознаменувано съ топовни гърмежи. Ахмедъ ага е заповѣдалъ да нѣма въ Вароша никакъвъ конакъ—нито неговъ, нито на Джелядинъ бей. Той се установилъ въ двореца на Учъ кале съ цѣлата си свита. Понеже голѣма частъ отъ покщнината на двореца била дигната, то муселимътъ е заповѣдалъ да се мобилиратъ стаитъ и кулитъ отъ гражданитъ: турцитъ трѣбвало да дадатъ 100 килима, а власитъ 100 веленца (вълнени одеяла), обаче турцитъ не дали това, що имъ се искало, и кулитъ останали съ ветхитъ килими¹. На 5 и 11 януарий с. г., по заповѣдь на муселима, всичко, що имало вжтре въ дворцитъ ва Джелядинъ бея, било изнесено въ три дни при шадарвана въ Долни сарай. Намѣрено било 2000 оки овче масло, 40 товари оризъ, 30 товари кафе и много други нѣща. Цѣлиятъ харемъ и прислугата на Джелядинъ бей били затворени въ Долни сарай, чиито ключове взелъ муселимътъ², като къмъ 27 януарий с. г. жената на Джелядинъ бей Ташула заедно съ други три жени били изпратени въ Шкодра.³ Въ Учъ кале, споредъ думитъ на лѣтописеца, не била оставена нито котка на Джелядинъ бея. Посетне (на 2 май с. г.) всички дворци на Джелядинъ бей били запечатани и всички негови имоти станали султански освенъ наследствения дѣлъ на племенниците му Шерифъ бей и Ракитъ бей⁴. А следъ смъртъта на Джелядинбейовата майка,

¹ У Езерски, цит. кн., стр. 19. А споредъ п. Стефановия бележникъ, (вж. притурката), турцитъ направили голѣмъ смутъ за мобилирането на стаитъ въ двореца. Най-после се намѣрило за основателно (*τὸ εὖρον εὐλογον*) варошани (сир. българитъ) да постелятъ кулитъ, а власитъ — стаитъ, но въ края на краищата варошани постлали и тѣхъ.

² Лѣт. бел. въ п. Стеф. сборникъ.

³ Езерски, цит. кн., стр. 19.

⁴ У Езерски, цит. кн., стр. 22—23. За Шерифъ бея вж. и Шапкаревата автобиография, цит. сп., стр. 59—60, заб. а).

(м. мартъ 1832 г.), всичко, що се намѣрило въ дворцитѣ (пари, скжпоценни камъне и покжщнина на стойность около 250 кесии или 125,000 гр.) било занесено съ 40 товара въ Битоля у великия везиръ заедно съ всички дворцови мжже и жени. Следъ нѣколко месеци (октомврий 1832 г.) Горни сарай е изгорѣлъ, може би, билъ нарочно подпаленъ, за да не остане поменъ отъ Джелядинбейовото величие. Въ тоя дворецъ е живѣлъ Али паша отъ Гърция (Моралли), който презъ време на пожара се намиралъ въ Шкодра. Заедно съ двореца изгорѣли синътъ на Али паша, вуйчо му и цѣлата покжщнина¹. Всички тия мѣрки били взети отъ султанския чиновникъ съ цель да унищожи всѣкаква възможность за ново отстѣпничество на Охридъ отъ Цариградъ. За да внуши въ населението респектъ къмъ султанската войска, той е извеждалъ своитѣ войници на полето и публично ги обучавалъ. На първото военно упражнение (м. мартъ 1831 г.) се стекълъ цѣлиятъ народъ². Наистина, хазнатарътъ Люманъ билъ заловенъ още къмъ 12 януарий 1831 г. отъ тетовския управитель³, а къмъ началото на февруарий с. г. Джелядинъ бей е избѣгалъ отъ Шкодра по море (въ Египетъ)⁴, обаче дебранитѣ не преставали да застрашаватъ Охридско. Къмъ края на априлъ тѣ сж дали сражение при с. Боровецъ (Дримъ-колъ), като дигнали шестъ души отъ с. Велеша и обсадили Куртъ паша вжтре въ Дебъръ⁵. Затова засилени били войскитѣ при с. Джбовяни съ подкрепления (250 души отъ Деволъ, 300 д. отъ Гребена и Саригьолъ, 200 д. отъ Костуръ [подъ началството на Сали бей]⁶). Сжщо заплашвалъ Охридъ и Силихтаръ Пода, който съ 2000 души албанци отъ Колония е превзелъ Корча (къмъ края на мартъ 1841 г.). Поради това на 26. III. презъ нощъта охридчани сж изпратили група младежи да пазятъ манастира „Св. Наумъ“⁷. Мустафа паша шкодрански още е воювалъ съ великия везиръ Рушидъ паша около Прилепъ та на 12 априлъ с. г. охридскиятъ муселимъ Ахмедъ ага се притекълъ съ войската си на помощъ на

¹ Ibid., стр. 25.

² Ibid., стр. 20.

³ Вж. притурката, п. Стеф. бележникъ.

⁴ У Езерски, цит. кн., стр. 19.

⁵ Ibid., стр. 21.

⁶ Ibid., стр. 20.

⁷ Ibid., стр. 21.

великия везиръ, като билъ замѣстенъ въ Охридъ отъ човѣкъ съ по-високъ чинъ, Сали паша¹. Следъ като разбилъ Мустафа паша Шкодрански при Бабунския проходъ, великиятъ везиръ се върналъ въ Битоля и отъ тукъ на 20 май 1831 г. отишълъ съ войската си въ Охридъ. тържествено посрещнатъ вънъ отъ града отъ християнитѣ начело съ митрополитъ Калиника, като ония, които му се представяли, цѣлували му крака². Той, пазенъ отъ трима гавази, прекарвалъ повече при войската си на полето, гдето всѣки день я обучавалъ³. Отъ тукъ той е задавалъ голѣмъ страхъ на албанцитѣ. Той е изпратилъ въ Шкодра черкезина Мехмедъ паша, който е дошелъ въ Охридъ при него отъ Русе и престоилъ известно време въ Иени сарай. Отъ разни мѣста на Албания, Босна и Румелия сж идвали въ Охридъ паши и бейове за да го увѣрятъ въ своята вѣрноподаностъ къмъ султана. Тукъ се явили предъ него Хавзи паша отъ Скопье съ 15 души и митрополититѣ янински и артенски (къмъ 17 юний с. год.)⁴.

Престояването на великия везиръ въ Охридъ е имало за резултатъ утвърдяването на централната властъ, но отъ друга страна е причинило голѣми материални щети на населението. Преди още да пристигне, улемитѣ и християнскитѣ първенци се свикали на съвѣщане и разхвърлили за издържка на войската налогъ върху околията: 1000 кила ечмикъ, 1000 кила пшеница, 1000 агнета, 600 оки масло и 300 оки медъ, а върху охридскитѣ ханджии 1000 оки оризъ и 3000 оки сѣно⁵. Тази тежка реквизиция е извикала олелия въ населението. „Мжки, мжки голѣми бѣха!“ — отчаяно се провиква лѣтописецътъ. На друго мѣсто, като отбелязва, че хората на великия везиръ били настанени въ Вароша и вънъ отъ него, той казва: „Голѣма мжка теглѣше свѣтътъ отъ ангария, ни лико трева не остана, всичко се изяде“⁶ (отъ добитъка на войската).

При все това, изглежда, великиятъ везиръ се стремилъ да внуши на населението, че новиятъ режимъ превъзхожда бившия фео-

¹ Ibid., стр. 19—21.

² Ibid., стр. 23—24.

³ Ibid., стр. 24.

⁴ Pag. cit.

⁵ Ibid., стр. 22.

⁶ Ibid., стр. 24.

даленъ. Той е намалилъ харача¹. Това облекчение, види се, въ 1831 г. е окуражило охридското християнско население да иска смѣтка отъ бившия кехая на Охридъ Сулейманъ ага. Пратеници на селата отишли въ Битоля и се оплакали на великия везиръ, който е заставилъ Сулейманъ ага да представи смѣтката². Обаче това било временно благоразположение. Сулейманъ ага билъ оправданъ, а тѣжителитѣ-селяни били обвинени въ клеветничество. Презъ априлъ 1833 г. охридскитѣ шейхове сж съставили махзаръ, за да бжде охридски муселимъ тѣхниятъ човѣкъ Намикъ Али паша, като накарали насила градскитѣ първенци да го потвърдятъ съ печатитѣ си. Наистина, народътъ (турци и християни) отъ Охридъ, Струга и околността се сдружили и заедно съ владиката протестрирали съ специаленъ махзаръ противъ това насилие на шейховетѣ³, но скоро въ края на сжщия месецъ това единение между турци и християни било нарушено, защото християни и турци били обложени съ данѣкъ неравномѣрно: първитѣ по 55 гр. на кжща, а вторитѣ по 30 гр.⁴ Голѣмъ раздоръ е избухналъ между дветѣ страни: християнитѣ настоявали, щото и турцитѣ да плащатъ, колкото тѣ; а другитѣ възразявали, че тѣ трѣбва да плащатъ по-малко данѣкъ, понеже отивали войници⁵. Още повече се изострилъ раздорътъ, когато (презъ лѣтото на 1833 г.) турцитѣ искали да обложатъ българскитѣ квартали Варошъ и Месокастро независимо отъ броя на кжщитѣ имъ съ обща сума 35,000 гр. данѣкъ. Българитѣ, обаче, настоявали да се опредѣли общиятъ данѣкъ споредъ броя на кжщитѣ. Турцитѣ отстѣпили. Следъ преброя-

¹ Споредъ Ник. п. Стефаниевъ, по-рано харачътъ билъ по 28 гроша, а сега — по 24 гр. на глава (ib., стр. 23). Не е ясно, какво разбира той, подъ „по-напредъ“: дали при Джелядинъ бей или при муселимитѣ. Както споменахме по-горе, споредъ известието на К. Шапкаревъ, Джелядинъ бей е взималъ по 100 пари на глава. Не може обаче да се твърди рѣшително, че Джелядинъ бей не е увеличавалъ харача, въ зависимостъ отъ нуждитѣ и васалнитѣ си задѣлжения.

² Ibid., стр. 23.

³ Ibid., стр. 26.

⁴ Ibid., стр. 27. Шкодранскиятъ паша, въ съвѣшание съ делегатитѣ отъ Охридъ Ади ефенди, Едемъ ефенди, Арифъ, Тасе Коджабашията, Апостолъ и Тасе Гюрчевъ, е опредѣлилъ цѣлия данѣкъ на Охридското муселимство да бжде 162,000 лв. (ib., 26—27).

⁵ „Ние какъ даваме по толкова гроша за низами, затова сега искаме вие ромеитѣ да ни помогнете“ (ib., стр. 27).

ването (м. августъ с. г.), въ Варошъ имало 296 кжщи, въ Месокастро и Кошища 104, въ другитѣ квартали 700 кжщи (християнски и мухамедански) — всичко 1100 кжщи, отъ които кжщитѣ на спахиитѣ, имамитѣ и дервишитѣ били освободени отъ данѣкъ, понеже имали царски берати. На Вароша се паднало да плаща 11,100 гр. данѣкъ¹. Сжщо и въ 1834 г. се карали християни и турци поради неравномѣрно разпредѣление на държавния данѣкъ, вследствие на което трима коджабашии отъ Охридъ сж отишли въ Шкодра да се оплачатъ на Хафъзъ паша, който е опредѣлилъ християни (българи и власи) и турци да платятъ по половина отъ общата сума (85,000 гр.)².

Следъ като минала усмирителната буря, турцитѣ въ Охридъ почнали да проявяватъ центробѣженъ стремежъ, който християнитѣ не одобрявали. Това още повече влошавало отношенията между тѣхъ. Така, въ началото на 1835 г. турцитѣ искали за охридски муселимъ Джелядинъ бейовия племенникъ Шерифъ бей. Тѣ предложили на охридския владика Калиникъ да сложи печата си за тая цель, обаче владиката имъ отказалъ, поради което тѣ, разсърдени, го наклеветили. Владиката билъ повиканъ за обяснение въ Шкодра, кждето той отишълъ съ нѣколко първенци и се оправдалъ. За муселимъ било назначено друго лице³. Охридскитѣ турци, обаче, люто отмъстили на Калиника. Тѣ го наклеветили предъ султана, че бунтува раята, и на 12 мартъ, недѣля, пристигналъ въ Охридъ царски пратеникъ съ заповѣдъ (ферманъ) да го дигне отъ епархията му. Щомъ чули за това, на 14 мартъ повече отъ 500 души въоръжени турци се втурнали въ Вароша и хванали дветѣ градски врати Горна и Долна порта, за да не може да излѣзе владиката. Следъ туй тѣ отишли при муселима съ голи ножове и саби въ ржце и се спуснали върху

¹ Ibid., стр. 27. Споредъ Н. п. Стефаниевъ, до тогава тритѣ български квартала Варошъ, Месокастро и Кошища плащали общо данѣцитѣ си (2 части варошани и 1 часть месокастри и кошищани), но следъ това преброяване на кжщитѣ, месокастри и кошищани взели да плащатъ отдѣлно своя дѣлъ, който съставлявалъ $\frac{1}{4}$ отъ общия данѣкъ върху тритѣ квартала, вмѣсто предишната $\frac{1}{3}$, въ зависимостъ отъ съотношението между броя на кжщитѣ въ Вароша (300) и ония въ Месокастро и Кошища (100) (ib., стр. 27—28).

² Ibid., стр. 28—29.

³ Ibid., стр. 29.

хазнатара му, за да го убиятъ, но той се скрилъ. Тѣ даже се опитали да счупятъ вратитѣ на кжщата. Отъ тукъ всички нахлули въ двора на митрополията (въ двора на църквата „Св. Климентъ“, бившата патриаршеска палата). „Отъ Голѣмата порта¹ — бележи очевидецътъ — до манастира² бѣха сгжстени османцитѣ“. Делибашията Шекеръ съ другаритѣ си е отвелъ владиката въ правителствения домъ. Явилъ се мубаширътъ (султанскиятъ пратеникъ) да успокои турската тълпа, но тази неистово е викала: или да го вдигне въ сжщия день, или ще направи нечуванъ „фесатъ“ (кръвопролитие). За да ги усмири мубаширътъ се видѣлъ принуденъ да допусне да качатъ стария Калиникъ на магаре и по срѣдъ бѣлъ день (7 часа по турски или къмъ 1 ч. по европ.) го водили презъ чаршията до полето. Турцитѣ пратили хора да хванатъ и протосингела на Калиника Петъръ Шурбановъ, който въ тоя день е отсъствувалъ отъ Охридъ³. Следъ вдигането на митрополита, патриаршията е изпратила свой екзархъ да управлява Охридско-прѣспанската епархия, докле се уредило положението на Калиника⁴.

Този позоръ, нанесенъ на християнитѣ, подигналъ самочувствието на турцитѣ и е разочарувалъ християнитѣ отъ новия режимъ, чиито въдворители искали да вдѣхнатъ у всички поданици довѣрие въ справедливостта на султана. Това събитие било начало на приспособление на органитѣ на властта къмъ турското население, за да му вгълпятъ убеждението, че тѣ сж преди всичко защитници на неговитѣ интереси, и съ това да го привържатъ къмъ централизма. Тази насока е потикнала охридския муселимъ да се намѣси въ една чисто църковна работа на подведомственото си християнско население. Въ сжщия день, когато починалъ⁵ игуменътъ на манастира

¹ Сега Горна Порта.

² Църквата „Св. Климентъ“.

³ Бележка въ п. Стефановия лѣтоп. сборникъ.

⁴ У Езерски, цит. кн., стр. 29.

⁵ У Езерски, ib стр. 30 стои 1835 год. априлъ 12, но въ п. Стефановия лѣтописенъ бележникъ точно сж означени деньтъ и часътъ, когато умрѣлъ тоя игуменъ: априлъ 4, Велики четвъртъкъ, 1 ч. презъ нощъта, Поради това датата, посочена отъ Ник. п. Стефаниевъ, трѣбва да се смѣта за день, когато той е написалъ съобщението си.

„Св. Наумъ“ х. Дионисий, той изпратилъ тамъ двама души да опишатъ цѣлия манастирски имотъ, който билъ твърде уголѣменъ благодарение на грижитѣ на покойния игуменъ. Тѣ затворили голѣмата манастирска врата, за да не излѣзнатъ и изнесатъ нѣщо отишлиятъ въ манастира за погребението на игумена охридски първенци и патриаршески екзархъ (управляющъ епархията) Иосифъ¹, и запечатали всички стаи. Манастирътъ е стоялъ затворенъ, въпрѣки постѣпките на Константинъ Паунчевъ предъ муселима, когото убеждавалъ да не прави подобно нѣщо, каквото до тогава никой управителъ не билъ направилъ. Манастирътъ билъ отпечатанъ едвамъ, следъ като охридскитѣ първенци² сж представили на муселима берата на епархийския митрополитъ³, гдето се изреждали неговитѣ права върху църквитѣ и манастиритѣ.

Положението на християнското население се влошило още отъ новитѣ данъци, които му се налагали. Така, въ 1836 г. билъ въведенъ данѣкътъ „интизапъ“⁴. Толкова недоволство е предизвикалъ този налогъ, че лѣтописецътъ се провиква: „Голѣмо зло се стори на свѣта“⁵. Нѣколко години следъ падането на Джелядинъ бей взели да прекупуватъ спяхилъка,⁶ който съ това ставалъ по-тежъкъ за данѣкоплатцитѣ.

Голѣмъ страхъ е изпиталъ Охридъ въ м. януарий 1835 г., когато дебрани нахлули въ Стружко и се устремили да нападнатъ Охридъ. Всички варошани излѣзли на крепостта да отбраняватъ града начело съ дошлия тогава отъ Румелия Дивитъръ ага⁷. Не малко тегло е претърпѣлъ Охридъ и въ 1839 г. м. юний, когато Кехая бей се отправилъ съ голѣма войска да усмири Дебъръ, бунтуванъ отъ Далипъ бей и Сулейманъ бей. Цѣлиятъ превозъ за войската билъ извършенъ отъ охридскитѣ християни съ собствения имъ добитѣкъ⁸.

(Следва).

¹ Името на патриаршеския екзархъ е посочено въ п. Стеф. лѣтоп. бележникъ.

² Споредъ сжщата лѣтоп. бележка, тѣ сж били: Анастасъ Заровъ, Конст. Паунчевъ, Ник. п. Стефаниевъ и др. граждани.

³ У Езерски, цит. кн., стр. 30.

⁴ върху свине, овци, кози.

⁵ У Езерски, цит. кн., стр. 31.

⁶ Е. Спространовъ, МСБ., XIV, стр. 687.

⁷ Езерски стр. 30.

⁸ lb. стр. 31-32.

Народописни материяли.

Две приказки отъ Солунско изъ неиздадената сбирка на Ст. Верковичъ.

Съобщава Ст. Романски.

Между ръкописитѣ на известния събирачъ на народописни материяли отъ Македония Ст. Верковичъ, откупени отъ Руската академия на наукитѣ, се намѣри една сбирка отъ народни пѣсни и приказки изъ околността на Солунъ. Пѣснитѣ бидоха издадени въ 1920 г. отъ П. А. Лавровъ въ „Сборникъ отдѣленія рускаго языка и словесности“, т. ХСV, подъ насловъ „Сборникъ Верковича I. Народныя пѣсни македонскихъ болгаръ“ (вж. Макед. прегл. III, 3, стр. 149 и сл.). Приказкитѣ пъкъ се готвятъ за издание отъ сщия руски ученъ и отъ ческия славистъ Й. Поливка, най-добрия въ днешно време специалистъ въ областта на изучаването на приказкитѣ. По мнението на последния, тая сбирка се отнася къмъ първитѣ години отъ дейността на Верковича като събирачъ на етнографски материали, именно къмъ времето, когато бѣ напечаталъ първата си сбирка македонски пѣсни: Народне песме македонски бугара, кн. I. Женске песме (Београд 1860). Това се потвърждава и отъ предговора къмъ това издание (стр. XIX), гдето Верковичъ обажда, че ималъ намѣрение да издаде още и друга книга пѣсни — „мжжки трапезарски и юнашки“, — каквито билъ събралъ вече значителенъ брой, а освенъ това и македонски народни приказки (народне преповедке и сказке).

Отъ тия приказки отъ Солунско проф. Поливка е извадилъ две, близки по съдържание, въ които се разправя за превръщането на пола (отъ жена на мжжъ), и ги е далъ за напечатване въ специална статия подъ насловъ „Две приповетке о метаморфози спола изъ околине Солуна“ въ сръбското списание „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, кн. VII, св. 1—2, 1927 (отдѣл. отпеч. 22 стр.). Следъ текста на приказкитѣ е направенъ сравнителенъ прегледъ на сроднитѣ версии у съседнитѣ балкански езици, като на първо мѣсто сж

посочени подобни отъ други краища на Македония: отъ Дебърско и отъ Охридско.

Правописътъ на приказитѣ, както сж напечатани, по думитѣ на самия Поливка, е до известна степенъ упростенъ, като сж изхвърлени *ѣ* и *ѝ* въ края на думитѣ и вмѣсто знака *ѣ*, съ който въ Верковичевия оригиналъ е отбелязанъ тъмниятъ еровъ вокалъ, е употребенъ *ѣ*, и то не само въ домашнитѣ, но и въ чуждитѣ (турскитѣ) думи. Задържана е обаче пълната непоследователностъ въ предаване произношението на отдѣлнитѣ звукове, която сжществува въ ржкописа, напр. на *лъ* (вряме—время, излязи—излезе), редукцията на *о > у* (виноту—винуту—винуту, човек—чювек) и *е > и* или слаботъмно *а*, *я* (найди, беши — отбираша, ча или чя вм. че) и под. Инакъ Поливка е на правилъ поправки на нѣкои очевидно невѣрни предавания на изговора: наврѣх вм. наврих, закълнеш вм. закилнеш, закълни са вм. закилни са. Оставилъ е обаче случаи като сирчето (!), което трѣбваше да бжде поправено въ сърцето, приглитна вм. приглѣтна, а особено турскитѣ: сакин (покрай: сакѣн), хатир вм. хатѣр, хаѣиликот вм. хаѣилѣкот, хазир — хазѣр, пазарлик — пазарлѣк и пр.

За принадлежността на езика на тия приказки нигде не се казва ни дума, ако не се счита като загадка въ тоя смисълъ случайно цитуваниятъ насловъ на старата Верковичева сбирка „Народне песме македонски бугара“ (1860). Въ сръбския печатъ подирѣ войната, не само въ вестници и популярни списания, но и въ чисто научната литература, грижливо се избѣгватъ наименованията *б ъ л г а р и н ѣ* и *б ъ л г а р с к и* по отношение на македонското население и неговия езикъ, та не е чудно, че сжщото нѣщо намираме сега и въ студията на проф. Поливка, който впрочемъ изтънко познава българския езикъ и специално македонскитѣ говори (отъ него имаме изследвания върху езика на нѣкои стари български паметници, той е изучвалъ специално и приказитѣ отъ Шапкаревия сборникъ), но който очевидно е счелъ за неудобно да наруши усвоеното отъ сръбския печатъ поведение по тоя въпросъ, като назове съ сжщинското му име езика на Верковичевитѣ приказки отъ Солунско. До колко обаче тоя езикъ е чуждъ на сръбския, вижда се нагледно и отъ множеството грѣшки, допустнати при отпечатването вследствие на неразбиране текста и отдѣлнитѣ думи отъ редакцията на сръбското списание, които авторътъ е отбеля-

залъ въ отдѣлнитѣ отпечатъци, разпратени до познати, безъ при това да му е било възможно да поправи всичко.

Езикътъ на тия приказки е, разбира се, български, тъй както се говори североизточно отъ Солунъ. Това е ясно отъ случаитѣ съ широко произношение на *ль* (врѣме, дѣте, нѣкой, веляши, усяти, стредѣ, нивѣстата и пр. въ първата приказка; дѣте, нивѣста, вяхам, вяхна и под. въ втората), сжщо както въ югоизточния, рупски български диалектъ. Въ дветѣ приказки обаче той е различенъ, отразява два различни говора. До като въ първата ж се предава съ *ѣ* (мѣчно, мѣж, рѣката), въ втората имаме следи отъ назализъмъ: пѣнтют, пѣнтот, тѣмпани и томпане, мѣнж, дламбоки, рѣнка — ранката му, глѣтнанта. Подобно и при *а*: чендо, дятенто, гленда, глендаши, глендат, ренд, зент.

Членната форма, и то *-от* и *-о* въ мжжки родъ, е въ пълна употрѣба и въ дветѣ приказки: 1. пѣпот, кумѣт, цѣрют, дѣлот, кѣню, елину; бѣбата, цѣрицата, злинѣта, мѣрету, човѣците и пр.; 2. домакинет, мажот, бракот, вечерот, нашио и пр.

По-долу предаваме тия приказки, съ поправка на очевиднитѣ грѣшки, но безъ да се засѣгатъ непоследователноститѣ въ отбелязването на отдѣлнитѣ звукове, главно неударенитѣ. Тѣ могатъ да служатъ като образци отъ българскитѣ говори източно отъ Солунъ, особено втората, съ своитѣ характерни следи отъ носовостъ въ говора.

1.

(Въ Верковичевия ржкописъ № 37).

Едно врѣме единъ цѣр имаше една цѣрица, сѣ мѣми рѣдиши. И пакъ кога била трѣдна, цѣрют ъ рекълъ: ей цѣрица, ако рѣдиш и сега мѣма, да знѣиш, оти ке ти закѣлям. Цѣрицѣта мнѣгу са оплашѣла, кату чу такѣ отъ цѣрют. И доидѣ врѣме да рѣди, викна бѣбата и га вѣли: бѣбо, аку родѣ мѣма на цѣрю, да му кѣжиш, дѣте родѣх, защѣ бѣмошни е разидѣн зардѣ мѣмите, що рѣждам. И такѣ родѣла цѣрицѣта пакъ мѣма. Отидѣ бѣбата, му каза на цѣрют, чѣ цѣрицѣта родѣ дѣте. Кату чу цѣрют за дѣте, мнѣгу бакшѣиш дадѣ на бѣбата, и пакъ, кога сѣаха да гу крѣстат, отидѣ бѣбата и на пѣпот му вѣли: „пѣпе, ке да докѣрами цѣрювото мѣлко да гу крѣстими: тѣ ѣе мѣма, ама тѣке да сакѣн на нѣкой да не кѣжиш, чѣ е мѣма, лю да рѣчиш дѣте. Такѣ нака сакѣн на нѣкой да не кѣжиш. Отидѣ бѣбата и на кумѣт му и пѣпот отъ цѣрицѣта зѣмал мнѣгу бакшѣиш. Отидѣ бѣбата и на кумѣт му кѣза, чѣ дѣте ки крѣсти. И отидѣоха да крѣстят, мѣжко ѣмя турѣ кумѣт, и сѣчки на цѣрю честинѣсоват дѣте, и цѣрют отъ рѣдѣс мнѣгу дѣнанмѣ чинѣи.

Малкото си нарасти, сѣ мѣжки дрѣхи му клáваши царѣцата и на дрѹг не дáваши да гу бáра малкоту, гу пратѣли на сколѣто, да са учѣ кни́га. И си научѣло многу. И кога́ дойдѣ на шеснайси го́дина, фати да са позна́ва, ча ѣ́е мо́ма. Тогáс царѣцата вѣли на нѣя: „синку, áко позна́и татко ти ча си мо́ма, и тѣбика и мѣника ки на зако́ли“. Тогáс мо́мата рече́ сѣс умѣт ѣ́: „ѣ́зе да побѣ́гнам и да си куртулиши ма́йка ми“. Стана́ дѣ́тето и утиде на тáтко му ца́ря, му вѣли: „та́те, ѣ́зе са́кам да са шѣ́там ма́лко по ко́на́ют.“ И тáтко му даде́ изън да шѣ́та. Оти́де, са шета по тарапканѣте и земá млогу па́ри от таму и оставѣ на тарапканѣте поптис. Пак оти́де на тáтко му, му вѣли: „та́те, ѣ́зе са́кам на лѣв да ѣ́да, са́кам да ми да́иш бѣ́рза ко́ня.“ Тогáс ца́рют му даде́ бѣ́рза ко́ня и пѣ́т шѣ́с другáри. И си опаши сѣс пищѣ́ха и пу́шки, вяхна́ на бѣ́рза ко́ня и кинѣ́саха, оти́доха на го́рата да лѣ́вят. Другáрита велѣ́а: „ету́ тѹ́ка ѣ́ма за́ици, да ѣ́дими“, ама он напро́тѣво ѣ́диши та́мо, дѣ́ка нѣ́ма за́ици, защѣ́ са́каши да на́йди врѣ́ме да побѣ́гни, не бѣ́ши за да си вѣ́рни насáт. Другáрите кату не послѹ́шаа, он утепа́ тройца дѹ́ша от другáрите. Кату видѣ́ха дрѹ́гите другáри, така́ побегна́а насат, дойдѣ́ха аф ца́рский ко́на́к, на ца́рю му велѣ́т: „ца́рю, нѣ́а кату отидѣ́хми сѣ́с тво́й сѣ́н на лѣ́в, нѣ́а му велѣ́хми да ѣ́дими дѣ́ка зна́яхми за́ици, он не ѣ́диши, са́каши да ѣ́ди та́мо, дѣ́ка нѣ́маши. И нѣ́а кату не послѹ́шахми на не́гу, то́йнака утепа́ от нас́ тройца дѹ́ша и побегна́л от та́м на-та́так.“ Кату чу́ така́ ца́рют, прати лю́ди да гу те́рат. Млѣ́го врѣ́ме гу те́раха, не мо́жа́ха да гу на́йдат, и пак са вѣ́рна́ха на ца́рю, му рекѣ́ха, ча не гу на́йдоха, и ца́рют млогу са пожа́ли и велѣ́ши: „ах Бо́же, на то́лку врѣ́ме е́дно дѣ́те ми даде́, и па́к да си за́гѣни, млогу те́шку и мѣ́ника, ах щѣ́ да чѣ́нам!“

От та́мо ка́к побегна́л, он оти́де аф е́дна го́ра пѣ́три, та́мо на́йде е́дна стра́шна зми́а, са мѣ́чаши да изѣ́ди е́дѣн е́лин, понѣ́же е́лино имаши двана́иси ро́гови го́леми, и мѣ́чно бѣ́ши да мо́жи да гу ѣ́ди е́лино. То́йнака ка́к видѣ́ така́, щѣ́ си бо́риши зми́ата сос е́лино, са́каши да гу куртули́са. Тогáс зми́ата му вѣли: „и да гу куртули́саш, е́лино жѣ́в не ки да оста́ни, пак ке да ѹ́мри, туку ти са мо́ля, сѣ́чи му на е́лино ро́говите да гу глѣ́тнам, та сѣ́тни щѣ́ са́каш да ти чѣ́нам, защѣ́ ѣ́зе имам тáтку, ца́р ѣ́е на зми́ите“. Тогáс тѣ́нака извади́ о́стра са́бѣ́я, му сѣ́чи на е́лино ро́говите, и зми́ата заедно́ч гу глѣ́тна е́лино. И кату си благода́ри, зми́ата вѣли на не́гу: „сегá ки ти за́карам на тáтко ми, тѣ́нака да не́ си оплаши́ш. Той ка́к ки ви́ди, на мѣ́не то́лкос или́к щѣ́ ми сто́ри, он ки са́ка бакши́ш да ти даде́ млогу злáту и срѣ́бро, тѣ́нака другу да не́ са́каш, сал ко́ню (хендѣ́к атлатáн) да са́каш. Ако не́ ти гу даде́ ко́нют, пак да си благода́риш, да не́ земи́ш ни́щу: как да е́, татку ми ки ти гу да́ди ко́ню“. От та́мо отидѣ́ха на тáтко му. Как гу ви́де, синѣ́т му си зараду́ва и му вѣли: „а бре́ синку, дѣ́ка бѣ́ши то́лку врѣ́ме?“ И то́йнака му вѣли: „ѣ́й гиди та́те, да не́ бѣ́ши то́ва ю́на́к да ми куртули́са, ѣ́зе бѣ́х оти́шел, ки ми изѣ́диши е́дѣн е́лин, туку то́й ми куртули́са“. Кату чу́ така́ тáтко му, млогу икра́м му чинѣ́ на не́гу и гѹ́ имáли три днѣ́ на гости. Кога́ ки кинисáши да си ѣ́ди ве́ки, и зми́ата ца́рют му вѣли: „ѣ́ла да ти да́м бакши́ш“, и му да́ва злáту млѣ́гу и срѣ́бро. То́йнака вѣли: „не са́кам ѣ́зе злáто и срѣ́бро, туку са́кам ко́ню хендѣ́к атлатáн; аку ми гу даде́ш, ха́рно, аку не́, не́ кем ни́щу“. Тогáс ца́рют

вѣли: „ах, коню не ми си дава, оти многу ми е мил“. Тогас и той трѣгна да си йди, и змиата по негу. Татку ѝ вѣли на змиата: „дѣка ки йдиш тѣнака, синку?“ Змиата му вѣли на татко му: „ѣй, татку, тѣнака не ми милуваш, за това така чѣниш, не му даваш коню на това юнак, що ми куртулиса от зло“. Кату чѹ така царют, му го даде конют на негу.

И тойнака гу земá, гу вяхна, хендѣк атлатáна, и гу остави негу-вот кон на змиата и си отиде при морету. Коню хендѣк атлатán скокна оданат морету, излезе на дру́га земя. Тамо един цар имáл една кѣрка, сакаши да га ужени. Си собраха многу юнаци. Момата нѣкой не ареса на онѣй час, и тойнака достѣгна аф една чѣшма, коню се напуши. Тамо аф чешмата наиде една стáра баба, на баба на гости отиде, и, лю гу видѣ, царювата кѣрка гу ареса. Момата вѣли на татка ѝ: „тáте, един юнак дойдѣ ету на оная баба, негу да гу вѣкниш тука, негу ке да земам“. Тогас царют гу вѣкна от бабата юнакот и му га даде кѣрка му на негу, чиниха царска свáдба, гу винчаха. Вечерта ги затвори́ха аф удаята, кату фрѣт човѣците, áма нѣшу не чинѣха. Царют утринта га пита кѣрка му: „кѣрку, как проминахти снощи?“ И тѣнака му вѣли: „как да проминѣми, тáте, и тойнака жѣна и ѣзе, тойнака легна аф една страна, и ѣзе от дру́га“. Царют кату чѹ така, сакаши зѣтют да гу погуби и му вѣли: „ей зѣтю, нѣа ѣмами адет, на пондѣлник гу пущами зѣтют да ни докара жѣва вода“. Гу пуснаха да докара жѣва вода, он на коню са пита, и коню му вѣли: „не моѣ ти е страх, земи двѣ латки и вѣхни ми, и кога ни ѣдими на жѣвата вода, таму ѣма стра́шни самовѣли, га чуват водáта, и ако ѣмат очите ачѣклини, тогас спѣят“. Тогас тойнака земá двѣ латки, вяхна на конют му, отиде, наиде самовѣлите, спѣяха. И тойнака сос многу скорос цѣрпна вода жѣва и га докара на царют. Как видѣ така царют, са почуди, как си куртулиса от самовѣлите. И пак вечерта легна сос нивѣстата, и пак нѣшу не чинѣха. Пак царют га пита на кѣрка му: „как проминахти снощи, кѣрку?“ И тѣнака му вѣли: „как да проминѣми, тáте, такóв мѣж хѣч да гу немам похárно. Тойнака кату жѣна“. Царют сегá са чуди, как да чѣни да гу погуби на зѣтют. Дру́гий дѣн гу прати да му докара една кубѣла, и-мáло сос девет жряпчинта стредá морету, и тамо ѣмашѣ една земя, жив човѣк не оставиши таѣ кубѣла. Пак тойнака отиде на коню му са пита, и конют му вѣли: „не моѣ ти страх, оная кубѣла моѣ сѣстра, вѣхни ми тѣнака, та дойдими таму. Тѣнака ки вѣка да га вяхни човѣк, тогас тѣнака да га закѣлниш за мѣника. Тѣнака кога ки рѣчи: „áх, нема човѣк да ме вѣхни“, тѣнака да рѣчиш: „ѣзе ти вѣхнувам, áма пѣрво закѣлни си за твоѣ брат хендѣк атлатán, ако не ки ми изѣдеш“. Тѣнака ки ти рѣчи: „одѣка го знаѣш тѣнака хендѣк атлатán“, тогас да кажиш: „хендѣк атлатán е моѣ бѣрза кон“, тогас ки га фатиш. И тойнака кинѣса, отиде дур на морету, гу врѣза хендѣк атлатán на една страна, ету и кубѣлата излезе сос девет жряпчинта, хем вѣка: „áх, нема човѣк да ми вѣхни, да ми припуска пу тѣа рáмни поли“. Тогас и тойнака га вѣли: „ѣзе ти вѣхнувам, áма ме и страх да не ми изѣдиш, ами закѣлни си за твой брат хендѣк атлатán“. Кату чу кубѣлата за хендѣк атлатán, му вѣли: „от дѣка гу знаѣш тѣнака моѣ брат хендѣк атлатán?“ И тойнака вѣли: „твоѣ брат ѣе моѣ бѣрз кон“. Тогас и хендѣк атлатán дойдѣ и са познаха сос кубѣлата, и тогас тойнака вяхна га кубѣлата, земá и

деветя жръпчинта и хендѣк атлатан после, и га закарá аф царските конници. Царют това чúdo как виде, са почуди. И пак вечерта си легна със нивъстата, и пак нищу не чинйха.

На третий ден гу пратили на една земя; имало една златна ябалка, щó га чуваши страшна ламя, да открадни от тамо златна ябалка. Пак тойнака отиде на коню са попита, и коню му вели: „сегá да ми вяхниш и как ки проминими от златната ябалка да глѣдаш да искиниш един дал и да побѣгними, ча ако усѣти ламята, и тебика и мени ки ни изйди, хич нема селямѣт“. И тойнака вяхна та отиде на оная земя, дѣка бѣши златната ябалка, и от далѣку как видѣ, ябалките трипераха от слънцету и заедноч как праминá отдóл, простря ръката му, искина един дал със десет ябалки и един дизгин удри на конют побегна. Га глѣда ламята, ча липса един дал със десет ябалки, сакаши да пукни и гу прокълна така: „ах, Бóже, кой искина далот със десетя ябалки, ако е жена мѣж да си чини, а ако е мѣж жена да си чини“. Тогас и тойнака са чини мѣж и отиде на царский конак, закарá ябалките, вечерта си легна със нивъстата, кату фрѣт човѣци как прават. Утринта нивъстата стана със найголѣм радос, вели на татко й: „тате юнак йѣ зѣтют до Бога“. Тогас зѣтют му вели на дядо му: „е дядо, сегá зѣтют отива при нивъстата или нивъстата отива при зѣтют“. Тогас царют му вели: „нивъстата, синку, отива при зѣтют“. И тойнака му вели: „ей язе сам царски син и сакам да си йда при татко ми“. Тогас царют със благодарѣние му товари на деветя жръпчинта дѣвет товара прикйа, и тойнака вяхна на кубилата, и нивъстата вяхна на хендѣк атлатан, и си утйдоха на татко му.

Татко му, как гу видѣ сино му, ча дойдѣ със нивъста, многу си зарадува. Майка му не веруваши, ча е той, ча знайши она мома роди. Тогас тойнака казá сйчку на майка му как са и чинйло, как на змйа добро чини и му дадоха коню хендѣк атлатан и как със хендѣк атлатан добил сйчку, и тогас поверува майка му.

2.

(Въ Верковичевия ръкописъ № 69).

Едно время един домакин човѣк имани, стока, пари много имал, ама чендо не имал, та ката ден със жената му са караши. Домакинт са такса да пои на хаѣилък и дур да са чини хазър, жената му остана тешка. Тогай домакинт вели на жената му: „жену, ету язе за пода на хаѣилък, ти, кату си тешка, ако родиш мома, и тебе и момата за ва заколя, яко родиш дятѣ, кой за ми кажи найнапрет, за му дам мижде много злато и стрѣбро.“

Така и тръгнал той, отиде на хаѣилък. Жената му от неколко время й фатиха болките, викнала бабата у дома да я баби и родила момичка. Бабата кату й рекла, чя мома си и родила, тас вели на бабата: „сакън, бабу, повънк да не си рекла, чя мома имами, туку дятѣ да велиш, чя мажот ми, ако дойди отъ хаѣилък та да чуи, язе си загубем живот“. Така сетне повънка момата дятѣ го сториха. Дятенто от малко ощи са глендаши, ча уокорину за стани. Домакинт дойдѣ время и дошел от хаѣилъкот, на пънтют му зѣха миждету, чя дятѣ има жената му; и той кату чю, много си зарадува. И кога дойдѣ на дома му.

млого гозба исторел на човеците зарди родението. Така сетне си залюбиха сос жената му много.

Дятенто кату са чини до 12 години, татко му го и чудил от чодювани. Дойде ренд за сватбата. Акалесал кумови сватови пет хиляда, 40 чивта томпани чюкаха, са примени дятенто зент. Тогай майка ѝ вели: „ох, дъщеро, дур сега беши нашио живот, дек са и чюло мома сос мома да са везмат?“ Я тя на майка ѝ вели: „мале, мила мале, язе как за вяхна таткова ми коня, ки си опаша с таткова ми остра сабя и да кинисам за нивяста, тогай за побегна, де ми глендат очи, и ощи еднош да си не видим тука; сетне Господ как ищи, така ки биди мойта работа.“ Майка ѝ рекла: „така, керко, харно ки чиниш.“ Фатиха веки бракот, гостиха, поиха сватови и кумови, дойде врем я да кинисат за нивяста, да вяхнаха сички на коня. Тогай вяхна и дятенто на бърза таткова му коня приминент, уружен кату зент, и еднош кату излял вѣнк да удри нес махмузи на коня, конют кату пиле летна и си загуби от прет них. Те останаха жални тѣй махрим и беха расипали бракот без нивяста.

Я той сос коня кату бегаши, достигна на една страшна гора; тамо не имало ниту пиле, ниту човек. Кату излезе от коня да си рашета, ету и видел на едно место една ламя и една страшна змиа борба са борят. Змиата я имаши ламята до половина глѣтнанта. Тогай ламята са примоли на дятенто: „молим, юначе, отсечи а змиата да ме откиниш, и що сакаш да те дам.“ И змиата му вели: „ти са моля, юначе, отсечи а ламята на две комадя да я приглѣтнам, ча цяла не мога да я глѣтнам, да сетне язе знам, що да ти дам.“ Тогай дятенто му вели и на двата: „варай змиа и ламя, язе хатър не мога да расипам, тук за вяхна на конют ми и за извадя остра сабя и за си фтиснам очите ми, за салдисам веки, кой за куртулиса от сабята на кѣсмет“. Кату вяхна на конют, да источи остра сабя и си втисна очите, да салдиса, удри я ламята, я посечи на две комадя, змиата я глѣтна.

После го зе змиата да го занисе на татка ѝ, на пѣнтот му вели: „сега, милички юначе, да знаиш, мой татку е цар на змияте. Кату за ти заня тамо пред него, той за ти даде много дар, злато и стрebro, ти да не земиш, лю да му брѣкаш неговото тайляча да ти го даде.“ И кату влезоха на конакют, и кату виде дятенто тамо царют, да рече му на змията татко ѝ, тос си оплашил много. Змиата му вели: „варай, юначе, що толко са си оплашил?“ Му даде познание на татка ѝ, за да го приземи дятенто сос голема слава. Тогай царют го зема дятенто, му даде гозба голема и после му вели: „варай, юначе, Господ да ти даде, що ти селюби душата ти. Ти, що си откинал мойта мома от страшната ламя, чя седим година момата ми борба си бориши сос ламята, нихто са не найди да я откини, ти си я откинал, що сакаш да ти дам?“ Той му вели: „царю, язе не сакам друго от вашо милос, само едно тайляче, що имаш на тавлаханата.“ Тогай царют му рекъл: „ох юначе, голем дар сакаш от мене, што не мога да ти дам.“ Кату чю така дятенто, вяхна на неговата бърза коня и кинисал от тамо да побегни, и змиата по него. Царют виде, как и момата хожда по него, го викна пак, мо и рекъл: „оту на тавлаханата има шес коня, тамо пот самос, ако познаш, кой е тайлякот, земи го“. Кату му даде царют изун да влезе на тавлаханата, змиа-

та пак му вели: „юначе, как за влезниш во тавлаханата, да вземеш един кривак, сичките коня да ги удриш по един, кой за дойди после тебе, тос и тайлякот, да го вземеш.“ Тако дятенто стори; влезе во тавлаханата, зема един кривак, па сичките коня ги удри по един кривак. Тайлякот ощи гу не беши удрил, са върна каде него, и той тогас извади от неговот кон седлото, го кладе на тайлякот и го извади вѣнка, пак неговот кон го остави тамо, да вяхна тайлякот и му вели на змиен татку: „оставим сос здравие, царю.“ И царют му и рекъл: „здравие да ти даде Госпот, юначе, що ти люби сърцето, да ти даде Госпот!“

И от таму кату сос крила и летнал по синю небе, да беши излял на едно широко поле, три дни и три нока и ходил на полето. На оноа дни един цар отбираша юнаци за неговата мома, да чини брак. Отбирането беши, що и направил на полето една дупка 40 адими шярока и толко дламбака, и клал телял да вика, който са причу на сичката земя: „котри юнак за излези сос кон да я прискокни дупката, он за вземѣ царювата мома.“ И са собрали тамо юнаци без брой; скокнували, паждаха на дупката, не са можали да я прискокнат.

Тогай и тос юнакот достигнал тамо и питал на тамошните юнаци: „щой тос скокнувани от вас?“ И те мо велѣт: „кой за можи да я скокни тас дупка, да вземѣ царската мома.“ Тогас той му и рекъл на них: „язе я скакнувам, ама сакам първо сос царют да чинам здрав и як пазарлък сос писмо и сос мюхюр.“ Го земаха от тамо юнакот, го занесоха на царя; излези царют вѣнка, му вели: „що сакаш ми?“ — „Сос тебе пазарлък як сос писма и сос мюхюр, ако да скокнам сос тайлякот ми дупката, да ми дадеш момата ти, ако не мога да скокна, да ми вземеш моята глава.“ И царют му даде писмо сос негов мюхюр: ако да скокни ямата, да му даде момата и половината царчина. И той му даде писмо от ранката му: ако не можи да скокни, да му даде главата. Кату сторили пазарлък, отиде юнакот на полету, гу припусна тайлякот по полету, го назнои, веки вода си отопи тайлякот, тогай го приближи при дупката и, кату му даде един дизкин, тайлякот кату пиле я летна дупката еднош и дваш и три.

Тогас гу зеа от тамо, го занесоха на царют, врѣзаха тайлякот на царската тавлахана и юнакот го занесоха гори сос голяма слава, курдисаха брак да чинат, а калесаха толко царюви и много люди, бракот го чинили, го венчяха, вечерта му я дадоха нивястата. Сега юнакот са чюди как да стори, чя и той си и мома. Вечерта васа нош отвори една книга, сѣ си пеяши, при нивястата не приближи, ниту я фати сос рѣнка, и другиот вечер така, и третоют. На трите дни ѣ рекла нивястата на майка ѣ: „мале, мила мале, тос зент хубав юнак е, нека е жив, ама за мене не и той, хич не приближи при мене, гу нища, да ми го липсати!“ И майка ѣ вели: „Ми сакън, дъщеро, тас работа не станова, тос ти беши на късметют.“ Пак момата вели: „гу нища, мила мале, я го липсовати, я си утрувам.“ Тогас царицата му каза на царют: ету таквас пу таквас работа. Тогас царют речи на себе си: да го пусна на ламите при езера, да го изядат.

И го викна от прет него, му вели: „милай зентю, язе знам, чя си юнак хубав, за това молим да поидиш дол на езерот, има две лами, щото не остават човек да пои тамо да наляи вода, да ги уклавеш

ламите.“ И той му вели на царют: „Молим, тате, от два саати сетне ти давам отговор.“ Така отиде на тайлякот му вели: „ету царют ми пуца на езера да оклава двете лами“. И тайлякот му вели на юнакот: „пот да му кажиш на царют да ти даде 40 товара сунгар и 40 товара вино, а кату да поиш на езера, да туриш сунгарот не-тре на езера да смръкни водата, и да туриш на вода место вину-то; ламите, кату за ожядняат, за гу пиат винуту, ки си опият; така за а фатиш ламите, да а понесеш живи прет царют.“ Кату зема юнакот каршилък от тайлякот, отиде на царют му вели: „царю, да ми дадеш 40 товара сунгар и 40 товара вино.“ И царют му даде 40 товара сунгар и 40 товара вино, и той вяхна на тайлякот му, да ютиде дол на езерот, дек беа ламите. И пуснал сунгарите на езера, водата я беа смръкнали; тогас с’опразна винуту на езера и, кату ожядняха ламите, го испиха виноту, си са опиха. Тогас той ги фати ламите, ги занесе жюви отпрет царют. Кога го виде царют и людето му, са почюдеха.

Пак той си връза тайлякот на тавлата и си отиде при нивяста. Таму вечерот кату си не збуни сос неа, утрината нивястата пак на майка ѝ вели: „мале, мила майко, язе са утрувам, тос чювек за мънж го нища.“ Пак майка ѝ му рече на царя, да најде колай да го расипат зентют.

Ету тамо дека вревиха, дойдоха двамина човеци, му велат на царют: „царю, много ти години и да ти е жив зентют, що имаш! Ниа, царю, чухме, оти имаш зент страшин, да фаща лами и змии жюви. Мо-лими да на го пуснеш: на нашта гора има една бела кубила бясна, ниту чювек жив остави, ниту добитук, сичките ги изяди. Белки твоют достоин юнак зент можи или да я фати жива, ил да я оклаве.“ И царют му вели: „сега го пуцам“. Двата човеци си отидоха. Тогас царют го вика зентют и му вели: „молим, зентю, мои чендо, много юнаско стори, ощи едно си разбуди за тебе. Да поиш, на нас гора има една бела бесна кубила, щото чювек не остави жив, ниту добици, да я фа-бела бесна кубила, щото чювек не остави жив, ниту добици, да я фа-тиш, я да я оклавиш.“ И той му речи на царют: „со сѐ радост, царю, да пода.“ И еднош отиде на тавлаханата, уседли тайлякот, фати да му кладе юзда на устата. Тогас тайлякот му вели: „да ти питам, юначе, дека за поими“. И той вели: „е море тайляче, две ми очи, за поими на гората да фатими бела бесна кубила, да я донесеми на царют.“ Тогас тайлякот му вели: „варай, юначе, белата бесна кубила на мене ми е май-ка, она тебе ти изява, туку да поими на юдинското поле, тамо има чешма и една висока топола; ти да си искачиш на тополата, яко да си държиш, и язе пак за са искриа на орманот. Майка ми дойди на чешмата вода да си напиш, тебе ки ти види на връх тополата, ки фати да вика да излязиш, ама ти да я закълнеш за мене, тогас да излезиш да я фатиш жива, да я вяхниш“.

Тогас му кладе юздата на устата, да го вяхна тайлякот, да отидоха на юдинското поли, тамо најдоха чешмата и тополата. Тайлякот са искри на излези отъ тайляко си, искачи на тополата. Тайлякот са искри на орманот. Ету и белата бесна кубила дойде на чешмата, вода да пии. Юнакот го виде на връх тополата, фати сега сама да вреви: „ах да има сега един чювек, да ми вяхни и да ми припуца по по-лето, да са назноя“. Тогас юнакот я вели: „ох, бела кубилица, язе излевам, ти вяхнувам, ама ме и страх да не ми изядеш.“ Тя мо вели: „ти не изявам.“ „Ако не ми изяваш, закълни са за твойто тайляче.“ Тогас тя му вели: „от де го знаш ти мойто тайляче?“ Той я вели: „твойто

тайляче язе го вяхам.“ Тогас си закълна белата бесна кубила; излязи юнакот да я фати, ябакна мею двете очи; тогас излезе тайлякот, си замиловаха сос майка му. Юнакот извади седлото от тайлякот, гу кладе на белата бесна кубила, да я вяхна. Сос голям ихтибар отиде прет царют. Кату гу видоха тамошни, много си зарадуваха. Пак царют са пожяли, зацо за сичките работи достоин беши юнакот.

Ама ах гиди, сос нивястата що си не збуну, не сакаши да го види, викна и целати му и рекъл, да го расипат юнакот. Ама они му рекоха, чя не можат да го расипат. На това припирани царют мею целатите, ету дошли прет царя два калугери, му велят на царют: „царю, много ти години и да ти е жив зентю! ниа чюхми, оти имаш юнак зент, щото страшни лами „фати живи, белата бесна кубила я фати, я омудри, молим на вашу величество да го пусните на нашито поли: има една страшна змия, штото седъм саати место даржи кръстома, дурде она даржи земята, гори кату вогин, човек да влезе са згорява. Тамо на нузи място има една златна ябалка, ако можеш от неа да ти донесе ябалко, тогас веке да го знаиш, чя юнак е на земята.“ Кату чу това царют от калугериту, си зарадува, чя тамо как да е за си изгори зентют му. И заеднош го викна пред негу, му вели: „ету, мили зентю, на нузи поли има една златна ябалка, да ти видам юнаското, дал можиш да ми донесиш една ябалка?“ И той стана от тамо, отиде, уседли белата бесна кубила. Тогас кубилата му рече: „тайлякот остави го тука, чя тамо, дека ти пуца царют, човек са изгорява и добиток, щото е ацамиа. Туку мене да ме вяхниш и да ми припуцаш перво два саата по зелено поли, да си назноя дур еднош ми косми вода да капи, така сетни да ме припусниш и на змииното място и да глендаш, кога за проминеми под ябалката, да вървиш една ябалка.“ Така кату чю юнакот, вяхна на белата кубила; кату я припусна еднош земята ядяши, на две три саата достигна на нузи място; дека змията ходиши, седим саата място ниту зелена трява имало, ниту суха, сал земя, и ябалката златна святаши кату слънце. Тогас два саата я припуцаши кубилата, я стори вода каша и, лю я пусна нетре на нузи място, промина кату куршум под златната ябалка, не можя юнакот да я види да върви една ябалка. Тогас кубилата му вели: „ощи ацамиа си юначе, лю извади ми юздата от устата, бари язе как за си върнеми, да урва язе сос устата ми“. Извади от кубилата юздата. Кату си върнаха, кубилата, лю дои у дол ябалката, урва сос устата ѝ един дал сос две три ябалка. И дур да излязат от нузи място, на кубилата пашката са биши изгоряла и, го гленда змията, чя от ябалката един дал нема, еднош издъхна и рече: „ах, язе има девет стотини години, що сам чувал златната ябалка, да сега да ми я откраднат, кой я откради, ако и мънж, жена да са чини, и ако и жена, мънж да са чини.“ И така юнакот, мома кату беше, мънж са чини, и змията пукна отъ яд. Тогас тос юнак, кату даде Госпот, са чини мънж, я кладе ябалката на кътка място на главата му, и га приближи веки при царскиот конак, сос толкос ихтибари, сос толкос тъмпани, свирки го занесоха пред царют, му я даде ябалката. Тогас си отиде и той сос нивястата са сбуну вечерот.

Утринта нивястата си зарадува, отиде и на майка и на татка ѝ ръкна бакна, си зарадуваха сите. Тогас юнакот му приказа на царют сичко, що и проминал приз неговата глава, и царют са почюди и го проминал него на столнината.

Рецензии и книжовни вести.

Jaroslav Bidlo, Dějiny slovanstva (История на славянството). — V Praze, 1927, гол. 8° 292 стр.

Схващайки славянските народи въ миналото като едно етнографично цѣло, г. проф. Бидло е счелъ за възможно купно да се схване и тѣхната политическа история, като се остави на страна всичко, което принадлежи специално на историята на единичните славянски народи. Споредъ авторовата концепция въ историята на славянството трѣбва да се търси това, което славяните иматъ общо въ своето историческо развитие или което е последица на еднакви причини. Главната целъ на такъвъ очеркъ на славянската история е да се установи смисълътъ на тая история или да се разкрие нейната основа, — главните течения, стойностъ, посока и целъ. Тази задача споредъ г. Бидло можела да се постигне тепърва, когато ще бжде историята на славянството основно проучена. При все това г. Бидло се е заелъ съ тая непосилна задача, но напразно: въ историята на славянството, която г. Бидло ни поднася, съвсемъ не се вижда онова „общо“, което е отъ естество да характеризова историческия развой на цѣлокупното славянство, а въ повечето случаи въ нея се даватъ само мъгляви, слабо обосновани и нерѣдко съвсемъ погрѣшни обобщения безъ ясна органична връзка съ реалните исторически процеси и тѣхните основни причини.

Свърхъ това авторътъ пише сякашъ за читатели, които добре знаятъ славянската история въ всѣко отношение та затова, види се, никакъ не го е грижа, да ли по-неуките ще могатъ следи неговото повече конспектно изложение на събитията, които засѣга, изобщо ще могатъ ли го разбра. Отъ друга страна съчинението на г. Бидло, понеже е лишено отъ необходимата научна аргументация съ посочване на досежните източници, и за специалистите е неудовлетворително, а нерѣдко бие на очи и дори се чувства, че авторътъ твърде субективно преценява събитията. Отъ друга страна съчинението не е написано и популярно. Една по-обстойна негова оценка би потвърдила въ подробности гореказаните му недостатѣци. Тукъ отъ своя страна ще направя критични бележки само касателно нѣкои мѣста въ книгата, гдето прямо се засяга България.

Г. Бидло изтъква мъжнотите, съ които е ималъ да се бори за да напише книгата си, и казва, че той въ сжщностъ сега дава само единъ прегледъ или единъ видъ философия на славянската история (*možu podatí vlastně jen přehled nebo jakousi filosofii dějin slovanských*, 6). Това за сега било по-важно отколкото едно най-подробно изложение, за-

щото преди всичко се касаело за „интелигентнитѣ кръгове,“ които се интересуватъ за славянската история, а нѣматъ възможность достатъчно да се ориентиратъ срѣдъ множеството исторически събития както и въ специалната историческа литература, та да имъ се обърнѣло вниманието върху това, що трѣбва въ славянската история да се смѣта за основно, сир. това, що опредѣля посоката и е главното. Но щомъ г. Бидло дава на готово въ сжщность само едни общи свои заключения, необходимо бѣше да бѣ далъ и възможность, щото възъ основа на досежната научна литература по-лесно да се контролира правилността на нѣкои негови общи изводи. Въ предговора си [г. Бидло предугажда опасность отъ „зловолна критика,“ която лесно щѣла да открие недостатъци, а не ще можела винаги, а по нѣкога и не щѣла и да иска да оцени мжчнотиитѣ, които авторътъ е трѣбвало да преодолѣе докато да успѣе да изкаже едно свое на гледъ общо или обиходно мнение (*nežli se dospěje ku pronesení mínění zdánlivě obecného nebo všedního*). Но г. Бидло трѣбваше да съобрази, че когато се пише таково едно съчинение, въ което често се налагатъ обобщения отъ голѣмо значение, трѣбва да се постъпва строго методично та да се обезоружи преди всичко добросъвестната критика. А тъкмо това той не е сторилъ въ достатъчна мѣрка.

* * *

Първитѣ потици да се изселватъ славяни отъ праславянската си родина въ посока на западъ и югъ не ще да сж последица само на натискъ отъ страна на турко-татарски и на германски племена, както твърди г. Бидло, а трѣбва да се приеме като главенъ факторъ и обстоятелството, че по общия тогава стремежъ у разселващитѣ се индоевропейци, голѣма частъ отъ които изпредиха славянитѣ и се настаниха по западна и южна Европа, и тѣзи подирнитѣ сж се стремили къмъ по-топли и плодородни мѣста. Това нѣ малко се дължи и на факта, че славянитѣ въ праотечеството си, въ началото на християнската ера, когато се почватъ първитѣ разселвания, сж вече били значително размножили се, а освенъ това вече сж били и обособени въ отѣлни етнически групи, които се чувствували самостоятелни и не съвсемъ близки една на друга. Споредъ мене съзнанието за първоначалното имъ племенно единство у тѣхъ тогава вече не е било толкова силно, щото да е играело значителна роля въ смисълъ на консервативенъ факторъ. Очевидно е това и отъ обстоятелството, че славянитѣ центробѣжно сж се разселвали отъ периферията си не само къмъ западъ и югозападъ, но и въ източна посока, — къмъ северо- и югоизтокъ, докато една значителна ядка отъ друга страна е запазила и територията на праславянската родина. И следъ като славянитѣ се настаниха въ новитѣ си исторически земи, тѣ вече действуватъ пакъ не като цѣло, а като отѣлни народи съ свои отѣлни интереси било въ борба съ други народи, било въ борба помежду си. Искане се голѣмо идеализиране на славянското историческо минало за да се прави преценка на славянската история главно отъ гледна точка на племенна общность, за съхранение на която се води борба съ германцитѣ отъ една страна и съ турко-татаритѣ отъ друга, както схваща г. Бидло (27). Самъ той го-

вори, че хунитѣ къмъ края на 5. и началото на 6. вѣкъ „увлѣкли“ съ себе си частъ отъ славянитѣ да участвуватъ въ походитѣ имъ противъ западноримската и източноримската империя и че аваритѣ въ 6. и нач. на 7. вѣкъ сжщо така „извлѣкли“ голѣма маса славянски племена и ги преселили въ земи, принадлежащи на политическата сфера на франкската и на византийската държава. Всички тѣзи увличания и повличания на славянски племена не винаги сж ставали насила. И лесното сплотяване на Аспаруховскитѣ българи съ „словенитѣ“ на Балканския полуостровъ въ една българска народност показва, че у древнитѣ славяни не е сжществувало такова общо племеннв съзнание за етническа общностъ, която да е давала решаеща насока на историческитѣ събития, за каквото Бидло говори. Имало е споредъ мене само исторически моменти, когато два славянски народа, дошли сетне въ по-тѣсно политическо съприкосновение, временно сж съзнали, че има помежду имъ славянска общностъ на интереси, но следъ малко пакъ сж вземали у тѣхъ върхъ сепаратистични интереси, и ние виждаме че историята на славянитѣ-съседи е изпълнена съ постоянно взаимно съперничество, което често е довеждало до кървави войни помежду имъ. Та и г. Бидло казва напр., че „съперничеството между чехи и поляци за известни племена и области помежду имъ е печаленъ примѣръ за славянското несъгласие“ (с. 31). А не е ли историята на най-голѣмитѣ и най-продължителни войни въ Европа до ново време главно история на борби между германски племена? Расовото единство въ реалния развой и на славянската история открай време до сега е играло нищожна роля, — ние въ нея не виждаме значителни прояви на расова солидарностъ, и поради това тя е преди и надъ всичко история на отдѣлнитѣ славянски национални групировки. Тя трѣбва първенъ критически и основателно да се знае, за да може умѣло и обективно да се изтъкнатъ и казанитѣ исторически проблѣски на общо славянско съзнание у тѣхъ, на славянска взаимностъ.

Историята и на славянския югъ предимно на сърбохърватитѣ отъ една страна и на българитѣ отъ друга трѣбва да се оценява отъ гледна точка на едно реално разграничение на сферитѣ на тѣзи два народа. А това въ книгата на г. Бидло не виждамъ. Въ славистиката е неопатно вече установено, че на Балканския полуостровъ сж заседнали само две славянски народности, — българската, която е зела само две славянски народности, — българската, която е зела Мизия, Тракия, цѣла Македония и нататѣкъ южно и западно къмъ Тесалия, Епиръ и Албания, и сърбохърватската. Колкото пжти тѣзи два народа исторически сж дохаждали въ политически контактъ, всѣкога сж се чувствували национално разнородни и сж действували всѣки за себе си. Цѣлата имъ история до наши дни това напълно птвърждава. Помежду имъ не е имало никаква трета етническа група, за каквато почнаха да приказватъ въ ново време не историци, не слависти, — а политици, главно отъ Бѣградската школа. А г. Бидло като историкъ трѣбваше да се съобразява само съ науката и споредъ това преди всичко да си служи съ съответнитѣ народностни названия. За г. Бидло българскитѣ славяни въ Македония ту сж „славяни“ ту сж „македонски славяни“ ту „българи.“ За тѣхъ г. Б.

„Македонските славяни (Slované makedonští), макаръ че етнографически сж по-близу сродни съ българитѣ, при все това дори до наше време не сж се слѣли съ тѣхъ въ единъ народъ, понеже само временно сж принадлежали къмъ българската държава и то въ сравнително давнешни времена, докато въ сравнително по-късно време сж принадлежали къмъ сръбската държава. Понеже въ по-голѣмата си частъ сж живѣли подъ властѣта на неславянски държави (византийската и турската) и въобще политически не сж били активни, затова у тѣхъ изобщо не се е развило национално съзнание та въ най-ново време се пороци споръ заради тѣхъ между сърбитѣ и българитѣ, които претендиратъ върху тѣхъ като на свои сънародници“ (с. 33). Следъ Шафарика, Иречека, Нидерле и всички други чески историци и етнографислависти професоръ Бидло е първиятъ чески ученъ, който така ненаучно се произнася за етническата принадлежностъ на македонските българи, повтаряйки просто известната шовинистическа измислица на бѣлградските политици. Преди всичко г. Бидло трѣбваше да се замисли, възможно ли е таково нѣщо, сиречъ славянитѣ въ Македония да проживѣятъ по-вече отъ хиляда години въ постояненъ контактъ съ реченитѣ две славянски народности на Балканския полуостровъ—сърбитѣ и българитѣ—и да останатъ до день днешенъ национално неопредѣлени. Г. Бидло, който споредъ задачата на книгата си ужъ трѣбваше да търси това, що е въ миналото на славянитѣ „общо“, това, що е дало и еднаква посока на историческата имъ сждба, трѣбваше най-лесно да е разбралъ, че напротивъ македонските славяни и тогава, когато се заселявали въ Македония, както и по-сетне, когато сж възприели името българи и сж живѣли еднакъвъ политически и културенъ животъ съ другитѣ български славяни—отъ времето на Кирила и Методия насамъ, говорейки еднакъвъ езикъ съ тѣхъ, не сж можели да бждатъ безъ национално съзнание, защото инакъ цѣлата политическа и културна история на македонските славяни, които винаги сж останали чужди на сърбитѣ, а всѣкога сж тежнѣли къмъ българитѣ, противъ които никога не сж се обявили нито сж водили нѣкога нѣкаква въоръжена борба съ тѣхъ, би била напълно непонятна. Не е върно твърдението на г. Бидло, че македонските славяни политически не сж били активни; напротивъ, тѣ сж били дори твърде активни, за което свидетелствуватъ особено борбитѣ имъ съ Византия по време на западното—Охридското българско царство и пр. до най-ново време, когато отъ тѣхъ главно излѣзе и първиятъ енергиченъ потикъ за българското възраждане и за освобождение отъ гръцкото черковно иго. Самиятъ г. Бидло казва, че сърбитѣ първоначално сж били настанени въ порѣчието на рѣкитѣ Пива, Тара, Лимъ, Горня Дрина, Ибаръ и горня Западна Морава. Ако българитѣ сж се стремили, както казва Бидло, да създадатъ и прямо съединение на Македония съ Моравско, сир. съ областѣта на тъй наречената Българска (източна) Морава, трѣбваше тъкмо въ това да съзрѣ по-дълбока причина, криеща се въ етнографичното сродство на населението на тѣзи области съ населението на северна България и на Тракия. Паралелно съ бурния исторически животъ, въ който славянитѣ на Балканския полуостровъ отъ самото начало на тѣхното на-

станяване тукъ сж врѣли и кипѣли, националното имъ съзнание бърже е закрепвало и се засилвало. Дори благодарение на историческитѣ фактори то се е диференцирало у сърбохърватитѣ, за които и г. Бидло казва, че макаръ тѣ езиково и етнографски да сж еднакви (*totožní*), понеже сж образували две държави, се развили въ два отдѣлни на-рода, различавайки се не само по политически и економически интереси, но и по свои културни традиции и стремежи — у единтѣ византийски у другитѣ романски. И словенцитѣ по мнението на г. Бидло сж дей-ствително другъ народъ, различенъ отъ сърбитѣ и хърватитѣ (*Slovinci jsou skutečně jiným národem* стр. 39). А известно е, че словенцитѣ още отъ IX. в. насамъ сж престанали да бждатъ „политически ак-тивни“, когато македонцитѣ напротивъ се проявяватъ въ политическа-та и културната си история презъ всички вѣкове до толкова активно, че за това всички византийски и други чужди исторически източници много и често съобщаватъ. Върху всичко това е трѣбвало Бидло пър-вомъ добре да се справи въ подробната история на българитѣ и на сърбитѣ. Македонскитѣ славяни не биха могли въ течение на вѣко-ветѣ да стоятъ национално неопредѣлени дори и по простата причина, че историята на българитѣ и сърбитѣ представлява постоянна борба помежду имъ, което и Бидло изтъква като казва, че „сръбската дър-жава се е задържала самостоятелна спрямо България само съ помо-щта на Византия и е живѣла само отъ милостта на последната, понеже тя ѝ е била потребна противъ България.“ Характерно е за ав-тора, че той, въпрѣки мнението си за неопредѣления ужъ национа-ленъ характеръ на македонцитѣ, въ книгата си, както се каза, пакъ ги нарича не само „славяни“ но и прямо „българи.“ Така, говорейки за влиянието на французката революция, казва, че то е подбуждало да се опитватъ да извоюватъ свободата си „сърбитѣ и хърватитѣ въ Босна и Херцеговина и съседнитѣ области, и българи тѣ между Дунавъ и Балкана, южно отъ Балкана и въ Македония (*byli to srbove a chor-vaté v Bosně, Hercegovině a sousedních krájinách, a Bulhaři mezi Dunajem a Balkánem, jižně Balkánu a v Makedonii*, стр. 200). Сжщитѣ Бидло казва, че византийската цивилизация угрозавала съ погърчване „на сла-вянитѣ, заседнали въ старата Елада и въ Македония, на бълга-ритѣ, а донегде и на сърбитѣ“ (75 с.). Като говори за турското за-владяване на Македония следъ царъ Душана, Б. казва: „подъ турската държава подпаднаха въ 1371 г. южно-сръбскитѣ области (сир. маке-донскитѣ области), — населени преимуществено отъ население гръцко и българско“ (*„Panství tureckému podlehlý užr. 1371 státy jihosrbské, osídlené převážně obyvatelstvem řeckým a bulharským*), а пъкъ земитѣ — продължава Б. — населени отъ сърби въ сжщинската Сърбия, Босна и Поморавия, въпрѣки погрома на Косово поле на 1389 г. още дълго се държали и пр. (*„Země, obydlené Srby, Srbsko vlastní, Bosna a Pomoraví, přes pohromu Srbů, utrpěnou od Turků na Kosm poli etc.* стр. 70). Въ тѣзи противоречиви мнения на Б. ясно се вижда влиянието на различни източници, отъ които е черпилъ.

Таково неопределено и противоречиво е мнението на Б. и относително я з и к а на македонските българи. Преди всичко той не си е уяснил този кардинален въпрос въ връзка съ писмеността, основана от Кирила и Методия. Изобщо касателно дейността на св. Братя напразно ще търсимъ въ книгата на Б. подробна характеристика, макаръ че тъкмо тя е, въ която се е проявило що годе онова „общо славянско“, за което г. Бидло трѣбваше да прояви специален интересъ. Напротивъ въ книгата му съвсемъ откъслено, несвързано и твърде забъркано се говори за епохата на Кирила и Методия. Казва се, че тѣ сж превели светото писание на „славянски езикъ“ (do jazyka slovanského); въ българската черква е билъ въведенъ пакъ „славянски езикъ“ като богослужебенъ, а когато сетне България е станала огнище на плодovitа литература и култура, въ края на 9 и началото на 10 в., е била откъмъ образованостъ най-напредналата славянска страна; тази образованостъ е имала характеръ „славянски“, понеже главниятъ ѝ органъ е била писменостъ, списвана на „славянски езикъ“ (с. 44—45). Ни дума не се отваря за отношението на тоя „славянски езикъ“ къмъ съвремения говоримъ езикъ на славянското население въ Македония и въ България, не се обяснява, че Кирилъ и Методий сж взели родния си говоръ, сир. единъ македонски живъ диалектъ за органъ на основаната отъ тѣхъ писменостъ и че този диалектъ е български, поради което и въ науката минава подъ име „старобългарски.“ Неопределениятъ терминъ „славянски езикъ“ е отъ естество само да заблуждава. Интересно е, че г. Бидло на друго мѣсто въ книгата си сжция „славянски езикъ“ на Кирилъ и Методия пренесенъ отъ България въ Русия го нарича „църковно славянски“ като прибавя въ скоби „македонски“: „slovanská literatura ruská, byvši v hlavních svých plodech přenesena z Bulharska, užívala téhož jazyka církeвно-slovanského (m a k e d o n s k é h o), kterým psali slovenští apostoľé Konstantin a Methoděj i jejich žáci“ (55). Госп. Бидло и у своя съотечественикъ, проф. Вондракъ—въ неговата „Сравнителна славянска граматика“ е можелъ да се поучи относително български характеръ на речения Кирилметодиевски диалектъ па изобщо и на днешните македонски говори. Вондракъ много определено казва, че българскиятъ езикъ се дѣли на три групи: източна, западна и македонска; къмъ македонската група принадлежи и тѣй наречениятъ въ науката старобългарски езикъ. Той е този български диалектъ, който двамата славянски апостоли Кирилъ и Методий писмено фиксираха, чрезъ което биде основана и славянската писменостъ.¹ И тѣй, ясно е, че македонските говори и въ старо време и сега сж български. Обаче г. Бидло по тоя въпросъ си запазва свобода да лабира съобразно съ споменатата политическа тенденция, за

¹ Вж. Dr W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik I. стр. 3: „Das Bulgarische... darunter ist die ostbulgarische, westbulgarische und m a c e d o n i s c h e Gruppe hervorzuheben. Zu der macedonischen Gruppe gehörte das Altkirchenslavische, das man auch Altbulgarisch nennt (früher auch altslovenisch). Es ist jener bulgarische Dialekt, den die beiden Slavenapostel Cyrill und Method schriftlich fixiert haben wodurch das slav. Schrifttum begründet wurde.“

която той очевидно води сериозна сметка. Говорейки за Санстефанския мирен договор, Бидло казва: „Македония, населена от ромъни (куцовласи), гърци, албанци и от племена, говорещи на осъмь сръбско-български наречия, сир. наречия преходни, чиято по-голяма част има признаци повече български, биде съ Санстефанския миръ (1878) придадена почти цялата на България“¹ (207 с.). Отъ где е взелъ Бидло изведнажъ тѣзи „осъмь наречия“, само той знае! До сега науката е установила, че и въ Македония както и въ България, па и въ всѣки другъ езикъ, има „наречия“, но за нѣкакви „сръбско-български“ наречия за пръвъ пжтъ сега отъ Бидло чуваме. Той не указва своя източникъ нито съ една дума повече обяснява своето откритие, но и безъ това е явно, че тукъ се извърщатъ фактитъ за угода на чужда политика, и то въ едно божемъ научно съчинение. Постоянна нитъ противоречия, въ които Бидло се вплита, колчимъ е думата за Македония, сж последица именно на несамостоятелно, пристрастно становище, на което е застаналъ. Ето още единъ примѣръ: видѣхме, че Б. твърди (с. 70), че турцитъ на 1371 г. завладѣли отъ сръбитъ Македония, която била тогава населена преимуществено (převážně) отъ гърци и българи, а на друго мѣсто пъкъ сетне казва, че следъ руско-турската война (1878 г.) Македония, „която е обитавана преимуществено (převážně) отъ българи и сърби“ останала подъ Турция (с. 206).

Така разбъркано, противоречиво и тенденциозно сж изложени у Бидло и всички други въпроси касателно България. Авторътъ се указва свърхъ това изобщо твърде слабо осведоменъ по историята на Балканския полуостровъ, съ което донегде се обяснява и смѣлостта му да се залови да пише такава книга. Така напр. нему е останала неизвестна голѣмата просвѣтително-културна роля, която е играла българската Охридска архиепископия, за която нищо не се говори. Фактътъ, признатъ и отъ г. Бидло, че сръбитъ до XIII в. не сж развивали никаква по-висока образованост, погрѣшно се обяснява само като последиствие на постоянната имъ борба за съществуване, която тѣ били принудени да водятъ преди всичко съ българитъ и още съ гърцитъ и унгарцитъ (53). А въ сжщностъ главната причина се крие въ затиеното географично положение на страната имъ, отдалечена отъ западнитъ и източнитъ културни центрове, обградена отъ планински, непроходими области. Тамъ сръбитъ сж били много по-малко обезпокоявани отъ чужди завоеватели отколкото българитъ, които постоянно сж водили по-вече и по-страшни войни. Не е достатъчно да се каже, че въ 13, 14 и 15 в. „сръбската литература е била задруженъ имотъ на сръбитъ и българитъ“, защото българитъ сж въ тая област по-стари и защото отъ тѣхъ сж, защото българитъ сж въ тая област по-стари и защото отъ тѣхъ сж, главно се е заимствувало и въ Сърбия. Сръбската „рецензия“ на стагланото се е заимствувало и въ Сърбия. Сръбската „рецензия“ на стагланото се е заимствувало и въ Сърбия. Сръбската „рецензия“ на стагланото се е заимствувало и въ Сърбия. Сръбската „рецензия“ на стагланото се е заимствувало и въ Сърбия.

¹ Makedonie, obydlená Rumuny (Kucovlachy), Řeky, Albánci, a kmeny mluvícími osmi nářečími srbsko-bulharskými, t. j. nářečími přechodnými, jejichž větší část má příznaky převážně bulharské, byla mírem svatoštěpánským (r. 1878) přiknuta skoro celá Bulharsku“ (207).

се е наложилъ въ писмеността. Споменатата рецензия, както по-сетне и руската, твърде разпространявани и въ България, не е била схващана като национално сръбска, така щото е пресилено да се нарича и писмеността, списвана съ сръбска рецензия, „посърбена литература“ (posr̀bštěná), а сжщо и да се твърди, че въ следствие на сръбскитѣ завоевания въ Македония съ тази литература си служили тамкашнитѣ образовани хора, та ужъ се е „установила представа, че Македония е обитавана отъ сърби“ (107). Самъ авторътъ признава, че въпрѣки туй българскитѣ писатели сж се ползували въ Сърбия съ мѣродавенъ, решаещъ авторитетъ та дори Конст. Костенчески е прокаралъ въ сръбската литература поправка на правописа и граматически и стилистически правила на своя учителъ, търновския патриархъ Евтимий (108). Що се отнася до черковно-архитектурнитѣ сръбски паметници по Македония, авторътъ сжщо така повърхностно сжди, повтаряйки сръбското надценяване на значението имъ. Следъ археологичнитѣ изследвания по Македония, особено на Милюкова, Кондакова и др. въ последно време, знае се, че Македония въ 14 вѣкъ не е била завладяна отъ сърбитѣ като *tabula rasa* по отношение на художествени старини. Византийското културно влияние е дошло въ по-близъкъ контактъ съ Сърбия главно чрезъ Македония. Този въпросъ тепърва ще се обясни и то въ съвсемъ друго, ново освѣтление.

Къмъ края на книгата си, говорейки за най-новитѣ политически събития, г. Бидло го е ударилъ на обикновена политика: изложението прави впечатление на сборъ изрѣзки отъ съвременни политически вестници, разбира се въ антибългарски духъ. И тукъ е гъмжило отъ неточности, извратени факти и разбъркана хронология. Идеята на Князь Михаилъ, да се образува голѣма сръбска държава, въ която българитѣ ужъ склонили да влѣзатъ, била осуетена отъ Австроунгария и Русия (201). А въ сжщностъ тя не е можела да се осществи главно поради хегемонистичнитѣ и егоистични стремежи на Сърбия, които и до сега още сж движещъ факоръ въ сръбската политика. Г. Бидло за тия стремежи нищо не казва, затова и войната на Сърбия противъ България въ 1885 г., която очевидно не бѣше предизвикана отъ последната, у него съвсемъ не е разяснена (104). Не може въ една славянска история всичката вина на Сърбия само да се прехвърля върху други народи и държави. Г. Бидло трѣбваше да обясни смисъла на „балканското равновесие“, съ което кралъ Миланъ е мотивиралъ нападението си върху България, и въ какво състои и отъ кога датува „сръбско-българското съперничество“ за Македония, вмѣсто да разправа за разпритѣ и борбитѣ на българскитѣ либерали съ князь Батембергъ и пр., за идването на Кобургската династия, която себила подала на Австро-Унгария и т. н. (202). Въ обяснението си на причинитѣ на „македонския въпросъ“, за който казва, че е „най-голѣма прѣчка на приятелскитѣ междуславянски отношения на славянския югъ“, историкътъ Бидло на просто се е приравнилъ съ бѣлградскитѣ вестникари. Споредъ Б. българското духовенство (!) следъ основаването на екзархията си е присвоявало (*si činilo nároky*) цѣлото „славянско“ население на Македония, стараяло се да събуди (*pozbuditi*) у него българско народно съзнание и така

постигнало значителенъ успѣхъ, понеже сѣрбитѣ въ княжеството въ туй не имѣ прѣчили. Бидло признава, че сѣрбитѣ почнали да обръщатъ внимание (začali si všímati) на Македония главно тепърва следъ австроунгарската окупация на Босна и Херцеговина (1878), понеже последната имѣ препрѣчвала свободенъ достъпъ къмъ Адриатическо море, а презъ Македония имѣ е възможно да излѣзатъ на Егейското море. Затова сѣрбитѣ се домогвали да се заематъ въ Македония известни епископии отъ сѣрбски духовници и постигнали това въ Призренъ (!) и въ Скопье. Въ Сѣрбия се образувало дружество Св. Сава, което се грижело за сѣрбски училища въ Македония. Поради това тукъ възникнали спорове между бѣлгаритѣ и сѣрбитѣ и пр. и пр. Цѣлата история на последвалитѣ събития у Б. е опачно предадена. Прескача се сѣрбско-бѣлгарската война 1885 г., а междусъюзнишката война 1913 год., въ която бѣлгаритѣ бидоха победени, не се окачествява като послѣствие на сѣрбскитѣ завоевателни стремежи за Македония, а само като „нова, чувствителна рана за Австро-Унгария“ (227). Царъ Фердинандъ е представенъ като агентъ на чужди, нѣмски интереси, успѣлъ да си намѣри въ лицето на министра-председателя Радославовъ и др. послушни орждия. Бѣлгария си е навлѣкла голѣма вина съ това, че е встѣпила въ съюзъ съ нѣмцитѣ, а следъ разкаянието ѝ за тоя грѣхъ единъ день щѣло негли да се постигне да ѝ се простятъ чувствителнитѣ наказания, които мирната конференция ѝ наложи. Бѣлгария въ сжщностъ сама немалко спомогнала чрезъ поражението си да се избави отъ чуждия, нѣмски протекторатъ та сега тепърва станала сжщинска славянска държава (234). Бѣлгаритѣ наистина претърпѣли съ своята политика голѣма загуба за смѣтка на ромънитѣ, гърцитѣ и „югославянитѣ“, но тая загуба щѣла да имѣ послужи за потикъ къмъ усилената работа за „вътрешното културно завоевание“, което насигурно не щѣло да мине безъ благоприятни резултати (235) и пр.

Ето по какъвъ начинъ съчинението на г. Бидло, което почва съ претенции да изложи „общото“ въ историята на славянитѣ, за чудо, постепенно избива въ дребнавостъ и то въ вестникарски тонъ, — нѣщо не бивало въ ческата историческа наука.

Л. Милетичъ.

D-r Jan Slavík, Ruská politika na Balkáně ve světle nových pramenů (Д-ръ Янъ Славикъ, Руската политика на Балкана въ свѣтлината на нови източници). Slovanský Přehled, roč. XIX, 1927. str. 13—21, č. 3. str. 166—173, č. 6. str. 409—416, č. 8. str. 575—581.

Отъ 80-тѣ години на миналия вѣкъ Прага, освобождавайки се отъ романтизма на миналитѣ дни, комуто не бѣха чужди дори и покъсно Фр. Палацки и Фр. Лад. Ригеръ, почва да обръща по-трѣзвъ погледъ както къмъ литературата, така и къмъ политиката на Русия. Най-важна заслуга има тукъ Томашъ Масарикъ, който става душа на културно и политическо движение, което се характеризова главно съ своя реализъмъ и критицизмъ, колкото философски, толкова и практически. Той дава яркъ изразъ на отношение къмъ Русия, което преди него изяви Карелъ Хавличекъ, за когото обнародва презъ 1896 го-

дина отлична монография. Това отношение проличава не само въ редактиранитѣ отъ него списания „Athenaeum“ (1883—1893) и „Naše Doba“ (1894—1900), но и въ доста известната му книга *Russland und Europa*, 1913, а по-късно и въ *Světová revoluce za války a ve válce*, 1925. И днесъ влиянието му върху чехословашкия културенъ и политически животъ е огромно. И учени, и общественици се стремятъ да познаятъ по-основно великата славянска страна, да изучатъ и уразумѣятъ чрезъ непосредно запознаване съ податки отъ най-разнообразенъ характеръ нейната историческа сѣдба. Още повече, когато тя прѣко и косвено е засѣгала и засѣга, по единъ или другъ начинъ, съ своитѣ политически деяния и дипломатични игри интереситѣ на чешкия народъ. Презъ време на свѣтовната война хиляди просвѣтени чехи и словаци като пленници въ Русия имаха възможностъ да се запознаятъ съ нея най-обстойно. И сега, когато въ Чехословакия се правятъ изучвания, за да се схванатъ въ правилна преценка нѣкои моменти отъ близкото и далечно минало, особено тия, които сж свързани съ политическата история на освободителната борба, интересътъ къмъ руската политика е доста повишенъ. Въ това ни убеждаватъ много книги и статии, излѣзли въ Чехословакия следъ войната насамъ. Особено характерни сж печатанитѣ въ *Slovanský Přehled*, 1925—26, студии на Д-ръ Едвардъ Бенешъ подъ общъ надсловъ *Problémy slovanské politiky* (за една отъ тѣхъ вж. рецензията на проф. Л. Милетичъ въ *Македонски прегледъ*, год. II. 1926. кн. 1. с. 119—132), както и мемоаритѣ му *Světová válka a naše revoluce*, 1927., защото въ тѣхъ, следвайки въ много отношения Масарика, своя учителъ, чешкиятъ министъръ на външнитѣ дѣла се старае да даде въ нова свѣтлина ролята на царска Русия въ историята на славянството. На тоя интересъ къмъ Русия и на тоя стремѣжъ да се схване нейната славянска политика отъ трезво реалистично гледище, срещу което възстава Д-ръ Карелъ Крамаржъ, вождътъ на народната партия въ Чехословашко, въ книгата си *Na obránu slovanské politiky*, 1926. (преди това печатана като редица статии въ *Národní Listy*, 1926), е плодъ и студията на Д-ръ Янъ Славикъ.

Неговата цель е да схване скрититѣ нишки на руската балканска политика въ връзка съ ония събития, които се разиграха отъ времето на австро-унгарската окупация на Босна и Херцеговина до първата искра на свѣтовния пожаръ въ Сараево. Затова той е проучилъ всички извѣстни до сега документи, най-вече издаденитѣ напоследъкъ отъ руското съветско правителство. Наистина, тѣхниятъ подборъ е направенъ съ огледъ на желанието да се оправдае схващането на Ленина, че е излишно да се търси виновникъ за свѣтовната катастрофа, защото тя е органична последица на стопанската борба междду два империалистични лагера. Но все пакъ Д-ръ Янъ Славикъ не забравя да добави, че въпросъ за подправка на документитѣ не може да става, защото тѣ сж въ съгласие съ други, издадени отъ нѣкои западно-европейски правителства. Ето защо може да се каже, че неговитѣ издирвания почиватъ на сигурна основа. Още повече, че той самъ се стреми да бжде предпазливъ както въ обясненията, така и въ изводитѣ си. Защото за него е ясно, че само правилното разбиране на руската по-

литика може да ни даде възможност да схванемъ истинския смисъл на нѣкои събития и да проникнемъ въ основата на ония трагични конфликти, които разтърсиха издъно устоитѣ на Европа.

Началото на веригата отъ противоречиви интереси може да се търси, непосредно преди Балканската война, въ свадата между Русия и Австро-Унгария, по поводъ анексията на Босна и Херцеговина. Презъ януарий 1908 год. Изволски, кормчия на външната политика, изложилъ предъ министерския съветъ, въ каква посока трѣба да се движи неговата дейностъ, за да придобие за Русия изходъ на море. Печалниятъ край на войната съ Япония подсказвалъ, че Петроградъ трѣба да се възвърне къмъ своя предишенъ обектъ на наблюдение и внимание—Турция. А това Русия може да направи, като се споразумѣе съ Англия. Следъ дълги съвещания Столипинъ, министъръ-председателъ, прогласилъ, че поради неподготвеността на войската Изволски не може да се надява за подкрепа отъ бойната мощъ на руската държава при своитѣ дипломатически действия. А това не останало тайна за Австро-Унгария, която правила недвусмислени политически набѣги къмъ Балканския полуостровъ. Презъ май 1908 год. баронъ Еренталъ поискалъ среща съ Изволски, а презъ септемврий двамата изработили планъ, споредъ който Русия обещавала да не се противопоставя на готвената отъ Австрия анексия на Босна и Херцеговина. Австрия пъкъ се задължавала да съдействува на Русия да се обезсилятъ ония точки отъ Берлинския договоръ, споредъ които Босфора и Дарданелитѣ трѣбало да бждатъ затворени за рускитѣ военни параходи. И когато Изволски обикалялъ на Западъ, за да подготви изпълнението на уговорения планъ, който споредъ него не билъ окончателенъ, Австро-Унгария избързала и изненадала свѣта, като прогласила, че пресъединява Босна и Херцеговина. Възникналъ дипломатически двубой между владетелитѣ на дветѣ държави, но всжщностъ той билъ ръководенъ отъ Ерентала и Изволски. Писмата на Николая II. до Францъ Йосифа разкриватъ руската политика като твърде егоистична. Русия, за да постигне своята цель, била охотна да пожертвува не само Босна и Херцеговина, но и Новопазарския санджакъ. Ясно е, че Изволски не е целилъ славянски, а чисто руски интереси. Чакъ после, когато Еренталъ го изигралъ, почналъ да изтъква на своя противникъ, че той не може да не се вслушва въ гласа на руското общество, недоволено отъ тая политика, която проиграла сждбата на балканскитѣ славяни.

Все такава се представя руската дипломация и въ надвечерието на балканската драма. Новитѣ документи, които обнародва А. Поповъ въ Красный архив (т. 8, 9, 15, 16), говорятъ убедително. Целитѣ на руската близкосточна политика били открито формулирани отъ Хартвига, руския посланикъ въ Бѣлградъ. Русия трѣбало да помогне на балканскитѣ държави да постигнатъ своитѣ народностни идеали, а тя сама да застане въ Цариградъ, при входа на Черно-море, като пълновластна господарка. Така схващалъ целитѣ на своята политика и Сазоновъ, само че билъ по-предпазливъ отъ своя предходникъ, защото ималъ сжщитѣ напжтствия, които Столипинъ далъ на Изволски. Затова Сазоновъ, използвайки настроението на славянитѣ следъ заема-

нето на Босна и Херцеговина отъ Австрия, подготвилъ доста тихо балканския съюзъ съ цель да бжде насоченъ единъ день, като довѣренникъ на Съглашението, срещу Германия и Австро-Унгария. При това гледалъ да избѣгва всички сплетки на Балкана, защото и той билъ убеденъ, че свѣтовната война ще пламне най-напредъ тукъ. Когато българи и сърби се сговорили доста бърже, Сазоновъ се грижилъ да да ги задържи отъ всѣко действие, което би било неудобно за нея. Когато договорътъ между България и Сърбия билъ почти изработенъ, рускиятъ посланикъ въ София, Неклюдовъ, казалъ, че въ него имало „опасенъ елементъ“, сиречь — въ него се предвиждали незабавни военни действия срещу Турция. Той искалъ договорътъ да има чисто отбраненъ характеръ, да поддържа само установенитѣ граници. София и Бѣлградъ обаче продължили преговоритѣ, като не се отказвали отъ изработения вече начеркъ. Тогава Неклюдовъ съобщилъ категорично, че Русия не желае и да чуе за каквито и да било нападателни действия, за каквато и да било подѣлба на Турция. Затова въ тайната приложба къмъ договора на Русия се давало право на veto, макаръ и доста неопредѣлено, противъ военнитѣ действия на съюзенитѣ народи.

Събитията обаче се развили бърже. Като видѣлъ, че войната срещу Турция е неизбежна, Сазоновъ веднага далъ нареждане на своитѣ пълномощници въ София и Бѣлградъ да изяснятъ предъ съответнитѣ правителства становището на Русия по готвената отъ тѣхъ борба. Предупреждавалъ, че ако дветѣ държави използватъ договора и обявятъ война на Турция, като сложатъ на изпитание своята цѣлостъ и независимостъ, той ще се движи въ своитѣ действия отъ прѣжитѣ и непосредни интереси на Русия. Бойнитѣ замисли на съюзницитѣ безпокоели сжщо така и Франция, защото тя имала сведение, че ако избухне война на Балканитѣ, Австро-Унгария ще удари срещу Бѣлградъ. Затова Поанкаре въ съгласие съ Сазонова предложилъ Русия и Австро-Унгария, като най-живо засегнати на Балкана, да прогласятъ отъ името на великитѣ сили, че се наематъ да наложатъ реформи въ Македония и че нѣма да позволятъ да се измѣни status quo оттаткъ Дунава и Сава. Тая официална прогласа направила скръбно впечатление въ славянскитѣ земи.

Когато обаче войната била обявена и съюзницитѣ пожънали успѣхи, Сазоновъ изоставилъ принципа на status quo. Дали наистина, както той обяснява въ нота до рускитѣ представители въ София и Бѣлградъ, е изоставилъ предишното си становище или дали наистина общата руско-австрийска нота до съюзницитѣ е била негова изкусна дипломатична игра, съ която Австро-Унгария е трѣбвало да се задържи на страна отъ действията на Балкана? Богатиятъ изворенъ материалъ обаче, който изяснява дипломатическата намѣса на Русия въ Балканскитѣ събития презъ 1912 година, дава основание да се съмняваме въ думитѣ на Сазонова. И тукъ той се е ръководѣлъ отъ интереситѣ на Русия. Затова е искалъ да предпази балканскитѣ славяни отъ прибързани действия, които биха предизвикали европейски пожаръ. Тѣй можемъ да си обяснимъ и усилията на Поанкаре да се ограничи балканската война.

Сжщо така трѣба да изтълкуваме и поведението на Сазонова къмъ България, когато нейното воинство застрашаваше Цариградъ. Той не е билъ съгласенъ да се заеме турската столица. Доказателства за това намираме както въ „Материалы по истории франко-русскихъ отношений за 1910—1914“, така и въ книгата на Поанкаре „Au service de la France — neuf années de souvenirs“ (Paris, 1926). Покрай страхътъ отъ преждевременна общоевропейска война се поражда и страхъ за „традиционното руско наследство“, Цариградъ. Сега „се обяснява доста много по-късната „измѣна“ на България къмъ славянството“ (с. 410). Още преди да се отвори войната Сазоновъ заявилъ на френския посланикъ въ Петроградъ, че Черноморскитѣ проливи могатъ да принадлежатъ на Турция или на Русия. Берлинъ и Виена, които до скоро желяели на Турция победа, давали съвети на българската армия да не спира своитѣ завоевания, докато не заеме Цариградъ. Разбира се, тая тѣхна неочаквана благосклонностъ имала противоруски замисълъ. Въ Петроградъ се страхували да не би царъ Фердинандъ да влѣзе въ турската столица и да се настани въ нея. И Сазоновъ почва да си служи съ интриги. Казалъ въ София, за да не дразни обществото, че не Русия, а Франция и Англия нѣма да позволятъ да се съкруши съвсемъ Турция като се заеме столицата ѝ. Въ сжщото време обаче той поискалъ отъ тия две държави да заяватъ въ София, че тѣ сж противъ заемането на Цариградъ отъ българскитѣ войски. Парижъ и Лондонъ не се подали на неговата игра. Поанкаре свѣрилъ на Изволски, руски пълномощенъ министъръ, че неговата намѣса въ София би била излишна и при това опасна. Ако Русия иска, тя може да каже, каквото ѝ е угодно, въ София. „Не е възможно, възразилъ Едуардъ Грей на Бекендорфа, руския пълномощенъ министъръ въ Лондонъ, да искаме отъ българитѣ да се спратъ предъ Чаталджа, защото такава жертва би дала възможностъ на турцитѣ да се съвзематъ и да погубятъ досегашнитѣ бойни успѣхи на българитѣ“ [(с. 411)]. Наистина, чудно е, че не Русия, а Англия защитава България въ ония тежки за нея дни.

Сазоновъ не спира задкулиската си борба срещу България, подийета още въ началото на ноемврий 1912 г.. Недоволенъ отъ Поанкаре и Е. Грей, той изпраща нота до рускитѣ пълномощни министри въ чужбина и ги подканя да направятъ необходимитѣ постѣпки, гдето въ чужбина и ги подканя да направятъ необходимитѣ постѣпки, гдето въ чужбина и ги подканя да направятъ необходимитѣ постѣпки, гдето трѣба, за да се запази Цариградъ отъ българската войска. Намѣсата на великитѣ сили, казва той, може да има успѣхъ, ако тя бжде на временна. Общиятъ интересъ за сигурността на Цариградъ налага да има на северозападъ отъ него защитна областъ подъ действителната властъ на султана. Тая областъ има граница отъ устието на Марица, после надъ Одринъ, та до Черно-море. Цѣлата останала частъ отъ Турция съюзницитѣ могатъ да си подѣлятъ както намѣрятъ за добре. Поанкаре обаче изтъкналъ на Изволски, че Русия подига въпроси преди великитѣ сили да взематъ решение да се намѣсятъ въ събитията. Не е навременно да се говори за турско-българската граница, а сжщо така да се вписва Одринъ въ оная частъ на Европа, която ще остане въ владение на Турция. Това би могло да се отрази доста зловредно върху духа на българитѣ. Поанкаре дори билъ ужасенъ, като се нау-

чилъ, че Сазоновъ, безъ съгласието и знанието на рускитѣ съюзници, е правилъ постѣпки въ сѣщия смисълъ и въ Берлинъ и Виена. Рускиятъ министъръ на външнитѣ дѣла не билъ, разбира се, доволенъ отъ Поанкаре. Но той постоянно се грижелъ за сждбата на Цариградъ. Затова известилъ въ Парижъ, че ако българитѣ заематъ Цариградъ, руската флота ще закотви въ Босфора. Но за да се избѣгнатъ заплетки отъ по-общъ характеръ, той поискалъ отъ Франция да принуди Берлинъ и Виена да се съгласятъ съ предлаганата отъ него намѣса. И тази заплаха на Сазонова обаче не могла да подействува. Когато Изволски загатналъ на Поанкаре, че въпросътъ за Цариградъ не би билъ подиганъ, ако българитѣ бѣха предупредени на време да не се опитватъ дори да пробиватъ Чаталджа, Поанкаре му отвърналъ, че не вижда нѣкаква възможностъ да се спре българската войска въ похода ѝ къмъ турската столица. „Тукъ имаме ясни доказателства, заключава Янъ Славикъ, че отъ всички съглашенски сили Русия се е държала най-враждебно къмъ победоносна България. Положението на България при по-нататъшнитѣ несъгласия на Балкана би било съвсемъ друго, ако турцитѣ бѣха изгонени въ Азия и ако българитѣ преговаряха като владетели (макаръ и временни) на Цариградъ“ (с. 413).

Напротивъ, къмъ Сърбия Сазоновъ билъ щедъръ. Когато Австро-Унгария се застъпила за своитѣ интереси, Сазоновъ се съгласилъ да се даде на Албания автономия, но не забравилъ да настоява за сръбски излазъ на Адриатическо море. Това свое становище той защитава твърдо, защото ималъ подкрепата на Франция. Сега руската съюзница схваща всѣки успѣхъ на Виена за нарушение на европейското равновесие и доста рѣзко възстава срещу всѣко разширение на Австро-Унгария. Когато Милеранъ, министъръ на народната отбрана, запиталъ Игнатиева, руски воененъ пратеникъ въ Парижъ, какво мисли да приеме Русия, за да защити славянския Балканъ, последниятъ му далъ следния отговоръ: „Славянскиятъ въпросъ остава близъкъ на сърдцето ни, но историята ни е научила да мислимъ преди всичко за своитѣ държавни интереси и да не ги жертвуваме за отвлѣчени идеи“ (с. 414). Милеранъ му обяснилъ, че тукъ въпросътъ е не за Сърбия или за Драчъ, а за хегемонията на Австрия надъ цѣлия Балкански полуостровъ. Поанкаре не билъ доволенъ отъ Русия, загдето не размѣняла съ него мисли по балканскитѣ въпроси. Изволски, който потиквалъ Сазонова къмъ по-действена политика на Балканитѣ, тъй като може да се уповава на Франция и Англия срещу Германия, казвалъ, че Русия искала да се владѣе, да бжде спокойна, та свѣтътъ да види, че не тя, не и Сърбия, а Австрия е, която предизвиква европейска война. Затова и отстъпила предъ нея по въпроса за сръбския излазъ на Адриатическо море.

Въ сѣщия духъ се разкрива ролята на руската политика и въ отношенията между България, Сърбия и Ромѣния. Отъ документитѣ се вижда, че и тя носи отговорностъ за междусъюзнишката война. Съ нескривано недоволство Янъ Славикъ отбелязва, че Русия е искала заради своитѣ интереси само жертви отъ България. Следъ Цариградъ, България трѣбало да изгуби и Силистра, за да може съ нея Сазоновъ

да спечели приятелството на Ромъния. Както Изволски, сжщо и Сазоновъ желаелъ да има за съюзникъ Ромъния. Защото се надявали, че въ бждещата борба между Тройния съюзъ и Тройното съглашение тя ще поиска да освободи ромънскитѣ си еднородци отъ маджарска власть. По такъв начинъ Балканскиятъ съюзъ, необезпокояванъ отъ Ромъния, а подпомаганъ отъ нея, ще може свободно да предприема своитѣ действия срещу Австро-Унгария, Германия и Турция. Сазоновъ знаелъ, че не така лесно ще откъсне Ромъния отъ нейнитѣ съюзници и затова охотно ѝ отстъпилъ Силистра като награда за поведението ѝ презъ време на войната. Австро-Унгария и Германия подържали сжщо така Ромъния, като вѣрвали, че ще я привържатъ по-здраво къмъ себе си и за дълго време ще отчуждатъ два народа, живѣли до тогава въ слога. Сазоновъ мислилъ, че интереситѣ на България ѝ налагатъ да бжде тя въ такива отношения съ своята северна съседка, които биха еднажъ за винаги осигурили обратъ на ромънското обществено мнение въ полза на Русия. Затова и далъ мълкомъ съгласието си Ромъния да нападне откъмъ тилъ българската войска, когато тя се борѣше срещу Сърбия и Гърция.

Скоро Сазоновъ поискалъ трета и най-тежка жертва отъ България. Сърбия подигнала въпросъ за ревизия на договора още въ края на 1912 година, сиречь когато Австрия бѣ дала първи предупреждения, че нѣма да допусне да се наруши цѣлостта на Албания и когато българското воинство не бѣше се справило съ Одринъ и съ турския отпоръ при Чаталджа. Когато Сазоновъ вѣрвалъ, че Сърбия ще получи излазъ на Адриатика, той далъ да се разбере въ Бѣлградъ, че не бива да се надяватъ за подкрепа отъ Русия по въпроса за Македония. По-после, когато проигралъ Шкодра и видѣлъ, че за сръбски излазъ на море не може да се мисли, той се съгласилъ за исканата отъ Пашича ревизия на сръбско-българския договоръ относно подѣлата на Македония. Още при вестта, че Русия се съгласила да се даде на Ромъния Силистра, министъръ-председателътъ Гешовъ изразилъ своето недоволство отъ Русия предъ Неклюдова. Българското правителство предполагало, че Русия нѣма никога да иска отъ него да отстъпи Силистра на Ромъния. Той видѣлъ тукъ неочакванъ обратъ въ поведението на Сазонова и банкрутъ на своята напълно русофилска политика (ср. Оранжева книга, 1913, с. 238). А въ сръбско-българската разпря историята на тоя обратъ дословно се повтаря. Подъ впечатлението на първоначалната Сазонова ориентировка по сръбскитѣ домогвания въ Македония, Гешовъ самъ поискалъ, когато презъ май 1913 г. изубхналъ сръбско-българския конфликтъ, рускиятъ царъ да влѣзе въ ролята си на арбитъръ, както било предвидено въ сключения съюзнически договоръ. Когато обаче узналъ новата посока на руската политика, той подалъ оставката си. Неговиятъ наследникъ, д-ръ Даневъ, не могълъ да преодолѣе подводитѣ на Сазонова, който тикналъ България къмъ катастрофа. Наистина, документитѣ, които Сазоновъ обнародвалъ въ началото на свѣтовната война, сж подбрани съ омисълъ да остане всѣкой, който ги прочете, съ впечатление, че той е полагалъ благородни усилия да предотврати братоубийствената война. Ала документитѣ, които

съветското правителство пробра изъ архива на царското външно министерство, представятъ политиката му не само така благородна, но доста егоистична (с. 579.). Заслужва да се отбележи писмото на Изволски, пратено на Сазонова следъ като се сключи букурещкия миръ, който така окастри България, че руското общество изказало открито своето негодуване срещу него. „Струва ми се, пише Изволски, наопъки, че събитията се развиха за насъ крайно изгодно и благоприятно. Втората балканска война, колкото и да е печална отъ гледище хуманно и сантиментално, ни избави отъ доста тежкото задължение да се заемемъ съ раздѣлата на Македония между съюзниците. Тая задача бѣше напълно неразрешима и би ни скарала съ всички балкански държави. Много и дълго съмъ разговарялъ за Балкана и винаги съмъ билъ убеденъ, че е невъзможна мирна подѣлба. Какви бѣха исканията на българитъ, доста релефно е означено [въ приложената тукъ карта, официално извадена отъ България не дълго предъ началото на втората балканска война. Интересно е, че на тая карта Албания се простира чакъ до Егейско море, което ясно посочва австрийско влияние. Въ разговора си съ мене д-ръ Даневъ предявяваше напълно аналогични искания, а предъ тукашнитъ журналисти и политици шумно прогласяваше, че ако Русия не му помогне да ги осъществи, тѣ ще бждатъ осъществени съ помощта на Австрия, отъ която е получилъ за това положителни обещания. Че отъ самото начало на кризата България е била въ тѣсна връзка съ Виена, не може, мисля да има съмнение. Ако Австрия не бѣше се измамила въ смѣтката си и ако България бѣше излѣзла победителка въ втората балканска война, за насъ това щѣше да бжде крайно опасно и неизгодно, защото Велика България, каквато е на посочената карта, не би била елементъ на равновесие на Балканитъ, но елементъ на по-нататъшни планове въ посока къмъ Цариградъ, очевидно и противъ насъ членъ на австро-български блокъ. За най-голѣмъ успѣхъ на вашата дипломация считамъ и ще считамъ откъсването на Ромъния отъ Австрия, къмъ което винаги съмъ се стремилъ, ала не можахъ обаче или не успѣхъ да го постигна. Вследствие на това, че Ромъния се намѣси, австро-българскитъ планове бидоха онищожени, и не разбирамъ, защо ние трѣба да съжаляваме за това. Ако ставаше въпросъ за подѣлба на България, естествено, длъжни бѣхме да се застъпиме за нея, но съ огледъ къмъ вѣроломната политика на Данева и другаритъ му България претърпѣ сравнително незначителна загуба. Ударътъ не засегна нейнитъ жизнени интереси, а само нейнитъ прекалени претенции. Убеденъ съмъ, че въпросътъ за Кавала играе тукъ само второстепенна роль. Казва се, че букурещкиятъ миръ нѣма да трае дълго и че ще докара нова война за Македония, ала ако бѣха се осъществили плановѣтъ на България, това би водило неотвратно следъ нѣколко години пакъ къмъ опити за отплата отъ страна на Сърбия и Гърция. Да смѣтаме, като върнемъ на България Кавала, ще получимъ за благодарностъ нейната привързаностъ и ще запазимъ своето влияние въ София, струва ми се, това едва ли е разумно. На българитъ трѣба да се обясни, че ако сж изгубили Кавала и всичко друго, дължи се преди всичко на това, че българскитъ

управници не сж се вслушвали въ безкористнитѣ съвети на Русия, но въ гибелното нашепване на Австрия. Убеденъ съмъ, че тая проста истина ще схване проникливия български народъ и че въ неговитѣ очи ще изгуби не Русия, а Фердинандъ и неговитѣ съветници, което за насъ е все едно" (Материали по истории франко-русскихъ отношений за 1910—1914 г. г., 408—409).

За жалость, казва Янъ Славикъ, българскиятъ народъ все пакъ е билъ толкова уменъ, че е могълъ лесно да схване руската игра на Балканитѣ. Русия е търсила приятелството на ония балкански държави, на чиято помощ е рассчитала въ очакваната война съ Австрия. А това приятелство тя гледала да печели за смѣтка на България. Докато Сърбия и Ромъния, съ огледъ на своитѣ национални идеали, има защо да воюватъ съ Австро-Унгария, България, неграничеща съ последната, нѣма ни най-малко поводъ да влѣзе въ война съ нея. Тукъ трѣба да се търсятъ основнитѣ причини, когато искаме да си обяснимъ, защо Ромъния спечели българската Силистра въ Петроградъ и защо Сазоновъ призналъ исканията на Сърбия за възмездие въ Македония за основателни. Никой не може да укорява за това, разбира се, политиката на една велика сила. Трѣба обаче да се разбере огорчението, дори гнѣвътъ на българитѣ, когато тѣ разбрали, че Русия си осигурява за тѣхна смѣтка преданността на Сърбия и Ромъния и че не желае разширението на тѣхното отечество. — Поради причини отъ сѣщия характеръ тѣ изгубили и Кавала. Преписката между Изволски и Сазонова изяснява доста добре този въпросъ. Сазоновъ искрено бранилъ тѣхнитѣ интереси, обаче въ борбата билъ изоставенъ отъ Франция, срещу която руското общество силно негодувало. Той укорява Изволски за гдето забравя, че „Кавала, ако бжде въ ржцетѣ на българитѣ, ще бжде преграда срещу грѣцкитѣ домогвания къмъ Босфора и Дарданелитѣ" (с. 580). Тия укори заставили Изволски да обясни, защо Русия и Франция при преговоритѣ въ Букурещъ се намѣрили въ два противни лагера. Не само елинофилскитѣ настроения, но и интереситѣ на Франция налагали да се даде Кавала на Гърция, и то въ момента, когато на грѣцкия престолъ възлизалъ Константинъ, шурейтъ на Велхелма, за да се спечели като съюзникъ срещу италиянската експансивностъ въ източната частъ на Средиземно море и за да се изпревари всѣка нейна ориентировка къмъ Германия. България обаче не могла да знае тия тънки смѣтки на Франция. Тя схванала, че загубата на Кавала се дължи на Русия, както по-рано загубата на Силистра, особено когато руската дипломатия не успѣла да ѝ запази Одринъ. Русия напразно се стремѣла да застави Турция да изпразни Тракия, заета следъ неуспѣшната за българитѣ междусъюзническа война. На рускитѣ предложения за по-дейна намѣса, Франция отговорила, че е опасно да се прибѣгва къмъ нея, защото може да породѣ конфликтъ между засегнатитѣ държави. Когато Русия заплашила, че ще се намѣси сама, Франция пакъ съветвала Петроградъ да пази спокойствие и благоразумие, защото иначе може да се дойде до стѣлкновение между дветѣ групировки на силитѣ въ Европа. Предъ страха отъ преждевременна война Русия отстъпила. За България това било доказателство, че Русия дълбоко въ

душата си не желае да бжде Одринъ български. Това схващане било последица отъ действията на руската дипломация, която въ началото на първата балканска война даде да се разбере, гдето трѣба, че не само Цариградъ, но и неговиятъ ключъ, не може да се даде на българитѣ. Руското общество всякашъ по инстинктъ почувствувало, колко опасни ще бждатъ последицитѣ отъ огорчението, причинено на България отъ руската дипломация. Свѣтовната война, отбелязва Славикъ, показва, че България, затваряйки пжтя къмъ Цариградъ по сухо, имала много по-голяма цена за съгласенаето, отколкото военно слабитѣ Ромъния и Гърция. Изволски, за да обезсили негодуването на руското обществено мнение срещу Франция, която не подкрепила Русия по въпроса за владението на Одринъ, трѣбало да изложи предъ Сазонова, че Русия всъщностъ нищо не е изгубила, дори е спечелила, като се е съгласила да се отстъпи Одринъ на Турция. „Азъ ще отида по-нататкъ и ще кажа, че не разбирамъ, защо така горещо се застъпваме да се върне Одринъ на българитѣ? Ако въ началото на кризата нашиятъ генераленъ щабъ наблѣгаше да се запази тоя градъ за Турция, то сигурно е ималъ за това сериозни доводи. Тогава, по политически съображения, трѣбаше да се отречемъ отъ това. Сега българитѣ го загубиха по своя собствена вина и, изглежда, че за насъ това би могло да бжде само изгодно. За Одринъ турцитѣ сж готови да ни дадатъ всичко: и проливи и желѣзници, а, може би, и истинско приятелство и привързаностъ въ бждеще. Че нали нѣкога сами заехме Одринъ и все пакъ го върнахме на Турция?“ (с. 581) Съ право би могло да се възрази, забелязва Славикъ, че това сж възгледи и планове на Изволски. Все пакъ и двамата стоятъ близко въ своитѣ схващания и разбирания на близоизточния въпросъ. Сазоновъ, както това показватъ множество документи, съвсемъ не се поколебалъ да използува натиска си върху Турция за известни стопански облаги въ Азия. Трѣбва обаче да се забележи, че и тия изгоди Сазоновъ добилъ пакъ, макаръ и косвено, за смѣтка на България. Турция дала исканитѣ облаги, защото искала Русия да не настоява да се върне Одринъ на българитѣ.

Съ студията си, макаръ не достатъчно ясна въ основнитѣ си положения, безъ дълбочина въ изследването и широта въ обзора, Д-ръ Янъ Славикъ дава цененъ приносъ не само за историята на руската балканска политика, но и за уяснение на нѣкои отъ причинитѣ на българския националенъ неуспѣхъ. Той не желае да обвинява или да оправдава нѣкого, а иска да схване правия смисълъ на документитѣ, върху които слага твърдитѣ основи на своитѣ заключения. За насъ е отъ особено значение желанието му да бжде безпристрастенъ, още повече, когато, поради вътрешната логика на фактитѣ, той прави опитъ да разбере българската трагика. Така можемъ да си обяснимъ, защо той не осжда, нито кори България, както обикновено правятъ ония, които излизатъ отъ предпоставени възгледи за славянско братство и единение, безъ да чувствуватъ, че е твърде жестото да се искатъ отъ нея въ името на единъ идеалъ само кървави жертви. Нѣщо повече дори, въ известни случаи, той я оправдава, макаръ и косвено, защото е убеденъ, че служи преди всичко на истината. За него нѣма никакво съмнение, че

България е жертва на руската дипломация, а до известна степен и на френската, която въ своите действия винаги е изхождала от чисто собствени интереси, поставяйки ги надъ всичко друго. Поведението на България през време на балканската война и следъ нея, преди общо-европейската, е дадено подъ такъвъ зрителенъ жгълъ, че лесно се схващатъ неговитѣ дълбоки основания. Говорѣше се, казва Славикъ за българска мегаломания следъ блѣсковитѣ победи надъ Турция, за политическата заслѣпеностъ на българския народъ, собствено на неговитѣ държавници, укоряваха се последнитѣ, че отхвърлили руския арбитражъ, макаръ че изпървомъ сами го искали, надумваше имъ се, че презъ свѣтовната война измѣнили на славянството и пр., ала като се разбератъ психологичнитѣ мотиви на много български деяния, очевидно ще стане, че е излишно и несправедливо да се хвърлятъ камъни срещу България. Не на всички мотиви се спира авторътъ. Може би, защото не желае да засѣга нѣкои парливи въпроси на деня. И тази негова въздържаностъ, която последовно е прокарана въ студията му, намъ е лесно обяснима. Но все пакъ признанието му, че трѣба да се вземе подъ внимание и „набралото се въ душата на българина недовѣрие къмъ Русия“, когато се обяснява поведението на България въ нѣкои случаи, подсказва, че не бива да се забравя и дълбокото огорчение на българския народъ, който се видѣ изигранъ, измаменъ и съкрушенъ отъ зловолното вѣроломство на единъ братъ. И въпрѣки едностранчивото безпристрастие на г. Янъ Славикъ, разглежданата студия е въ сжщностъ обвинителенъ актъ не само срещу руската дипломация, но и срещу сръбската хищна завоевателностъ, която не се колеба, забивайки коварния си мечъ въ българската грждъ, да пожертвува и града на Кирила и Методия. И не сме ли въ право да запитаме: кой на кого измѣни? България на славянството или славянството на България? Или България на себе си? При най-благъ отговоръ, не може да не се отбележи, че едната и другата страна е гледала да остане преди всичко вѣрна на свои жизнени интереси. Въ името на държавенъ и народностенъ егоизъмъ всѣка е водила реалистична политика. Но въ тая борба за интереси най-малко може да се обвини България. Единичниятъ укоръ, който съ основание може да ѝ се отправи, той е, че поради наивността и слѣпотата на нѣкои отъ своитѣ водачи въ ония размирни години проигра, макаръ и временно, собствената си сждба.

Д-ръ Б. Йоцовъ.

Пакъ за македонскитѣ ромъни.

Въ първата книжка отъ год. I, 1927, стр. 13—22, на ромънското месечно списание *Graiul românesc* (Ромънски езикъ), което започна да излиза отъ началото на миналата година въ Букурещъ като органъ на едноименно дружество съ цель да брани националнитѣ интереси на ромънитѣ, останали извънъ границитѣ на днешна голѣма Ромъния, или да отстаива правата на ромънската държава върху чуждитѣ земи, обсебени отъ нея, е възпроизведена въ преводъ на ромънски сжществената частъ, почти една трета, отъ студията ми върху „Ромънитѣ

между Тимокъ и Морава“, обнародвана въ Макед. прегледъ г. II, 1926, кн. 1, стр. 33—68. Въ бележката, която предхожда превода, за тая студия се казва, между друго, следното: „Тя е ценна първо поради даннитѣ, които привежда. Сетне, поради поправкитѣ, които прави на Вайганда... Най-сетне, поради фактитѣ, отъ които излиза на лице процентътъ грѣшки, а може би и фалшифициране, въ сръбскитѣ статистики по отношение на ромънитѣ. Жалко, че преголѣмиятъ ѝ обемъ за едно издание като нашето става причина да се прекъсне [възпроизвеждането ѝ] тъкмо при описанието на всѣки ромънски окръгъ (ținut) по отдѣлно, съ изреждане и характеризване на всички села и салаши“. И по-нататкъ: „Госп. Романски е направилъ услуга не само на науката, но и на ромънската кауза (și cauzei românești). Ние сме му признателни, пъкъ той по такъвъ начинъ се освобождава отъ нѣкои грѣхове (din unele vine), които е извършилъ предъ насъ най-вече отъ десетъ години насамъ“ (стр. 18). Вината ми предъ ромънитѣ, за която се загатва тукъ, ще да е, види се, тая, че съ сжщата добросъвестностъ, съ която въ възпроизведената студия съмъ изложилъ етническиятъ характеръ на областта между Тимокъ и Морава, изследвалъ съмъ и етнографията на Добруджа. Не съмъ азъ кривъ, ако етническата история на тая завладѣна отъ ромънигѣ бългурска земя, противъ чието присъединение въ 1878 г. тѣ толкова енергично и единодушно въставаха, не отговаря на днешнитѣ имъ желанія да оправдаятъ владението си върху нея, особено върху нейната южна половина, въ която, освенъ въ града Тутраканъ и близката махала Калимокъ, въ Силистра и въ съседното село Айдемиръ, до 1913 год., когато тя падна подъ ромънска власть, нѣмаше почти никакви ромъни: по бългурскитѣ статистики отъ 1912 г. въ обсега на южна Добруджа има само 6.359 ромъни, а споредъ преброяването на ромънскитѣ военни власти при анексията презъ следната година тѣ сж всичко 8,532 души! Единъ ученъ въ своитѣ изследвания, особено въ една толкова деликатна материя, каквато е етнографията, трѣбва да се старае да излага фактитѣ съвсемъ обективно, безъ огледъ къмъ услугитѣ на каквато и да било „кауза“, и само отъ това гледище трѣбва да бждатъ преценявани неговитѣ трудове.

Не тѣй гледатъ на цельта на научнитѣ издирвания въ Ромъния, та затова отъ сжщото списание, въ което горната моя студия върху ромънитѣ въ източна Сърбия биде приета съ благодарностъ — защото услужвала на „ромънската кауза“, — съвсемъ не дружелюбно биде посрещната статията ми „Македонскитѣ ромъни“, обнародвана въ Макед. прегледъ г. I, 1925, кн. 5—6, стр. 64—96. Въ него именно малко по-късно (год. I, № 3, стр. 63—67) се появи отзывъ върху нея въ специална статия подъ насловъ: „Românii din Macedonia“ отъ Т. Капиданъ, цинцаринъ отъ Прилепъ, Македония, сега университетски професоръ въ Клужъ, Трансилвания, пропита отъ негодование поради обидено национално честолюбие и накърнени национални интереси, и то затова, защото изложениятъ отъ мене възгледъ върху произхода на ромънитѣ не се съгласява съ становището на официалната ромънска наука, а и изложението ми върху разпространението и числеността на ромън-

скитѣ сънародници въ Македония съвсемъ не подкрепя значението, което искатъ да отдадатъ въ Ромъния на ромънския етнически елементъ въ тая страна.

1. Ромънскитѣ учени здраво държатъ за континуитета на ромънския елементъ въ Дакия отъ Траяна до днесъ. Ромънитѣ северно отъ Дунава сж, споредъ тѣхъ, прѣки потомци на Траяновитѣ колонисти въ Дакия и романизувани даки. Тая теория биде защищавана особено страстно по-рано, когато Седмиградско, срѣдището на стара Дакия, бѣше подъ властѣта на маджаритѣ, които имъ оспорваха правото на старо население въ тая областъ. Днесъ, когато Ромъния въ новитѣ си граници въстановява нѣкогашна Дакия, и въ Седмиградско, което отъ вѣкъ и половина насамъ е огнище на ромънското латиноманско движение, има вече — въ града Клужъ — ромънски университетъ, тая теория се поддържа още по-ревностно. Но въпрѣки пълната мобилизация на ромънската историческа и филологическа наука, за която говорихме вече въ страницитѣ на „Макед. прегледъ“ (год. III, кн. 3, стр. 130 и след.), никакви сериозни доводи не могатъ да се намѣрятъ въ нейна подкрепа. Забележително е, че цѣли десетъ вѣка, отъ III до XIII в., отъ изпразването на Дакия при Аврелияна до основането на ромънскитѣ княжества въ Карпатитѣ, нѣма ни поменъ отъ ромъни северно отъ Дунава: има исторически известия за всѣкакви други народи, но не и за ромъни. Още по-важно е, че въ днешния ромънски езикъ остатъцитѣ отъ старитѣ мѣстни имена въ тия земи се явяватъ не като наследени отъ латински, но промѣнени подъ влиянието на славянската фонетика, сир. не като домашно наследствено богатство, но като заемки отъ славянски. Това несъмнено нѣмаше да бжде тѣй, ако латинскиятъ респ. ромънскиятъ езикъ би билъ говоренъ въ Дакия непрекъснато отъ Траяна до днесъ. Въ такъвъ случай преди всичко името на р. Олтъ, която въ горното и срѣдното си течение върви презъ Седмиградско, а съ долното си течение, следъ като пресѣче южнитѣ Карпати, минава презъ срѣдъ Влашката равнина, нѣмаше въ ромънски днесъ да има форма *Oltul* (отъ стб. Олѣтъ, съ ромънски членъ *ul*), а *Arutul* (отъ *Alutus*, *flumen Aluta*), тѣй като лат. *a* въ ромънски се спазва, до като въ слав. минава въ *o* (срв. *altare* > стбълг. олтаръ и под.), а интервокалното *i* по закона за ротацизма въ ромънски минава въ *ɣ*. Словоизлиянията на Капиданъ по поводъ на печатната грѣшка *Alutus* — *Alutul* вм. *Arutul* оставатъ за смѣтка на неговата морална личностъ, тѣ обаче не измѣнятъ ни най-малко факта, че дори името на най-големата ромънска рѣка въ Карпатитѣ Олтъ — *Oltul* — е взето отъ славянски, явно свидетелство, че ромънитѣ не сж стари жители въ тия земи, а сж се настанили въ тѣхъ тепърва по-късно, когато тамъ вече отъ дълго време сж живѣли славяни. Като не може да приведе никакво доказателство за старобитността на ромънитѣ въ Дакия, Капиданъ пита: „Но понеже въпросътъ за нашия континуитетъ въ Дакия стои въ тѣсна връзка съ сществуването на славянския елементъ въ Дакия до презъ вѣковетѣ IX и X (?), както вѣрватъ всички български учени, па и азъ съмъ на тѣхно мнение, позволявамъ си да попитамъ Романски, какъ той си обяснява почти пълното претопяване (*topirea aproape completa*) на

славянитѣ въ Дакия, следъ IX стол., ако не приемемъ, че преди това столѣтие ромънскитѣ населения въ Дакия не само сж съществували като такива, но сж били и по-многочислени отъ поромъненитѣ славяни? Тоя въпросъ съдържа една неистина: никой български ученъ не е подържалъ, че славянското население въ Дакия е съществувало до преди IX и X стол., тъй като „плътното му претопявае“ отъ ромънитѣ е станало не тогава, а тепърва презъ XVI—XVII стол., до когато се е употребявалъ и езикътъ му въ книжнината, черквата и държавнитѣ актове, въ които се отразява живиятъ български езикъ отъ онова време. По тоя въпросъ писахъ вече въ свръзка съ въпроса за произхода на ромънитѣ въ североизточна Сърбия, между Тимокъ и Морава, която днесъ е плътно населена отъ ромъни. Почти плътното ромънизиране на тая областъ въ продължение на последнитѣ две столѣтия и асимиливането на по-старото славянско население „даватъ възможностъ нагледно да се разбере, по кой начинъ ромънитѣ сж могли въ по-рано време съвсемъ да промѣнятъ народностния характеръ на Карпатскитѣ земи, населени нѣкога отъ български славяни, и да имъ дадатъ изключително ромънски характеръ. Както тукъ, въ планинскитѣ мѣста между Тимокъ и Морава, сж дошли неотколе и още прииждатъ постепенно ромъни отъ северъ, отъ Банатъ и Мала Влахия, и чрезъ бързо размножение и пословична привързаностъ къмъ своя езикъ и битъ подаватъ свареното население, така и по-рано отъ югъ, отъ гнѣздото, гдето се е образувалъ ромънскиятъ езикъ и народностъ на Балканския полуостровъ, сж преминали на северъ, навѣрно по планинскитѣ билъ на Моравско и Тимошко, отвждъ Дунава въ Карпатитѣ ония ромъни, отъ които се е намножило сетне днешното ромънско население въ земитѣ северно отъ Дунава“ (вж. Макед. прегл. II, 1, стр. 68, възпроизв. въ *Grafiul rom.* I, 1, p. 22).

Важни съображения отъ езиковъ характеръ, именно произходътъ на географически толкова отдалеченитѣ днесъ четири ромънски диалекта — дакоромънски, аромънски, мъгленоромънски и истроромънски — отъ единъ общъ ромънски праезикъ отъ една страна, и общитѣ особености на ромънския езикъ, особено дакоромънски, съ албански и албанското влияние върху него отъ друга, принуждаватъ да се приеме, че ромънскиятъ езикъ преди раздѣлата си на диалекти се е образувалъ въ по-тѣсно ограничена областъ, и то въ съседство съ мѣстото, гдето сж живѣли прадѣдитѣ на днешнитѣ албанци. Всички съображения довеждатъ да се търси тая областъ южно отъ Дунава, въ мѣсто по-централно, отъ гдето сж могли най-лесно да се разселятъ отдѣлнитѣ части, които днесъ образуватъ четиритѣ клона отъ ромънитѣ, въ своитѣ нови жилища. За изследвачитѣ на старата етническа история на индоевропейскитѣ народи подобно нѣщо е напълно естествено; така е станало и съ днешнитѣ славянски народи, които сж се разселили отъ своята задкарпатска прародина. Отъ това именно мѣсто, отъ праромънскитѣ си жилища, се е разселилъ и аромънскиятъ елементъ на югъ. Капиданъ обаче ако и да не отрича северния произходъ на македонскитѣ ромъни, които и споредъ него „говорятъ езикъ идентиченъ въ основния си конститутивенъ елементъ съ ромънитѣ северно отъ

Дунава*, счита го не толкова сигуренъ, защото имало признаци, които не изключвали съвсемъ „южния произходъ на тоя (аромънския) елементъ“ (care nu exclud cu desăvârşire o origine sudică a acestui element), сир. че ромънскитѣ елементъ е старо население и въ Македония. Въ подкрепа на това той привежда аромънското име на града Солунъ, Săgupa, отъ латинското Salona, промѣнено по законитѣ на ромънската фонетика (ротацизъмъ на междугл. $l > r$ и преходъ на $on > un$) преди VI и VII в. „За да съществува това име днесъ само у аромънитѣ и да го нѣма у дакоромънитѣ, това означава, пише той, че до VII стол. прадѣдитѣ на аромънитѣ сж се намирали на югъ, близу до старата Salona, а дакоромънитѣ на северъ“ (стр. 66). За връзката на това име съ слав. Солунъ обаче той нищо не казва. Не бива при това да се забравя, че Солунъ е голѣмъ градъ и неговото старо име е могло да се знае отъ латински говорещото население на Балканския п-овъ и тогава, когато то не е живѣло въ съседство съ него. По името Римъ или Румъ у славянитѣ не може да се сжди, че последнитѣ сж живѣли и на Апенинския полуостровъ. Ако името на града Солунъ у дакоромънитѣ не е познато, причината е, че следъ преселянето си северно отъ Дунава тѣ сж заседнали въ земи, които не стоятъ въ никаква връзка съ него, докато аромънитѣ съ премѣстването си на югъ още повече сж се приближили къмъ тоя градъ. То не може да служи, следователно, въ полза на ревностно пропагандираната отъ Капидана теория за повсемѣстното разпространение на ромънитѣ на Балканския полуостровъ и въ Карпатскитѣ земи.

2. Капиданъ е особено недоволенъ отъ оная частъ на моята работа, въ която се говори за разпространението и числеността на ромънското население въ Македония. Той не отрича, че тя все пакъ била „важна“ (importantă), защото опрѣснявала познанията на ромънитѣ за сънародниците имъ въ Македония, но я намира „тенденциозна“ (tendenţioasă), защото ужъ въ нея се билъ намалявалъ броятъ на аромънитѣ въ Македония за да останѣли българитѣ по-многочислени, а въ Мъгленско се побългарявали власитѣ за да се увеличи броятъ на българитѣ. „Както се вижда—пише той,—всичко изглежда стѣкмено за да се изкара една Македония по-българска, отъ колкото е въ действителностъ“ (стр. 67). Разбирамъ болката на македонския аромънинъ Капиданъ. Откакъ започна ромънската национална пропаганда въ Македония, па и въ останалитѣ провинции на бившата европ. Турция, гдето се срѣщатъ аромъни (Епиръ, Тесалия и Албания), и ромънското правителство почна да дава срѣдства за издрѣжка на ромънски училища и черкви, а сжщо и за стипендии на млади аромъни въ Ромъния и въ чужбина, за да се приготвятъ за служба на „ромънската кауза“ (Капиданъ е такъвъ стипендиянтъ), броятъ на аромънитѣ, по добре разбрани причини, почна много да се преувеличава отъ страна на самитѣ аромъни. При това, откакъ разрастна македонскитѣ въпросъ, въ Ромъния особено силно почна да се държи за наименованието „македоноромъни“ (Macedoromânii), въпрѣки че въ Македония аромънитѣ сж нови пришелци, отъ 150 години насамъ, отъ юго-западъ, а освенъ това и много по-малобройни, отколкото въ другитѣ

западни турски провинции. Причинитѣ се знаятъ. Мене ме интересуваше въпросътъ за произхода, разпространението и числеността на аромънитѣ въ самата Македония отъ чисто научно гледище и при анкетата, която направихъ по време на войната съ сжщата грижливостъ, както и върху ромънитѣ въ Моравско, се оказа, че отъ времето на пжтуването (на Вайганда 1889/1890 год. насамъ тѣхниятъ брой е намалѣлъ, главно вследствие на изселения въ други страни. Въпрѣки недоволството отъ ромънска страна отъ сведенията на Вайганда, даденитѣ отъ него цифри за числеността на аромънитѣ въ Македония изглеждатъ близки до истината, защото тѣ не се различаватъ сжществено отъ статистическитѣ данни на В. Кжнчевъ (1900), въ чиято добросъвестностъ никой до сега не се е усъмнилъ. Непосрѣдствено преди войната аромънитѣ се явяватъ, въ сравнение съ Вайганда и Кжнчова, помалобройни: при най-грижливи изчисления въ цѣла Македония по това време не можахъ да излѣзатъ повече отъ 70,000 души отъ ромънска народност (В. наброява 80,000 д.). Причинитѣ за това намаление, въпрѣки очаквания естественъ приръстъ, Капиданъ можеше да разбере, ако не ги знае, отъ прочитането на анкетата, направена отъ мене и въ неговия роденъ градъ Прилепъ: срещу 500 души аромъни, показани отъ Вайганда (1889), и 480 д. — отъ Кжнчова (1900), по време на моето пжтуване, както може да се види отъ историята на изброенитѣ поименно аромънски родове, между които и на Капидановия, тамъ бѣха останали не повече отъ 150 души при население общо 20,375 д. (вж. стр. 85). Намалѣли бѣха чувствително аромънитѣ въ Крушево, Гопешъ, Търново, Магарево и пр., все поради изселвания още преди войнитѣ. Отъ това може да се види, че — противно на твърдението на Капиданъ, съ цель да омаловажи значението на моята работа, какво азъ не съмъ си далъ трудъ да изчисля броя на аромънитѣ въ Македония, но просто, като съмъ чулъ отъ българи за станали изселвания на аромъни преди 1916 г. въ Ромъния, Америка и пр., намалилъ съмъ дадената отъ Вайганда цифра, — получениятъ отъ мене резултатъ се дължи на подробна провѣрка: за северна Македония броятъ на аромънитѣ въ отдѣлнитѣ по-голѣми селища е добитъ отъ лична анкета у самото аромънско население, като следъ това, за сравнение, използвахъ преброяването на нашитѣ военни власти, а сжщо се справихъ и съ сжществуващата литература, не само съ Вайганда и Кжнчовъ, но и съ цѣлата ромънска литература, която въ повечето случаи е цитувана. Въ Мъгленъ, разбира се, понеже въ 1916 г. тамъ минаваше бойната линия, не можехъ да правя никакви изучвания, та затова се задоволихъ да дамъ кратки сведения за тамошнитѣ власи по Вайганда, който пръвъ ги изучи по-отблизу и направи тѣхния езикъ достойние на науката и когото цитувамъ; статистическитѣ му сведения при това се сходятъ съ тия у Кжнчова. Че действително аромъни и мъгленски власи поради различие въ диалектитѣ не се разбиратъ лесно, та затова предпочитатъ да си говорятъ по български, една констатация, противъ която Капиданъ тѣй енергично въстава, може да се види отъ следнитѣ думи на Вайганда отъ времето на пжтуването му въ Мъгленско: „Слугата ми, Наки Вучу, цинцаринъ отъ Влахо-Клисура, предпочиташе

да говори български и дори следъ триседмично престояване срѣщаше още трудности въ разбирането" (Mein Diener, Naki Vutschu, ein Zinzare aus Vlacho-Klisura, zog es vor, bulgarisch zu reden und selbst nach dreiwöchentlichem Aufenthalte hatte er noch Schwierigkeiten im Verständnisse, вж. Vlacho-Meglen, S. XX).

Действително Капиданъ не довърява нищо на проф. Вайгандъ но въ случая нѣма причини да се допустне напримѣръ, че последниятъ е измислилъ тоя фактъ, за да изтъкне голѣмото различие между диалектитѣ. Това, че мъгленското село Църна рѣка се е поромънило, съвсемъ не се дължи на близостъ на диалектитѣ и леснота въ разбирането, както мисли Капиданъ, но на смѣсенитѣ бракове съ аромънитѣ, които слизали отъ близкото планинско село Ливади (Ливѣдзъ) — останало едно, споредъ поправката на К., отъ дветѣ села Ливади, известни отъ Вайганда; смѣсенитѣ бракове сж причина за асимиливането и на населения съ съвсемъ различни езици. Впрочемъ общо е днесъ у ромънскитѣ учени враждебното отношение къмъ Вайганда, въпрѣки, че неговитѣ диалектологически изследвания и лингвистиченъ атласъ на ромънския езикъ поставиха основитѣ на ромънската диалектология, неговитѣ „Jahres-berichte“ на Института за ромънски езикъ въ Липиска (30 тома) е цѣль архивъ за изучване тоя езикъ, а съчинението му върху аромънитѣ (Argumene, 2 т., 1894, 1895), първиятъ томъ отъ което излѣзе подъ форма на пжтеписъ, е първото и до сега единствено цѣлостно съчинение върху аромънитѣ въ предѣлитѣ на нѣкогашна европ. Турция. Единичнитѣ грѣшки и непълноти не сж въ състояние да омаловажатъ значението на Вайгандовото дѣло за изучването на ромънския езикъ и народъ. Специално на Капидана, който дължи твърде много, ако не и всичко, за научната си подготовка Вайганду, приличаше да бжде поддържанъ въ отношенията си къмъ своя учител, колкото и схващанията на последния за произхода на ромънитѣ, които К. надмѣнно окачествява като „застарѣли“ (inveschinate), и даннитѣ му за числеността на аромънитѣ да не сж такива, каквито се желаятъ отъ ромънска страна.

За опредѣляне числеността на аромънитѣ въ южна (грѣцка) Македония използвалъ съмъ не само Вайгандъ, но и всичката останала литература, включително съ бележкитѣ въ ромънскитѣ училищни статистики. Полученитѣ резултати се потвърждаватъ и отъ сведенията, които намираме въ направенитѣ презъ време на войната антропогеографски изучвания въ тая областъ отъ бѣлградския професоръ Бор. Ж. Милојевић, Јужна Македонија (печ. въ Насеља српских земаља X, 1921).

Съобщенитѣ отъ мене цифри за броя на македонскитѣ ромъни сж твърде неприятни за ромънитѣ, а специално за тия отъ аромънски произходъ като Капиданъ, които искатъ да заблуждаватъ ромънското общество, па и сами да живѣятъ съ заблуди по отношение на важността на ромънския елементъ въ Македония. Така можемъ да разберемъ яда и злорадството му, изразено въ думитѣ, съ които заврѣшва статията си, а именно, че отъ „македонскитѣ славяни, съ български езикъ, но пропитъ отъ много(!) сърбизми,“ ако останѣли още десетина-двадесетъ години съ сръбско училище, не щѣло да остане нищо

отъ българския национализъмъ. За примѣръ сочи „сърбитѣ“ въ Враня, които нѣкога сжщо били български националисти. „Следователно, съветва той, българитѣ ще направятъ по-добре да се занимаватъ съ тоя твърде деликатенъ за бъдещето на сънародницитѣ си въ Македония въпросъ, а не съ намаляването или българизирането на ромънския елементъ“!

Какво ще става съ българитѣ въ Македония, това е отдѣленъ въпросъ. Но за числеността на българското население, което тамъ е мнозинство, нѣма никакво значение дали цинцаритѣ ще бждатъ пресмѣтнати десетъ или двадесетъ хиляди по-вече или по-малко. Не така, разбира се, мисли Капиданъ, чиято мания да преувеличава значението на ромънския елементъ въ миналото и сега е станала за присмѣхъ и въ самата Ромъния. Ето какво напр. пише за това яшкиятъ професоръ Илие Барбулеску въ критиката си на студията му „Славяно-ромънскитѣ езикови отношения“ (*Raporturile lingvistice slavo-române*, 1924), въ спис. *Archiva din Iași* XXXIII, 1926, стр. 71: „Споредъ логиката на Капиданъ би следвало, че... ромънитѣ сж се простирали не само „отъ Марамурешкитѣ планини до долинитѣ на Грамостъ и Пиндъ“, както твърди на стр. 134, но че сж се протѣгали въ старославянско време почти по цѣла Европа, като се почне отъ летитѣ на Балтийското море и отъ северна Германия, презъ Марамурешкитѣ планини та до долинитѣ на Грамостъ и Пиндъ“!

Ст. Романски.

Къмъ въпроса за т. н. „адмиративъ“ въ български езикъ.

Известниятъ проф. Г. Вайгандъ въ една малка работа, печатана първоначално на английски въ *The Slavonic Review* II 567-568 подъ надсловъ *The Admirative in Bulgarian*, а следъ това на нѣмски въ *Balkan Archiv* I 150-152, *Der Admirativ in Bulgarischen* пръвъ обърна внимание върху особената употреба на *perfectum* вм. *praesens* въ българския езикъ въ такива случаи, когато посредствомъ него се поправя едно по-раншно, погрѣшно мнение или, както той самъ се изразява, когато се изказва изненада или очудване — отъ тукъ „адмиративъ“ — отъ нѣщо, което по-рано не се е знаело, напр.: „ти си ималъ ново палто“ и др.

Авторътъ, изхождайки отъ обстоятелството, че подобна употреба на *perfectum* сжществува и въ албанския езикъ, а въ старобългарския и сръднобългарския не е отбелязана, приема, че въ новобългарския тя се е появила подъ влиянието на албанския, а по-нататкъ се е развила самостоятелно.

Проф. Романски въ *Македонски Прегледъ* II 3, 143-145 разгледа подробно работата на Вайганда — затова се явява излишно да се даватъ тукъ по-вече подробности — и показва съ примѣри, че въпросната синтактична особеност на българския *perfectum* представя въ сжщностъ разширение на обичайната му употреба въ сжщия езикъ и че не е възникнала подъ чуждо влияние геср. албанско, като обърна сжщевременно внимание върху мѣстото на спомагателния глаголъ въ албански при този видъ *perfectum*, което е точно установено,

Македонски прегледъ. Год. IV, кн. 1. 1928.

докато въ български мѣстото на спомагателния глаголъ не оказва влияние върху значението на перфектната форма. Този строго опредѣленъ редъ — *participium + verbum + substantivum* — въ албански, който напомня реда въ въпросителнитѣ изречения, показва споредъ мене, че произходътъ на албанския адмиративъ се различава отъ този на българския и че еднаквостта въ употрѣбата на *perfectum* въ албански и български е съвършено случайна, както това се вижда и отъ много други еднакви езикови явления въ различни езици, напр. задпоставенъ членъ въ българския и севернитѣ германски езици.

Освенъ това, за да окаже албанскиятъ езикъ върху българския известное влияние, а особено въ синтактично отношение, не е достатъчно само въздействието на група индивиди, а още по-малко на отдѣленъ индивидъ. За това сж нужни редъ други фактори отъ чисто културенъ, економически и политически характеръ, напр. културно или политическо надмощие, нѣщо, което въ дадения случай съвършено липсва.

Въ последния томъ на *Balkan Archiv* (III 1927) 295. Вайгандъ, като споменува рецензията на проф. Романски, пише, че той не може да се съгласи съ него и че подържа своето първо мнение. Това ме накара да напиша следнитѣ редове, които, вѣрвамъ, ще допринесатъ нѣщо за правилното разрешаване на въпроса.

Въпросната употрѣба на *praeteritum pro praesente* се срѣща не само въ български и албански, тя е позната и на старогръцки, обаче съ тази разлика, че тукъ функциитѣ на *perfectum* а се изпълняватъ отъ *imperfectum* а и че сжществува известно ограничение. Докато въ българския езикъ всѣки единъ глаголъ може да има въпросното значение, въ гръцкия това се срѣща най-често при глагола *εἶμι*, а по-рѣдко при други глаголи и то почти винаги придружени съ частицата *ἄρα* „значи“. Ето нѣколко примѣра: 1. (*εἶμι*) *Od.* 15, 420... *οὐδ' οὐκ ἄρα τοῖος ἔησθα*, „ти значи не си билъ такъвъ“; *Theognis* 738 *οὐδὲν ἄρ' ἦν φίλτερον ἄλλο πάτρης*, „значи нѣмало нищо друго по-мило отъ родината“; *Soph. Oed. Col.* 1697 *πόθος τοι καὶ κακῶν ἄρ' ἦν τις*, „значи имало нѣкакъвъ купнешъ и залошото“; *Soph. Phil.* 978 *ὅδ' ἦν ἄρα ὁ ξοῦλαβὼν με κάπονοφείσας ὄπλων*, „значитой е билъ, който ме е уловилъ и отдѣлилъ отъ оржжието“; *Eurip. Iphig. Aul.* 944 *Εγὼ κάκιστος ἦν ἄρ' Ἀργείων ἀνὴρ*, „значи азъ съмъ най-лошиятъ аргивецъ“; *Eurip. Med.* 703 *συγγνωστὰ μὲν τᾷρ' ἦν σε λυπεῖσθαι, γόναί*, „извинителна значи била твоята сѣкрѣбъ, жено“; *Herod.* IV, 64, 3. *δέρμα δὲ ἀνθρώπου καὶ παχὺ καὶ λαμπρὸν ἦν ἄρα*, „човѣшката кожа значи била здрава и лъскава“, III 65, 3. *ἐν τῇ γὰρ ἀνθρωπότηι πύσι οὐκ ἐνῆν ἄρα τὸ μέλλον γίνεσθαι ἀποτρέπειν*, „значи не лежало въ човѣшката природа да предотвратява това, което е предопределено да стане“.

2. (други глаголи) *Eurip. Iphig. Aul.* 404 *Αἰαί, φίλους ἄρ' οὐχὶ κενήμην τάλας*, „Уви, значи азъ нещастникътъ не съмъ ималъ приятели“; *Herod.* III 64, 4 *τὸ δὲ χρηστήριον [ἐν] τοῖσι ἐν Συρίῃ Ἀρβατάνοισι ἔλεγε ἄρα*, „но предсказанието имало предъ видъ Агбатана въ Сирия“, 70, 1. *οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ ἄρα ὀπώπτερον*

οὗτο τοῦτο ἔχει. „Значи и тѣ самитѣ подозирали, че това е тѣй“. За други примѣри вж.: K. W. Krüger, Griechische Sprachlehre I 2 6 Aufl. v. W. Pökel. § 53, 2, 6. Leipzig 1891 и II 2, 4 Aufl. v. W. Pökel. § 53, 2, 4. Leipzig 1894; R. Kühner, Ausführliche Grammatik d griechischen Sprache II Teil. Satzlehre. 3 Aufl. v. B. Gerth. Bd. 1, 146. Hannover 1898; B. L. Gildersleeve, Syntax of Classical Greek from Homer to Demosthenes I 96 sq. Newyork 1901; J. M. Stahl, Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbums, Heidelberg 1907, S. 105, 2, срв. сжщо коментаритѣ на H. Stein и K. Abicht къмъ Herodot. III 64. Отъ приведенитѣ примѣри се вижда доста ясно, че imperfectum-ътъ съ ἄρα се употрѣбя въ такива случаи, когато трѣбва да се изтъкне едно току що придобито истинско познание или ново, по-правилно схващане въ противоположностъ на старото, по-раншното, което е било погрѣшно. Това особено добре личи отъ следнитѣ три примѣра: Eurip. Hippol. 1169 ὁ θεοὶ Πόσειδόν θ', ὡς ἄρ' ἦσθ' ἐμὸς πατὴρ ὀρθῶς... „тѣй значи ти на истина си билъ мой баща“. Това мѣсто древниятъ схолиястъ обяснява тѣй: ὁ Πόσειδον, ὅντως ἔμαθον ὅτι ἐμὸς εἰ πατὴρ. „Посейдоне, на истина разбрхъ, че ти си мой баща“. Eurip. Iphig. Taur. καὶ τοῦτ' ἄρ' ἦν ἀληθὲς, ἡσθόμην, φίλαι. „значи това било истина, разбрахъ, другарки“. Тукъ прибавката ἡσθόμην „разбрахъ“ достатъчно ясно опредѣля значението на imperfectum'а ἦν. Къмъ това мѣсто H. Weil (Sept tragédies d'Euripide, 2 ed. Paris 1879. 473) забелязва: Dans cette phrase et dans les phrases analogues les Grecs se servent de l'imparfait pour indiquer que la chose a été vraie avant le moment où l'on en a reconnu la vérité. Platon Gorg. 478 οὐ γὰρ τοῦτ' ἦν εὐδαιμονία, ὡς ἔοικε, κακοῦ ἀπαλλαγὴ, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν μὴδὲ κτῆσις. „защото щастието не се състояло въ това, както изглежда, да се отървешъ отъ злото, но изобщо да не си попадалъ въ негова властъ“. И тукъ прибавката ὡς ἔοικε „както изглежда“ показва достатъчно ясно, че се касае до едно по-раншно, погрѣшно схващане.

Еднаквостта въ употрѣбитѣ на българския perfectum и старогръцкия imperfectum следователно е очибующа. J. Wackernagel въ своитѣ великолеппи Vorlesungen über Syntax I Reihe. Basel 1920, S. 185 дава следното обяснение за гръцкия imperfectum: „Weil der Sprecher an die frühere, falsche Meinung denkt, kommt ihm das Imperfectum auf die Zunge“, т. е. въ случая се касае за едно чисто психологическо явление.

Това мнение на именития езиковедъ ученъ изглежда да се потвърждава отъ факта, че покрай ἄρα + imperfectum срѣща се, макаръ и рѣдко, употрѣбенъ въ сжщата смисълъ ἄρα + praesens, т. е. тъкмо това време, което ние отъ гледището на логиката очакваме, напр. Herod VII 35, 2. σοὶ δὲ κατὰ δίκην ἄρα οὐδεὶς ἀνθρώπων θύει ὡς ἐόντι καὶ θολεροῖ καὶ ἀλμυροῖ ποταμῷ. „значи на тебе справедливо никой човѣкъ не ти принася жѣртва, понеже ти си мръсна и солена рѣка“ (вж. коментаритѣ на Stein и Abicht къмъ това мѣсто).

Подобна психологическа употрѣба на imperfectum'а вм. очаквания логически praesens срѣщаме и при други случай въ гръцкия езикъ,

напр. Plat. Kriton 47D ὁ τῷ μὲν δίκαιον βέλτιον ἐγίγνετο, τῷ δὲ ἀδίκῳ ἀπ-
 ὀλλυτο „което чрезъ справедливостъта ставало по-до-
 бро, а чрезъ несправедливостъта загивало“. Въроятно
 въ случая Сократъ, който изказва тази мисль, е ималъ предъ
 видъ другъ нѣкой, по-раншенъ разговоръ, гдето е била устано-
 вена тази мисль и подъ влияние на тази минала беседа е употре-
 билъ imperfectum'а вм. praesens (вж. Krüger, Op. cit. § 53, 2, 5 Didak-
 tisches Imperfectum). Срв. на латински Cic. de offic. I 40, 143 Itaque
 quae erant prudentiae propria, suo loco dicta sunt, — „И тѣй, кои нѣща
 сж били присжци на разумностъта, сжказани на съот-
 ветното мѣсто“.

Близко до този последния видъ употреба на imperfectum pro
 praesente стои една друга, която е много по-лесно разбираема, а именно
 когато се описва едно положение, което се отнася до минало събитие,
 да се дава въ imperfectum, макаръ това положение да продължава да
 сжществува и въ настоящето на писателя, напр.: Od. 291 sq. ... τὰς
 μὲν Κρήτη ἐπέλασσαν, ἤχι Κύδωνες ἔνατον „едни прогони къмъ
 Критъ, гдето живѣеха Кидони“. Съвсемъ сигурно е, че отъ гле-
 дището на Хомеровата география Кидонитѣ въ времето на разказвача
 все още сж населявали Критъ. Следователно при единъ строго логи-
 ченъ начинъ на изразяване би трѣбвало да стои ναίονσι „насе-
 лятъ“, а не ἔνατον. Но понеже разказвачътъ мисли за по-раншното,
 нему нѣкакъ си неволно идва на устата imperfectum'а. Срв. сжщо
 Thuk. II 13, 7 τοῦ Φαληγικοῦ τεύχους στάδιοι ἦσαν πέντε καὶ τριάκοντα
 πρὸς τὸν κόλπον τοῦ ἁσπεῖος.

Отъ казаното до тукъ за гръцкия imperfectum pro praesente се
 вижда достатъчно ясно, че tempus praeteritum може да се употреби
 поради чисто психологически причини и за събития, действия, състоя-
 ния, които по време спадатъ въ обсега на настоящето. Дали и въ
 българския езикъ употребата на perfectum се дължи на сжщитѣ при-
 чини, както въ старогръцкия е въпросъ на специално изследване,
 което стои вънъ отъ моитѣ занимания. Обаче това не е изключено,
 особено ако се вземе предъ видъ, че и на български може да се упо-
 трѣби praesens вм. perfectum, напр. „А ти си ималъ ново палто!“
 вмѣсто „А, ти имашъ ново палто!“

Въ всѣки случай еднаквостъта въ употребата на imperfectum въ
 старогръцки и на perfectum въ български, два езика, раздѣлени не
 само по мѣсто, но и по време, показва, че една подобна „адмиративна“
 употреба на praeteritum може да се зароди и развие съвършено само-
 стоятелно безъ каквито и да е било чуждо влияние.

Д-ръ В. Бешевлиевъ.

ДАРЪ
 ОТЪ
 МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
 ИНСТИТУТЪ

Résumés des articles de la Revue.

Apport à l'histoire des relations juridiques byzantino-bulgares. L'Eklogue au point de vue des successions. Par D-r Vladislav Alexieff.

L'objet de la première partie de l'article de M-r Alexieff, dont la seconde partie paraîtra dans le prochain numéro de la Revue est l'étude de la place qu'occupe l'ainsi nommée Eklogue (*Ἐκλογία τῶν νόμων* etc.), monument juridique du milieu du VIIIe siècle, dans le droit byzantin. L'Eklogue est un recueil de lois rédigé sur la base du code Justinien, mais qui contient cependant d'importantes modifications. Ces modifications consistent en règlements, établis d'après des procédés juridiques appliqués dès auparavant dans la vie pratique. L'auteur s'est donné pour tâche de rechercher méthodiquement les influences étrangères, principalement les slaves, dans ce monument, dont certaines parties entrent plus tard dans les traductions slaves du Nomocanon et trouvent en Bulgarie une large propagation en tant que lois distinctes (l'ainsi nommé Zakon soudnyi lyoudem). L'auteur, à la page 6, cite en entier le titre grec de l'Eklogue, et, en se basant sur lui, s'applique à l'étude critique des opinions des savants au sujet de ce monument juridique. Après quoi, l'auteur passe à l'examen de l'Eklogue même. La distribution des matières montre avec une évidence frappante la confusion introduite par les rédacteurs au point de vue de la systématisation correcte adoptée dans presque tous les recueils précédents. On remarque que le droit matériel est presque complètement négligé. Dans le titre I traitant de la légalisation des fiançailles, l'Eklogue exige le consentement non seulement des pères et mères, mais encore des autres parents — disposition qui ne se trouve pas dans le code Justinien et rappelle les conceptions slaves en ce qui concerne le mariage et les liens intimes qui se forment entre les familles de la jeune fille et du jeune homme. L'auteur s'arrête ensuite au titre II qui contient une autre disposition qui est également une dérogation du code Justinien, et qu'il considère comme ne découlant pas du droit byzantin au sens étroit du mot. Cette disposition stipule que le mariage, conclu par écrit ou de vive voix, est valide au seul cas où le jeune homme est âgé de plus de 15 ans et la jeune fille de plus de 13 ans. L'auteur fait remarquer qu'une telle détermination de l'âge de puberté existe surtout chez les peuples slaves. Les auteurs du Zakon soudnyi lyoudem ont fixé cet âge de la même façon que l'Eklogue. On rencontre la même chose dans d'anciennes dispositions juridiques russes (dans le Rousskaya

Pravda, la Légende de Kiev, etc). Les restrictions pour la conclusion du mariage entre parents sont plus sévères dans l'Eklogue que dans le code Justinien. Le principe de défense des qualités de la parenté est suivi du principe de défense des intérêts de la famille dont provient le mari, respectivement la femme, quand l'union est restée sans enfants. L'Eklogue introduit quelques vues originales en ce qui concerne le divorce. En ce qui concerne les donations, il est caractéristique que l'Eklogue exige pour qu'elles soient valides trois, cinq ou sept témoins, dispositions qui ne se rencontrent pas dans le code Justinien. L'auteur indique encore d'autres modifications de ce genre dans l'Eklogue.

A la question, à quoi sont dues ces dérogations du code Justinien, l'auteur est d'avis qu'elles sont dues premièrement à la nouvelle ère chrétienne et son influence sur Byzance. La préface de l'Eklogue contient une remarque, disant que ce recueil de lois judiciaires est destiné à ceux qui vivent loin de la capitale. V. Alexiev y voit une indication que le recueil est un manuel utile et concis à l'usage de la province, dont les idées sur beaucoup de questions juridiques devaient être différentes de celles de la capitale, où juristes et citoyens pouvaient plus facilement s'orienter dans le système compliqué de la jurisprudence byzantine. On avait eu précisément en vue la population slave qui, un siècle avant la publication de l'Eklogue, s'était établie par masses compactes dans les frontières de la partie orientale de l'Empire romain. Ce sont ces masses slaves qui ont introduit dans la vie sociale et juridique de Byzance des conditions différentes de celles prévues par le code Justinien. A cette époque commence l'action lente, continue et sûre de cette influence que les conceptions slaves ont exercée sur le droit romain, lui-même transplanté en Orient. Dans l'époque qui suit, c'est l'éveil de l'intérêt des peuples slaves, et du bulgare en particulier, pour le Droit byzantin et spécialement l'Eklogue qui, à différentes périodes de la domination byzantine sur la Bulgarie, a été appliqué officiellement. A cela vient s'ajouter l'influence du christianisme qui ouvre la voie au Droit canonique slave. En Bulgarie, l'Eklogue est introduit avec la traduction du Nomocanon et cela non pas dans son ensemble, mais en différentes parties; le „Zakon soudnyi lyoudem“ est une traduction compilatoire de quelques articles du titre XVII, et d'apports du droit slave et du droit canonique.

L'auteur passe ensuite à l'examen d'une question spéciale, qu'il juge devoir être préalablement éclaircie avant l'étude de la question des successions selon l'Eklogue, notamment celle de la traduction slave du Nomocanon, qu'on admet avec raison être l'œuvre des S-ts Cyrille et Méthode. L'auteur s'occupe des deux rédactions, les plus anciennes, du Nomocanon et trouve que les lois des deux rédactions ont été simultanément appliquées à Byzance et traduites pour les pays slaves, par conséquent pour la Bulgarie aussi. Méthode, sous la direction duquel se faisaient les traductions, n'a pas seulement rempli le rôle de traducteur et de canoniste — il s'est efforcé de donner quelque chose de plus que les lois qui étaient en vigueur à Byzance et d'adapter les normes pénales de ce monument juridique aux conditions de vie des Slaves, ce qu'on voit surtout dans le „Zakon soudnyi lyoudem“. L'auteur s'occupe spécialement

de quelques particularités de la courte rédaction de ce „Zakon“, par rapport à l'époque où fut faite la traduction, Au sujet de la relation entre l'Eklogue et le Nomocanon, l'auteur est d'avis que, même si on admet que l'Eklogue est une partie inséparable des dispositions générales de la traduction du Nomocanon, il représente tout de même le monument le plus caractéristique de l'œuvre de traduction et de compilation de l'époque de S-t Méthode. Dans les conditions encore mal définies où se développe le droit slave, les normes juridiques de l'Eklogue ont une importance capitale et donnent l'impulsion au développement d'une initiative plus originale dans le domaine législatif; de là naîtra le „Zakon soudnyi lyoudem“.

Raïko Jinziov comme journaliste. Par D-r Pavel Orechkov.

On connaît bien, aujourd'hui, l'œuvre de Raïko Jinziov, natif de Veles (Macédoine) comme poète. M-r Orechkov s'est donné pour tâche de nous faire connaître son œuvre de journaliste qu'il a développée en Russie, de sorte que ses articles, dispersés dans divers journaux et revues russes, sont très peu connus en Bulgarie.

Au moment où Jinziov arriva à Moscou pour faire ses études (1858), le macédonien Constantin Miladinov, un de ceux qui luttèrent pour la cause nationale, y était déjà très connu depuis deux ans. Sous l'influence de Miladinov, Jinziov, dès le début, se donna pour tâche de travailler au rapprochement des Bulgares et des Russes, en élevant aux yeux de ces derniers, la nationalité des Bulgares à la même hauteur que le principe religieux — l'orthodoxie, qui jusqu'à cette époque était la base sur laquelle s'appuyaient les slavénophiles dans leurs rapports avec les Bulgares. Il fallait expliquer à l'opinion publique russe qu'il existait un peuple slave, le peuple bulgare, qui se trouvait opprimé, non seulement sous le joug turc, mais encore sous un joug non moins lourd — celui des phanariotes du patriarcat grec; que ce peuple s'éveillait, qu'il ressuscitait et faisait de grands efforts pour rétablir dans ses églises la liturgie slave, dans ses écoles la langue nationale, et pour créer une littérature nationale. Jinziov trouva un terrain favorable pour le développement de son activité dans cette voie, car des slavénophiles influents avec en tête Iv. C. Aksakov et son cercle, sympathisaient à ses idées. Jinziov débuta comme journaliste, en 1861, dans le „Den“, par un article où il fit ressortir le principe national comme le plus important facteur dans la vie d'un peuple, démontra que les Grecs s'efforçaient de supprimer la nationalité bulgare, et que, par conséquent, le devoir des Russes était de connaître plus intimement les Bulgares et leur vraie situation. L'article de Jinziov fut bien reçu par la rédaction du journal et cela contribua à ce que Jinziov se consacra, tout entier, à l'œuvre journalistique, en poursuivant toujours le même but. M-r Orechkov expose cette œuvre et fait ressortir les succès les plus marquants de Jinziov, dus à une révélation systématique, et basée sur une quantité de faits, des abus de pouvoir de l'autorité ecclésiastique grecque commis aux dépens des Bulgares, ce qui jusqu'alors était complètement ignoré de l'opinion publique russe.

De la même façon, Jinfifov éclaire peu à peu l'opinion publique sur la véritable situation des Bulgares sous le gouvernement turc, en expliquant les méthodes de celui-ci qui visaient, en soutenant les autorités ecclésiastiques grecques, à maintenir les Bulgares dans une impuissance absolue. Jinfifov réussit à présenter l'éveil de la question de l'Eglise bulgare comme une question nationale politico-religieuse d'importance capitale pour l'existence des Bulgares comme peuple slave. Jinfifov suivait le développement des luttes pour l'Eglise bulgare dans toutes ses phases. Pendant l'été 1866, Jinfifov visita la Macédoine, renouvella ses impressions, s'orienta sur la situation et au cours de la même année publia ses observations, surtout en ce qui concernait l'importante question, intéressant également la société russe à ce moment, d'un accord entre les Bulgares et les Grecs; il s'exprima dans le sens que sans une résolution préalable de la question de l'Eglise nationale, soulevée par les Bulgares, cet accord n'était pas réalisable. Il s'était convaincu, sur place même et par les faits eux-mêmes, que les Grecs étaient les auteurs de choses indignes „qui font saigner le cœur“. Jinfifov continua sa campagne contre les Grecs jusqu'à la résolution de la question de l'Eglise bulgare nationale. Il appuya principalement sur le fait, démontré, selon lui, par l'histoire, que le Patriarcat grec n'avait pas eu, au début, une autorité canonique sur la Macédoine, et qu'il aurait lui-même reconnu une grande partie de la Thrace comme indépendante. Plus tard encore, quand après l'institution de l'Exarchat bulgare le Patriarcat déclara l'Eglise bulgare schismatique et continua la lutte contre les Bulgares, Jinfifov resta convaincu que ce qui touchait surtout le Patriarcat c'était le préjudice matériel qui lui avait été causé par la soustraction de la Macédoine et de la Thrace à son autorité. Selon Jinfifov, si l'exarque bulgare avait consenti à sacrifier la Macédoine et même quelques évêchés macédoniens seulement, le Synode grec de Constantinople aurait de suite reconnu l'indépendance de l'Eglise bulgare. Mais cela ne se fera pas, dit-il, car les Bulgares de la Macédoine dépassent par leur nombre tous les autres peuples chrétiens de cette contrée.

Mr Orechkov suit l'œuvre de Jinfifov sous le rapport aussi du développement de la littérature bulgare et de l'instruction publique bulgare sur lesquels Jinfifov éclairait l'opinion publique russe, en ne négligeant jamais de donner des informations sur tout ce qu'écrivait de plus important la presse des autres peuples slaves, de même que celle des Roumains et des Grecs au sujet de la question nationale bulgare en général. Jinfifov parlait souvent sur l'œuvre des écoles en Bulgarie, sur les écoles uniates et les écoles réformées turco-bulgares, de même que sur les réformes scolaires du gouvernement turc.

Jinfifov, dans la lutte pour la délivrance du peuple bulgare, ne rejetait pas les méthodes révolutionnaires d'action contre les Turcs. Il était au courant de l'œuvre révolutionnaire et s'efforçait d'expliquer ses motifs auprès de l'opinion publique russe. Dans un article (1867) il dit : „Si dans les relations internationales européennes tous parlent au nom du peuple, le peuple bulgare a suffisamment exprimé sa volonté par une série d'insurrections en 1835, 1840, 1841, 1848, 1856, 1862 et 1867“. Les ar-

ticles de Jinzifov qui s'y rapportent contiennent les descriptions des atrocités turques, exercées sur des contrées bulgares entières. Jinzifov émettait l'opinion qu'il était temps de transporter la question bulgare du terrain religieux sur le terrain politique afin que les Bulgares puissent se délivrer du joug turc. M-r Orechkov rapporte également les opinions politiques de Jinzifov en ce qui concerne les intérêts réciproques des slaves.

A la fin de son étude, M-r Orechkov énumère les articles de Jinzifov, publiés en russe, et indique brièvement leur contenu. Dans sa conclusion, se basant sur les nouvelles informations qu'il nous a données, M-r Orechkov fait la caractéristique de Jinzifov comme écrivain. Ce dernier a non seulement été un poète inspiré par des sentiments patriotiques, mais il a encore été un politicien pratique travaillant pour le bien de son peuple. Dans sa personne, la Bulgarie a eu, au cours de seize années, auprès de l'opinion publique russe un infatigable traducteur de ses souffrances et de ses aspirations. Cette tâche, Jinzifov la remplit avec succès, toujours inspiré par la noble idée de la délivrance nationale. A la veille de la réalisation de cette idée, Jinzifov abandonna pour toujours son poste de journaliste — il mourut le 15 février 1877, deux mois et demi après l'ordre de mobilisation de l'armée russe, deux mois avant la déclaration de la guerre russo-turque. Jusqu'à sa dernière minute, il rédigeait un guide destiné à l'armée russe, en vue de son expédition en Macédoine.

La ville d'Ohrida. Aperçu historique. Par le prof. I. v. Snégarov.

Il n'a été donné, jusqu'à présent, sur le passé de la ville d'Ohrida que des descriptions détachées de différents voyageurs, historiens, etc. Après la guerre balkanique, il a été publié en bulgare, des aperçus historiques sur Ohrida, par G. Balastchev, H. Ichirkov et D. Lasskov. M-r Snégarov nous donne maintenant une étude plus complète de l'histoire de cette ville en s'arrêtant sur les moments les plus importants de son passé, à partir du IV siècle avant J. C. jusqu'à la guerre balkanique 1912/1913, et s'efforçant de décrire sa vie politique, économique et intellectuelle. Pour retracer l'époque du joug turc, l'auteur s'est servi de quelques informations du second tome, non encore édité, de son ouvrage „L'histoire de l'archevêché d'Ohrida“ et aussi de matériaux du XVII et XIX siècles qu'il a personnellement découverts à Ohrida.

Après une enthousiaste description de la ville d'Ohrida, l'auteur évoque le lointain passé de cette ville qui, au cours de huit siècles, a été un glorieux centre intellectuel bulgare. Située sur la grande voie romaine appelée „Via Egnatia“ qui reliait Rome, par la Mer Adriatique et Dirarhioum (la ville actuelle de Dourazzo) à Salonique, et représentant une forteresse naturelle, Ohrida a toujours occupé une situation importante dans la partie sud-ouest de la Péninsule balkanique. L'auteur rapporte, l'un après l'autre, les anciens souvenirs historiques sur la ville d'Ohrida, depuis l'époque la plus reculée, où elle fut désignée sous des noms divers, jusqu'à l'époque byzantine quand prévaut déjà la désigna-

tion „Lyhnicas“ (*Λυχνιδας*), qui lui a été donnée au moment de la pénétration de la culture hellène dans la région d'Ohrida. Au V siècle après J. C., Lyhnicas est célèbre comme une ville riche et bien fortifiée. Une profonde obscurité recouvre l'histoire d'Ohrida, après l'établissement des Slaves dans la Péninsule balkanique, — pendant le VI, le VII, le VIII et les trois quarts du IX siècle. Dans la première moitié du IX siècle, alors que la Macédoine occidentale et l'Albanie du sud étaient déjà entrées dans la composition de l'Etat bulgare (à l'époque du prince Pressian), la population slave d'Ohrida avait été convertie au christianisme, et il est probable qu'à Ohrida siégeait un évêque, grec sans doute, dépendant du patriarcat de Constantinople. Après que, sous le tzar bulgare Boris (870) fut constituée l'Eglise bulgare, Ohrida resta le centre du diocèse et une des principales villes de la province Koutmitchevitza. Un des plus renommés évêques d'Ohrida est Gavril qui prit part au Concile de Constantinople en 879; dans la vie des S-ts Cyrille et Méthode, on mentionne que du temps de cet évêque il existait une cathédrale à Ohrida.

La ville d'Ohrida se développa rapidement, quand, en 886, le tzar Boris y envoya Climent, le glorieux disciple de Cyrille et Méthode, pour prêcher et instruire. C'est alors qu'Ohrida devint un grand centre littéraire et culturel, non moins important que la capitale de l'Etat bulgare — Preslav. Naoum, le compagnon de Climent contribua beaucoup au développement de la ville; il fonda le monastère célèbre S-t Archange sur la rive gauche du lac d'Ohrida. L'œuvre culturelle de Climent et de ses disciples élevèrent Ohrida à une telle hauteur aux yeux des Bulgares de la Macédoine, qui, après la mort du tzar Péter (969), entreprirent une lutte acharnée contre Byzance, que vers la fin du X siècle, sous le tzar Samouïl, ils firent de cette ville la capitale permanente du royaume bulgare d'Occident, dont les capitales avaient été successivement: Srédetz (Sofia), Voden, Méglène et Prespa. Ohrida a été également la capitale des successeurs de Samouïl — Gavril Roman et Ivan Vladislav.

En 1018, après l'assassinat du tzar Ivan Vladislav, tout le royaume de Samouïl, avec Ohrida inclusivement, tomba sous la domination de Byzance. Pourtant Ohrida, quoique transformée en ville provinciale, resta le centre culturel et intellectuel de la Bulgarie. L'empereur Vassilli II, non seulement ne toucha pas à l'indépendance du patriarcat bulgare d'Ohrida, mais la confirma par trois édits, en changeant seulement le mot „patriarcat“ par „archiépiscopat“. Deux des archevêques les plus savants et les plus remarquables, Théophilact (à la fin du XI siècle) et Dimitar Homatian (dans la première moitié du XIII siècle) nous ont laissé des apologies enflammées de l'autocéphalie de l'Eglise bulgare luttant contre les atteintes des patriarches de Constantinople. A partir de 1156, les archevêques d'Ohrida commencèrent à s'intituler „archevêques de la première Justiniana et de toute la Bulgarie“ voulant par là faire admettre la fiction qu'Ohrida serait cette même ville „Première Justiniana“ qui fut la ville natale de l'empereur byzantin Justinien, et que l'archiépiscopat d'Ohrida aurait été fondé par cet empereur. Le premier archevêque d'Ohrida, de nationalité grecque, nommé Lev (Léon), a embelli Ohrida de la magnifique église „S-te Sofie,

et son successeur Théodoulos — d'une grande église dans la plus haute partie de la ville, à l'édification de laquelle a contribué un des citoyens bulgares, Ivan Antcho (*διὰ συνδρομῆς Ἰωάννου τοῦ Ἀντζῶ*). Quoique plusieurs Grecs remarquables soient originaires d'Ohrida, la ville, au point de vue ethnographique, ne changea pas — la masse du peuple resta bulgare, ce dont témoignent les lettres de l'archevêque Théophilact et de Dimiter Homotian. L'hellénisation n'a atteint que la haute société d'Ohrida. Dans la première moitié du XIIIe siècle, quand, à différentes reprises, Ohrida ce retrouva sous la domination bulgare, notamment au temps du tzar Kaloïan (1204—1207), du despote Strez (1207—1215), du tzar Ivan Assène II (1230—1241) et de Kaliman (1241—1246), l'influence grecque, renforcée sous le gouvernement byzantin, s'affaiblit. De 1246 à 1259, Ohrida tomba sous la domination tantôt des Epirotes, tantôt des Nikéens, jusqu'à ce qu'en 1259 elle fut définitivement réunie à l'empire byzantin. Ohrida, sous la seconde domination byzantine aussi, resta la même que par le passé, c. à d. bulgare. La langue grecque, répandue par les archevêques, qui étaient presque tous grecs, et par les fonctionnaires byzantins, ne put gagner du terrain hors des églises, des écoles et des institutions d'Etat d'Ohrida. C'est ainsi que s'explique le fait qu'à cette époque apparurent des traductions en vieux-bulgare de la brève „Vie de S-t Clément et son œuvre“.

En 1335, Ohrida tomba sous le pouvoir du souverain serbe Stefan Douchan. De 1366 à 1394 Ohrida se trouva sous le gouvernement des princes de Prilèpe — Vlkachine (auparavant gouverneur de province serbe) et son fils Krali-Marko. Sous les Serbes, Ohrida reprit la même importance comme centre du pouvoir ecclésiastique que celle qu'elle avait eu avant la seconde domination byzantine. C'est alors qu'Ohrida fut libérée de l'administration byzantine, — la principale propagatrice de l'influence grecque. Le slave d'Eglise (le vieux-bulgare) devint la langue d'Etat officielle. Pendant la courte domination serbe, c. à d. sous celle de Stefan Douchan et Oûroch IV (qui dura environ 30 ans), Ohrida ne subit aucun changement au point de vue ethnographique — sa population demeura bulgare. Il n'y eut pas de colonisation serbe à Ohrida, et l'administration serbe, composée d'indigènes, ne put exercer aucune influence serbe sur la masse populaire qui continua à se nommer bulgare et peut-être déjà „bougare“ sous l'influence de la langue officielle serbe. Les différences ethniques entre la Macédoine et la Serbie créèrent les principales conditions favorables à la formation, au sein des terres macédoniennes, de petits Etats indépendants, tels que le royaume de Prilèpe de Vlkachine, et les provinces accaparées par des despots — celle de Serrès par le frère de Vlkachine, Ouglech; celle de Velboujd (Kustendil) par Dragach et Constantin Déïanov, celle de Kostour et Voden par Hlapen, celle de Salonique par Bogdan Lyoutitza. A cette époque la Macédoine représentait déjà un Etat distinct aux tendances antiserbes, quoique qu'elle fut constituée par des boyards serbes qui s'efforçaient de consolider leur pouvoir au sein de la population locale bulgare.

Vers 1395, Ohrida tomba sous la domination turque. Alors commença à s'établir, en dehors des fortifications de la ville, une population

turque qui nuisit à l'accroissement des chrétiens. Il semble que vers le XVIIe siècle l'élément chrétien de la ville a considérablement diminué. D'autre part, le gouvernement turc, au cours du XV et du XVIe siècle, a contribué à ce qu'Ohrida se développa comme centre économique de la partie occidentale de la Péninsule balcanique. Les évêques d'Ohrida réussirent à gagner la faveur des sultans, et à étendre, par suite, leur juridiction sur les évêchés de Vidin et Sofia, qui jusqu'à la chute de la capitale bulgare Ternovo, dépendaient du patriarcat de Ternovo. Vers la moitié du XVe siècle ils soumirent à leur juridiction les évêchés du patriarcat serbe d'Ipek supprimé par les Turcs. Après cette extension du pouvoir de l'archevêché d'Ohrida — qui s'étendit aussi sur la Valachie et la Moldavie — Ohrida devint pour le monde orthodoxe non grec ce que Constantinople était pour le peuple grec.

Vers la fin du XVIIe et du XVIIIe siècle, Ohrida mena une lutte opiniâtre contre l'influence phanariote dans le diocèse d'Ohrida. Mais, en 1767, l'archevêché d'Ohrida fut supprimé, ce qui porta un terrible coup moral et matériel à la ville d'Ohrida. Privée de son indépendance ecclésiastique et soumise au patriarcat de Constantinople, privée même de l'honneur d'avoir une chaire de métropolitain, Ohrida cessa d'être un centre intellectuel.

Les Ohridéens ne purent se résigner facilement à l'oppression des phanariotes. Dans les derniers vingt ans du XVIIIe siècle, l'évêque de Prespa, Issai, fut accusé que, de concert avec les citoyens d'Ohrida, il encourageait la révolte contre le patriarcat de Constantinople. Il est évident qu'il agitait pour le rétablissement de l'archevêché d'Ohrida; c'est pourquoi il fut condamné. Après cet essai infructueux, sur les soixante premières années du XIXe siècle, il n'existe pas d'informations au sujet d'essais de réaction contre le patriarcat de Constantinople de la part des Ohridéens. Cependant le souvenir de la grandeur d'Ohrida comme centre intellectuel se transmettait de génération en génération et émouvait l'âme de tous ses citoyens. Il est vrai que là, comme dans toutes les autres villes bulgares, la culture grecque gagna beaucoup de terrain, mais pourtant le peuple conserva sa conscience nationale et sa langue bulgare. C'est pourquoi le patriarche d'Ipek, Vassili Berkitch, dans sa «Description de la Turquie», publiée en 1771, dit que la majorité de la population d'Ohrida est bulgare. De même, le prêtre Danaïl écrit en 1193 que la langue familiale du prêtre d'Ohrida, Stéfan, est le bulgare. En général la langue qui se parlait habituellement était le bulgare. Malgré la forte prédominance de l'instruction grecque à Ohrida, ceux qui ne pouvaient s'en contenter, par différentes voies, parvenaient à apprendre la langue d'Eglise slave.

Vers le commencement du XIXe siècle, Ohrida fut gouvernée par le boyard albanais, Djeladine-bey qui jouissait d'une demi-autonomie. La population bulgare a beaucoup souffert des luttes entre les beys turcs, sur lesquelles l'auteur nous donne des détails intéressants. D'autre part, la population fut terriblement éprouvée par la peste qui se déclara au commencement de l'année 1810 et une seconde fois en 1816. — L'auteur donne une intéressante caractéristique de Djeladine-bey, qu'il décrit comme un gouverneur tolérant envers les chrétiens, principalement en ce qui

concernait leur religion, et un juge équitable; il laissa de bons souvenirs parmi la population bulgare, qui put, sous sa protection, conserver son esprit national. La triste fin de ce bey légendaire amena de nouvelles souffrances à la population bulgare d'Ohrida, jusqu'à ce que s'affermît ici le pouvoir central de l'Etat, ce qui nécessita la venue dans la ville du grand vizir lui-même (1831). Pourtant, même après l'apaisement de l'orage provoqué par la conduite des Turcs indigènes, la situation des Bulgares d'Ohrida empira, l'auteur nous donne là-dessus des informations précises. L'étude de M-r Snégaroff continuera dans le numéro suivant.

Deux contes de la région de Salonique, extraits du recueil inédit de Verkovitch. — Communiqué par S t. R o m a n s k y.

Parmi les manuscrits du collectionneur de matériaux ethnographiques de la Macédoine, St. Verkovitch, achetés par l'Académie russe des Sciences, se trouve un recueil de chansons et contes populaires inédits de la région de Salonique. Les chansons furent publiées en 1920 par P. A. Lavrov; quant aux contes la publication en sera faite par le même savant russe en collaboration avec le slaviste tchèque J. Polivka, le plus compétent en ce qui concerne les études sur les contes. Ce dernier a extrait du recueil de Verkoviich deux contes de sujets analogues, dont le motif principal est la métamorphose des sexes — la femme métamorphosée en homme, et les a publiés dans la revue serbe „Apports à la littérature, la langue, l'histoire et le folklore“ (№ VII. 1927. 1—2). Le prof Polivka fait suivre le texte de ces contes d'une étude comparée des versions analogues dans les langues balkaniques voisines, en indiquant d'abord des contes analogues provenant de quelques autres régions de la Macédoine, de celle de Déber et d'Ohrida. Ces contes appartenant au folklore bulgare, principalement de par leur langue, qui est un intéressant et jusqu'à présent peu étudié dialecte bulgare de Salonique, M-r Romansky nous donne ici leur texte complet, accompagné de remarques critiques sur l'orthographe de l'édition du prof. Polivka, ainsi que de corrections de fautes importantes, sans toucher aux inconséquences dans l'indication des sons particuliers, surtout de ceux qui ne sont pas accentués. Le second conte est très intéressant avec ses traits caractéristiques de prononciation nazale dans le parler. Dans la publication serbe, on ne mentionne rien au sujet de la langue des contes, on sait qu'elle est le bulgare, quoique M-r Polivka connaisse bien cette langue. La publication de ces contes dans la Revue Macédonienne répare une omission importante et qui n'est pas due au seul hasard.

Comptes rendus.

Jaroslav Bidlo, *Dějiny Slovanstva (Histoire des Slaves)*. Prague, 8e 292 — Compte rendu de L. Milétitch.

Considérant les peuples slaves dans leur passé comme un ensemble ethnographique, M-r le prof. Bidlo a jugé possible de considérer leur histoire comme une histoire commune en négligeant tout ce qui appartient en particulier à chacun de ces peuples. Selon les conceptions de l'auteur, il faut rechercher dans l'histoire du monde slave ce que les Slaves ont eu de commun dans leur développement historique ou ce qui est la conséquence de conditions communes. Le but d'une telle étude de l'histoire des Slaves est avant tout d'en définir le sens ou d'en saisir l'essentiel — les principaux courants, la valeur, les directions et le but. On ne pourra y parvenir, dit M-r Bidlo, que quand l'histoire des slaves aura été étudiée à fond. Cependant il a assumé cette tâche — selon l'auteur du compte rendu en vain : dans l'histoire des slaves présentée par M-r Bidlo on ne voit pas cette „communauté“ qui est d'essence à caractériser l'évolution historique du monde slave, dans la plupart des cas il nous y est donné seulement des généralités vagues, mal fondées et parfois contenant des erreurs sans lien organique avec les processus historiques et leurs motifs fondamentaux.

Selon l'auteur du compte rendu, M-r Bidlo semble avoir destiné son livre à des lecteurs qui connaissent l'histoire des Slaves dans ses détails, de sorte qu'il n'a pas tenu compte si des personnes moins orientées pourraient suivre l'exposé succinct des événements et, en général, le comprendre ; d'autre part, l'ouvrage, étant privé de l'argumentation nécessaire au point de vue scientifique, avec l'indication des sources d'informations respectives, ne peut également satisfaire des spécialistes. A maints passages, on sent que l'auteur ne juge pas les faits avec impartialité. L'ouvrage n'est pas écrit dans une langue à la portée du public, ce qu'on ne peut d'ailleurs exiger, l'auteur déclarant qu'en réalité il expose ici une espèce de „philosophie de l'histoire des Slaves“. Selon L. Milétitch une critique plus approfondie révélerait, dans les détails, les défauts indiqués, mais il se limite ici à faire la critique de certains passages se rapportant directement à la Bulgarie.

L'auteur du compte rendu n'admet pas que les premiers motifs qui firent quitter aux Slaves leur patrie d'origine furent seulement les conséquences de la poussée des tribus turco-tartares et germaniques, mais que les Slaves suivirent l'exemple des autres peuples indoeuropéens qui, inspirés par le désir d'émigrer vers des terres plus chaudes et plus fertiles, les avaient devancés et s'étaient établis dans l'Europe centrale, méridionale et sud-ouest. Comme au commencement de l'ère chrétienne, époque de leurs premières émigrations, leur nombre s'était considérablement accru dans leur patrie, ils furent obligés, sans la quitter complètement, d'émigrer aussi à l'est et au nord-est. Selon L. Milétitch, les Slaves auraient, déjà à ce moment, formé des groupes ethniques distincts se sentant indépendants et pas très proches les uns des autres, de sorte que la conscience de l'unité de race originaire n'aurait pas

été assez forte pour jouer le rôle d'un facteur conservateur. Plus tard aussi quand les Slaves se furent établis dans leurs nouvelles terres, ils agirent non pas comme un ensemble ethnographique, mais comme des peuples distincts, que ce fut dans leurs luttes avec les autres peuples ou entre eux-mêmes. Selon L. Milétitch, il faut beaucoup idéaliser le passé historique des Slaves pour pouvoir en faire l'étude en se basant sur quelque communauté de race pour la sauvegarde de laquelle ils auraient combattu contre les Germains d'une part et les Turco-tartares de l'autre, comme le comprend M-r Bidlo. Tous les „entrâînements“ de masses slaves par les Avars au VI siècle et au commencement du VII siècle pour les établir dans des terres appartenant à la sphère politique des Etats franc et byzantin n'auraient pas été exécutés toujours de force, selon L. Milétitch. Le fait, d'ailleurs, que les „Slovènes“ de la Péninsule balkanique se sont si facilement fusionnés avec les Bulgares d'Asparouh avec lesquels ils ont formé la nation bulgare, prouve que chez les anciens Slaves n'existait pas cette conscience de l'unité ethnographique capable de donner une directive décisive aux événements dont parle M-r Bidlo. Selon M. Milétitch, il n'y a eu que des moments historiques où deux peuples slaves arrivés à un rapprochement politique ont reconnu cette communauté des intérêts slaves, mais bientôt les intérêts séparés ont repris le dessus, et nous voyons que l'histoire des Etats voisins slaves est remplie par leurs rivalités réciproques qui amènent souvent de sanglantes guerres. L'unité de race dans l'évolution de l'histoire des Slaves n'a, en réalité, joué, dans le passé et jusqu'à présent, qu'un rôle secondaire — nous n'y découvrons pas de manifestation importante de la solidarité de race, et cette histoire est, avant tout, celle de groupes nationaux slaves distincts. Il faut en avoir une connaissance approfondie pour pouvoir faire ressortir judicieusement et avec impartialité ces moments historiques, soudainement éclairés par la conscience d'une solidarité slave.

L'histoire des peuples slaves du sud, en particulier celle des Serbo-Croates d'une part et celle des Bulgares de l'autre, doit être étudiée en tenant compte de la délimitation réelle des sphères de ces deux groupes. C'est ce qu'on ne voit pas dans l'ouvrage de M-r Bidlo. La slavistique a établi, d'une façon inébranlable, le fait que, dans la Péninsule balkanique, ont existé deux peuples slaves seulement — le peuple bulgare qui a occupé la Mysie, la Thrace, toute la Macédoine et s'est étendu plus loin à l'ouest — vers l'Albanie, l'Epire et la Thessalie, et le peuple serbo-croate. Chaque fois que ces deux peuples ont été en contact politique, ils ont senti leur différence nationale et ont agi chacun séparément. Toute leur histoire, jusqu'à la plus récente inclusivement, l'a confirmé. Parmi eux ne s'est pas trouvé ce troisième groupe national dont ont commencé à parler de nos jours non pas les historiens, non pas les slavistes, mais des politiciens appartenant surtout à l'école de Belgrade. Quant à M-r Bidlo, il aurait dû, tenir compte seulement de la science et, avant tout, employer pour les nationalités les désignations qu'elle admet. Pour M-r Bidlo, les Slaves de la Macédoine sont tantôt des „Slaves“, tantôt des „Slaves macédoniens“, tantôt des

„Bulgares“. M-r Bidlo dit que les „Slaves macédoniens“, quoique plus proches au point de vue ethnographique des Bulgares, ne se sont pas fusionnés avec eux en un peuple, car ils ont fait partie de l'Etat bulgare dans des temps très anciens et pour une courte période, qu'en général ils n'ont pas eu une activité politique et c'est pourquoi chez eux ne s'est pas développée la conscience nationale dont une des conséquences a été le litige surgi entre les Bulgares et les Serbes qui, les uns et les autres, prétendent que ces Macédoniens leur appartiennent en tant que compatriotes. L'auteur du compte rendu réfute l'affirmation de Bidlo, en démontrant que les Slaves macédoniens ont été compris par l'histoire dans le peuple bulgare, qu'il est, de fait, impossible que, s'étant trouvé, au cours de plus de mille ans, en contact politique avec les deux peuples slaves de la Péninsule balkanique qui ont toujours lutté entre eux, ces Slaves soient restés, jusqu'à présent même, indéfinis quant à leur nationalité, et en montrant qu'ils ont toujours été un élément politique actif. S'opposant à Šafarik, Jireček, Niderlé et tous les autres historiens, ethnographes et slavistes tchèques, le prof. Bidlo est parmi eux le seul qui se prononce d'une façon aussi peu scientifique sur l'appartenance ethnique des Bulgares macédoniens, répétant tout simplement l'invention chauviniste des politiciens de Belgrade. Ce qui est caractéristique dans cet ouvrage, c'est que l'auteur, à d'autres endroits, en dépit de l'opinion qu'il a émise, nomme les slaves macédoniens des „Bulgares“ (p. 70, 75, 200).

Les opinions de M-r Bidlo au sujet de la langue des Bulgares de la Macédoine sont tout aussi vagues et contradictoires. Il est évident qu'il n'est pas éclairé sur cette importante question qui est en relation avec l'œuvre des S-ts Cyrille et Méthode et la littérature fondée par eux; dans cet ouvrage il en est parlé d'une façon décousue et confuse. La langue de cette littérature, M-r Bidlo la nomme tantôt „slave“ tantôt „macédonienne“ (55) sans expliquer que c'est la langue maternelle de S-ts Frères, que c'est un parler bulgare, en raison de quoi il est appelé par la science „le vieux-bulgare“. C'est ce que M-r Bidlo aurait pu apprendre de son compatriote, le prof. Vondrák, qui dans son ouvrage „Vergleichende slavische Grammatik“ dit expressément que la langue bulgare se divise en trois groupes — celui de l'est, celui de l'ouest et celui de la Macédoine, auquel appartient le vieux-bulgare qui est „ce dialecte bulgare“ dont les deux apôtres slaves Cyrille et Méthode ont fixé les caractères dont ils se sont servi en fondant la littérature bulgare (p. 3). Au lieu de cela, M-r Bidlo découvre qu'aujourd'hui il existe en Macédoine, à côté des Koutzovaïaques, des Grecs et des Albanais, „des populations slaves parlant huit dialectes serbo-bulgares“; que ce seraient des dialectes transitoires dont „le plus grand nombre ont des traits bulgares“ (p. 207). En Macédoine il y a différents parlers, comme en Bulgarie et de même que dans les langues de tous les pays, mais les parlers macédoniens ont tous conservé les caractères distinctifs bulgares. M-r Bidlo est le premier à parler de „dialectes serbo-bulgares“ et cela au nombre de huit! M-r Bidlo n'indique pas ses sources d'informations et d'ailleurs n'ajoute pas un mot d'explication à sa révélation; il est clair pourtant qu'ici les faits sont

dénaturés pour complaire à une politique étrangère. Les contradictions inouïables dans lesquelles s'enchevêtre M-r Bidlo, dès qu'ils s'agit de la Macédoine, sont la conséquence du point de vue que, par manque d'indépendance d'opinions et d'impartialité, il a adopté. L'auteur du compte rendu nous donne encore quelques exemples qui prouvent que M-r Bidlo n'a pas saisi le sens exact de l'ainsi nommée „rédaction serbe“ dans l'ancienne littérature; elle ne signifie pas que la langue est serbisée, parce que dans son essence elle continue à être le vieux-bulgare, de sorte que cette „rédaction“ de même que l'ainsi nommée „rédaction russe“ n'ont pas une signification nationaliste et ont été longtemps également employées dans toute la Bulgarie. L'auteur du compte rendu reproche à M-r Bidlo, qui dans son histoire devait, soi-disant, mettre en lumière la „communauté“ des Slaves en face d'événements plus importants, à la fin de son livre de s'être laissé entraîner par des bagatelles—objets de la politique ordinaire—de sorte que cette partie donne l'impression d'un recueil de coupures de journaux politiques actuels, composé dans un esprit antibulgare. Ici aussi, il y a beaucoup d'inexactitudes, de faits dénaturés et de confusions chronologiques. Dans ses explications sur la question macédonienne, qu'il dit être le plus grand obstacle à l'établissement de rapports amicaux entre les Slaves du Sud, l'historien Bidlo s'est, tout simplement, mis au même rang que les journalistes de Belgrade. Il soutient, ce qui est évidemment faux, que l'Exarchat grâce à son clergé bulgare — par conséquent après 1870 — a réussi à inspirer „à la population slave“ de la Macédoine le sentiment d'une conscience nationale bulgare, alors que c'est un fait établi que cette conscience a existé aux temps les plus lointains, que cette population est la même qui a donné l'impulsion à la renaissance nationale bulgare et a pris la part la plus active dans la lutte qui obtint l'institution d'une juridiction ecclésiastique bulgare indépendante — l'Exarchat.

Selon l'auteur du compte rendu, l'ouvrage du professeur Bidlo qui débute par la prétention d'exposer ce qu'il y a de „commun“ dans l'histoire des Slaves, peu à peu se laisse aller à s'occuper de futilités et emprunte le ton des journalistes — ce qui ne s'était jamais rencontré jusqu'ici dans la vraie science historique tchèque.

Dr Jan Slavík, Ruská politika na Balkáně ve světle nových pramenu (La politique russe dans les Balkans mise en lumière par de nouvelles sources d'informations). Voir Slovanský Prěhled XIX. 1927. Prague. — Compte rendu de Dr V. Iotsoff.

Mr V. Iotsoff fait l'exposé de la très intéressante étude du Dr I. Slavík, principalement en ce qui concerne les actions diplomatiques menées derrière les coulisses et dont la révélation jette une nouvelle lumière sur les événements dans les Balkans, spécialement en Bulgarie.

En Tchécoslovaquie, déjà à l'époque précédant la guerre, des savants tchèques en vue, parmi lesquels le prof. T. Masarýk, ont contribué à ce que le romantisme du passé soit écarté et qu'un point de vue plus réaliste soit adopté en ce qui concerne la politique slave de la Russie.

C'est dans ce but aussi qu'a été publiée l'étude de Mr Slavík, notamment pour faire saisir les réseaux secrets de la politique russe dans les Balkans par rapport aux événements qui se sont déroulés depuis l'occupation austro-hongroise de la Bosnie et de l'Herzégovine jusqu'à la première étincelle de l'incendie mondial allumé à Sarajevo. Cette étude est principalement basée sur les documents diplomatiques connus, la plupart récemment publiés par le gouvernement soviétique russe. Mr Iotzoff suit l'auteur dans son exposé à partir du conflit surgi entre la Russie et l'Autriche-Hongrie, immédiatement après la guerre balkanique, fait ressortir la politique russe d'Izvolsky et Sazonoff comme une politique fort égoïste qui ne prenait pas en considération les intérêts des autres peuples slaves — politique qui resta la même à la veille aussi du drame balkanique. Aujourd'hui la conduite de Sazonoff dans ses rapports avec la Bulgarie, alors que l'artillerie de cette dernière menaçait Constantinople, s'explique mieux, puisque on sait qu'il n'approuvait pas la prise de la capitale turque. La crainte, éprouvée par Pétersbourg, d'une perte éventuelle de „l'héritage russe“ — Constantinople fait comprendre aujourd'hui ce que, plus tard, on nomma „la trahison de la Bulgarie envers le slavisme.“ Sazonoff pria expressément les représentants de la France et de l'Angleterre de déclarer à Sofia qu'ils n'approuvaient pas la prise de Constantinople par les armées bulgares. On voit d'après ces insistances du représentant russe, que ce n'est pas la Russie, mais l'Angleterre qui défendait la Bulgarie dans ces jours critiques. Sazonoff ne suspendit pas la lutte secrète qu'il avait entreprise contre la Bulgarie dès le début de novembre 1912. Mécontent de Ed. Grey et de Poincaré, il envoya aux ministres plénipotentiaires russes une note où il les invitait à faire les démarches nécessaires, là où il fallait, pour défendre Constantinople contre les armées bulgares. Il leur dit que l'intervention des grandes puissances serait efficace si elle était faite à temps ; que l'intérêt commun, c'à d. la sécurité de Constantinople, exigeait que cette ville possédât au nord-ouest un hinterland lui servant de défense et placé sous la domination du sultan, — notamment la contrée dont la frontière va de l'embouchure de la Maritza, en passant au nord d'Andrinople, jusqu'à la Mer Noire. Poincaré fut même indigné quand il apprit que Sazonoff, sans le consentement des alliés des Russes et secrètement, avait fait des démarches dans la même sens à Berlin et à Vienne. Mr Slavík voit dans ces actes de la diplomatie russe une preuve évidente que de toutes les grandes puissances ce fut la Russie qui agit avec le plus d'animosité contre les Bulgares ; selon lui la situation de la Bulgarie dans les désaccords surgis plus tard dans les Balkans eut été toute autre, si on avait laissé les Bulgares entrer à Constantinople et de là, en tant que maîtres, même provisoires de cette ville, mener les pourparlers de paix.

Envers les Serbes, au contraire, Sazonoff se montra généreux. Le rôle de la politique russe dans les relations entre la Bulgarie, la Serbie et la Roumanie se révèle dans le même esprit. Les documents montrent qu'elle porte également des responsabilités pour la déclaration de la guerre interalliée (1913). M-r Slavík fait ressortir que la Russie, en vue de ses intérêts, n'a demandé que des sacrifices à la Bulgarie : après celle

de Constantinople, la Bulgarie dû subir la perte de Silistra, afin que grâce à cette ville, Sazonoff pût gagner l'amitié de la Roumanie. De même qu'Izvolsky, Sazonoff pût l'alliance de la Roumanie, car il espérait que dans une guerre future de la Triple Alliance contre la Triple Entente, elle voudrait délivrer ses compatriotes de la domination hongroise. Sazonoff savait qu'il ne pourrait facilement détacher la Roumanie de ses alliés et c'est pourquoi il lui céda Silistra. Plus tard, Sazonoff donna son consentement tacite à l'attaque de la Roumanie dans le dos de l'armée bulgare (1913), quand celle-ci luttait contre la Serbie et la Grèce. Bientôt, Sazonoff exigea de la Bulgarie un troisième sacrifice — le plus lourd. Quand il vit qu'on ne pouvait songer à ouvrir à la Serbie un débouché sur l'Adriatique, il consentit à la révision, demandée par Pachitch, des traités serbo-bulgares relatifs au partage de la Macédoine. Dès la première nouvelle que la Russie consentait à donner Silistra à la Roumanie, le gouvernement bulgare y vit un revirement contre la Bulgarie, et quand M-r Guéchoff fut définitivement fixé sur la nouvelle directive de la politique russe il donna sa démission et M-r Daneff déclara la faillite de sa politique russophile. Les documents que Sazonoff publia lui-même au début de la guerre mondiale étaient choisis de telle sorte qu'ils laissaient l'impression que le ministre russe avait fait des efforts pour prévenir la guerre de 1913 entre les alliés, mais les documents se rapportant à la même question qui, par la suite, ont été publiés par le gouvernement des Soviets révèlent tout l'égoïsme de la politique de Sazonoff en ce qui concerne les Bulgares. Dans sa lettre adressée à Sazonoff, après la conclusion du traité de Bucarest, si dur pour la Bulgarie, Izvolsky dit que, d'après lui, les événements se sont développés très favorablement pour la Russie et que la seconde guerre balkanique, aussi triste qu'elle soit au point de vue humanitaire et sentimental, a délivré les Russes de la lourde tâche de s'occuper du partage de la Macédoine entre les alliés. „Si l'Autriche ne s'était pas trompée dans ses calculs et si la Bulgarie était sortie victorieuse de la seconde guerre balkanique ceci aurait été très dangereux et désavantageux pour nous, car la Grande Bulgarie ne serait pas devenue un élément d'équilibre dans les Balkans, mais aurait formé de futurs plans dirigés vers Constantinople. . . On dit que le paix de Bukarest ne durera pas et qu'elle amènera une nouvelle guerre pour la Macédoine, mais si les plans de la Bulgarie s'étaient réalisés, cela aurait sûrement suscité, après quelques années, des essais de revanche de la part de la Serbie et de la Grèce". . . Le peuple bulgare, dit Slavik, a été, cependant, assez intelligent pour voir le jeu russe dans la Péninsule balkanique. La Russie recherchait l'amitié de ceux des Etats balkaniques dont elle escomptait l'aide dans la guerre prévue contre l'Autriche, et elle tâchait de gagner cette amitié au préjudice de la Bulgarie. Tandis que la Serbie et la Roumanie, avaient des raisons de combattre contre l'Autriche-Hongrie, la Bulgarie au contraire, n'ayant pas de frontière commune avec cette dernière n'avait pas le moindre motif d'entrer en guerre contre elle. C'est ici qu'il faut chercher l'explication du fait que la Roumanie gagna à S-t Pétersbourg Silistra et que Sazonoff reconnut comme bien fondées les prétentions de la Serbie à être

dédommagée en Macédoine. En ce qui concerne la perte de la Thrace inclusivement Andrinople, qui porta le dernier coup à la Bulgarie, les documents russes en rejettent la plus grande responsabilité de nouveau sur la diplomatie russe qui, en réalité, ne considérerait pas d'un bon œil l'éventuelle occupation définitive d'Andrinople par les Bulgares. Sur cette question aussi, Izvolsky écrit à Sazonoff que la Russie n'a rien perdu, mais, au contraire, gagné en consentant à ce qu'Andrinople soit rendu aux Turcs : en échange d'Andrinople, les Turcs seraient prêts à tout donner aux Russes — les Détroits, les chemins de fer et peut-être une véritable amitié et de l'attachement dans l'avenir.

Par son étude, M-r Slavík, contribue puissamment à faire pénétrer la vérité sur l'importante question des raisons de la catastrophe bulgare après la guerre balkanique dans les nombreux milieux tchécoslovaques qui ne peuvent encore comprendre la tragédie du peuple bulgare et se laissent facilement induire en erreur par ceux qui accusent la Bulgarie à propos de la guerre interalliée. Selon l'auteur du compte rendu, l'étude de M-r Slavík est, en réalité, un acte d'accusation non seulement contre la diplomatie russe, mais aussi contre la politique de conquête et d'accaparement des Serbes, quoique M-r Slavík, pour certaines raisons, ne le dise pas ouvertement.

Encore sur les Roumains de la Macédoine. Par St. Roman sky.

C'est une réponse de l'auteur de l'article „Les Roumains de la Macédoine“ (v. Revue macéd., an. I, 1925, fasc. 5—6, p. 63—96), à la critique de Th. Capidan, originaire de Prilèpe, Macédoine, actuellement professeur à l'Université de Cluj, Transylvanie, publiée dans la revue roumaine „Graiul românesc“ an. I, 1927, № 3, p. 64—67. M. Roman sky relève d'abord le fait intéressant que dans la même revue roumaine (v. an. I, 1927, № 1, p. 13—22) on trouve reproduite presque entièrement son étude sur „Les Roumains entre Timok et la Morava“ (v. Revue macéd., an. II, 1926, fasc. 1, p. 33-63). qualifiée dans les notes d'introduction comme précieuse non seulement par les données nouvelles qu'elle fournit à la science, mais aussi par le service louable qu'elle rend à „la cause roumaine“. On y regrette seulement qu'à cause de l'espace très restreinte de la revue, on n'a pas pu reproduire qu'un tiers de l'étude. Un peu plus tard la même revue roumaine donne lieu à une critique malveillante sur l'article de M. Roman sky „Les Roumains de la Macédoine“ qu'on a jugé évidemment non favorable à la „cause roumaine“, due à la plume de Th. Capidan. On y sent intérêts offensés et ambitions nationales blessées par le fait que le point de vue de l'auteur de l'article ne s'accord pas avec celui de la science officielle roumaine et que son exposé sur l'étendue et le nombre des compatriotes roumains de la Macédoine ne leur attribue point cette importance à laquelle aspirent les savants roumains pour leur élément ethnique dans ce pays.

Capidan comme tous les savants roumains s'obstine à soutenir l'hypothèse de la continuité de l'élément roumain en Dacie depuis Trajan jusqu'à nos jours. Les Roumains au nord du Danube sont d'après eux

descendants directs des colons roumains de Trajan en Dacie et des Daciens romanisés. Cette thèse cependant n'est nullement appuyée par des données historiques, parce que au cours de dix siècles entiers — depuis l'évacuation de la Dacie sous Aurélien (III-ème s.) jusqu'à la fondation des principautés roumaines (XIII-ème s.) — on parle des divers peuples au nord du Danube, mais rien sur les Romains ou les Roumains.

Il n'y a non plus en roumain des anciens noms locaux reçus en héritage du latin, mais tous ceux qu'on y trouve y sont passés par l'intermédiaire slave. Même le nom de la plus grande rivière roumaine Oltul (de vieu slave Олѣтъ, avec l'art. roum. -u l) devrait apparaître sous la forme Arutul (de Alutus, flumen Aluta), parce que l'a du latin se maintient en roumain, tandis qu'en vieux slave passe en o (comp. altare > v. sl. oltarъ), l intervocalique change en roumain en r par la loi de la rotacisme. Les paroles indignes de Capidan pour la faute d'impression Alutus—Alutul au lieu de Arutul restent pour caractériser sa personnalité morale, cependant elles ne changent nullement le fait que même le nom de cette rivière entièrement roumaine soit pris par le slave, preuve évidente que les Roumains ne sont pas les anciens habitants des terres des Carpathes. Puisqu'il ne peut apporter aucun témoignage pour démontrer l'autoc-tonisme des Roumains en Dacie, Capidan interroge comment on saurait expliquer l'assimilation complète des Slaves en Dacie au IX-ème et X-ème siècles, sinon accepter que la population roumaine y ait non seulement existé antérieurement, mais qu'elle ait été plus nombreuse que les Slaves roumainisés. C'est une erreur: l'élément slave ou plus exactement l'élément bulgare habitait ces régions non seulement au IX-ème et au X-ème siècles, mais jusqu'aux XVI-ème et XVII-ème siècles, dont on peut juger par l'emploi de sa langue dans l'église aussi bien que dans la littérature et dans l'état roumain en général. Quant au procédé-même de l'assimilation de la population slave, qui se serait effectuée postérieurement, on en saurait juger sur l'exemple de la roumainisation de la région entre Timok et la Morava dans la Serbie orientale, accomplie pendant les deux siècles derniers par les émigrés de Banat et de Valachie Mineure qui, par un accroissement rapide et par l'attachement à leur langue et à leur manière de vivre devenus proverbiaux, engloutissent la population slave indigène (v. Revue macéd. II, 1, p. 68 et Graiul românesc I, 1, p. 22). Des considérations importantes de caractère linguistique — l'origine commune des dialectes roumains si éloignés l'un de l'autre par leur position géographique (le dacoroumain, l'aroumain, le meglénoroumain et l'istroroumain), issus d'un même idiome, parlé dans une région moins vaste, et les particularités communes du roumain, surtout du dacoroumain, avec l'albanais, et l'influence albanaise qu'il ait subie — nous portent à chercher l'origine des Roumains dans une région plus centrale au sud du Danube, d'où ils ont émigré dans leurs nouveaux établissements, formant les quatre branches des Roumains. Les Dacoroumains sont passés au nord du Danube et les Aroumains sont allés plus au sud. Le nom aroumain de Salonique — Sărună du latin Salona (avec changement de l intervocalique en r et on en un au cours de VI-ème et VII-ème siècles) ne prouve aucunement que les aïeux des Roumains auraient vécu, en proche

voisinage de cette ville, ayant donné que le nom d'une grande ville aurait pu être connu aux peuples plus éloignés de cette région (comp. l'appellation slave de Rume — Romъ ou Rimъ du latin Roma).

Capidan ne nie point l'importance de la partie qui traite la question de l'étendue et du nombre de la population roumaine en Macédoine parce qu'elle éclaire à son dire les Roumains sur leurs compatriotes en Macédoine, mais elle lui déplaît, il la trouve tendant à l'erreur. Il lui reproche d'avoir diminué sciemment le nombre des Aroumains et des Meglénoroumains, pour faire ressortir les Bulgares et représenter la Macédoine habitée d'une population bulgare si nombreuse qu'elle ne l'est pas en réalité. La vérité est que les Roumains ont toujours augmenté le nombre des Aroumains en général et particulièrement de ceux en Macédoine et tiennent au nom Macédonoroumains, bien que les Aroumains s'y soient installés récemment (depuis 150 ans, émigrés d'Épire et de Thessalie) et y soient moins nombreux que dans les autres régions de l'ex-Turquie d'Europe. C'est évidemment une base pour fonder leurs prétentions d'une intervention dans la solution du problème macédonien. Les Aroumains de leur côté y trouvent leur avantage et par dessus le marché une occasion pour justifier les moyens que le gouvernement roumain leur accord pour entretenir leurs églises, écoles et boursiers (Capidan lui-même est un tel). M. Romansky tient toujours pour le nombre indiqué par lui-même, — 70,000 personnes, déclarant que c'est le résultat de ses recherches indirectes et consciencieuses qu'il avait faites dans la Macédoine centrale et septentrionale en 1916. Quant à la Macédoine méridionale qui n'était alors accessible pour les Bulgares, il a consulté et exploré, non seulement l'ouvrage de Weigand traitant le même sujet, mais aussi les statistiques roumaines de cette région. Il en tire la conclusion que le chiffre donné par Weigand — 80,000 (1889/1890) et approuvé par V. Kântchov (1900) — est près de la vérité. En faveur de sa thèse que la population roumaine ait sensiblement diminué encore d'avant les guerres par l'anquête qu'il a faite dans la ville natale même de Capidan — Prilèpe — où il indique aussi l'histoire des familles aroumaines, entre autres celle de Capidan : de 500 personnes figurant dans les statistiques de Weigand (1889) et 480 de Kântchov (1900) n'y sont restés plus de 150 personnes, lors du voyage de Romansky en 1916, à une population totale de 20,575 personnes (p. 85). Son enquête démontre la même diminution, à cause de l'émigration en Roumanie, Bulgarie, Amérique et autres, dans les localités de Krouchovo, Gopech, Târnovo, Magarévo etc. Quant aux Meglénoroumains, dont la région était alors front de bataille et les recherches scientifiques y étaient impossibles, il en a emprunté ses renseignements de Weigand (approuvés par Kântchov) qui les avait étudiés le premier et mis en lumière leur langue ce que M. Romansky cite dans son étude. L'affirmation de Romansky que les Aroumains et les Meglénoroumains ne se comprennent pas facilement et aiment mieux à s'entretenir en bulgare, ce que Capidan ne veut pas reconnaître, est appuyée par les mots suivants de Weigand du temps de son voyage : „Mein Diner, Naki Vutschu,

ein Zinzare aus Vlacho-Klisoura, zog es vor, bulgarisch zu reden und selbst nach dreiwöchentlichem Aufenthalte hatte er noch Schwierigkeiten im Verständnisse (v. Vlacho-Meglen p. XX). L'aroumainisation des Meglénoroumains du village de Tsârna-réka est due non pas à la ressemblance de leur dialecte avec celui du village aroumain avoisinant Livădz, mais aux mariages mêlés entre eux.

Quant à la l'attitude hostile des savants roumains et particulièrement de Capidan envers l'activité scientifique de Weigand, dont les études dialectologiques et l'atlas linguistique de la langue roumaine mirent les bases de la dialectologie roumaine, dont les „Jahresberichte“ de l'Institut roumain à Leipzig (30 volumes) sont des archives entières pour les études sur cette langue et dont l'ouvrage *Aromunen* (2 vol.) est le premier et l'unique ouvrage complet sur les aroumains jusqu'aujourd'hui même, M. Romansky estime que cette conduite malveillante envers le savant allemand n'est nullement fondée, et que des erreurs et des lacunes isolées ne peuvent pas diminuer l'importance de ses ouvrages. Il sied à Capidan qui est tant redevable de ses connaissances scientifiques à son professeur Weigand, d'être plus retenu et plus respectueux bien que ses points de vues soient peu conformes aux exigences de la science officielle roumaine.

À la fin M. Romansky fait ressortir la tendance des Aroumains de tenir en erreur l'opinion publique roumaine et de vivre en erreur eux-mêmes par rapport à l'importance de l'élément roumain en Macédoine. Le fait que cet élément sera représenté comme comptant 20,000 personnes de plus ou de moins ne change rien à la population bulgare si compacte dans la Macédoine. Mais avec sa manie d'exagérer l'importance de l'élément roumain en général d'aujourd'hui, comme dans le passé, Capidan est devenu ridicule en Roumanie même. Voilà ce qu'écrit le professeur de Jassy Ilie Barboulescu dans sa critique sur l'étude de Capidan „Raporturile lingvistice slavo-române,“ 1924, dans sa revue *Archiva din Jassi*, XXXIII, 1926, p. 71: „Suivant la logique de Capidan il aurait falu que . . . Roumains avaient étendu leur domaine non seulement des monts de Maramurech jusque les vallées de Pinde et de Gramosti, comme il affirme à la page 134, mais qu'ils avaient peuplé à l'époque vieille-slave presque toute l'Europe depuis les Lettons de la mer Baltique et de l'Allemagne du nord, à travers les monts de Maramurech jusque les vallées de Gramosti et de Pinde“.

Au sujet de l'ainsi nommée „forme admirative“ dans la langue bulgare. — Par D-r V. Béchévliev.

M-r Béchévliev, à l'aide de quelques exemples empruntés à la syntaxe de la langue grecque vient soutenir l'opinion, déjà exprimée auparavant dans la Revue Macédonienne (II. 3, 143—145), que l'emploi de „l'admiratif“ dans la langue albanaise et celui du parfait au lieu du présent dans la langue bulgare, sur lequel a spécialement parlé le prof. G. Weigand dans le „Balkan Archiv“ (I. 150—152), ne doivent pas être reliés dans le sens d'une influence réciproque des deux langues. Indépendamment du fait qu'entre „l'admiratif“ de la langue albanaise et celui de la langue bulgare il n'existe pas une identité de forme, ce qu'a déjà fait remarquer le prof. Romansky (Revue Macédonienne), on sait que dans deux langues distinctes peuvent se développer par hasard et indépendamment des formes syntactiques identiques. C'est ce qu'a voulu démontrer M-r Béchévliev à l'aide d'exemples empruntés à la langue grecque; il découvre des analogies entre l'emploi de la dite construction dans la langue bulgare et l'emploi du imperfectum pro praesente dans l'ancien grec, sans qu'on puisse songer à une influence réciproque des deux langues.

